

Makedonska kultura i civilizacija

Kalogjera, Goran

Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2017**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:097898>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

GORAN KALOGJERA
MAKEDONSKA KULTURA
I CIVILIZACIJA

**MAKEDONSKA KULTURA
I CIVILIZACIJA**

Izdavač:
Filozofski fakultet u Rijeci

Za izdavača:
Ines Srdoč-Konestra

Autor i priređivač tekstova:
Goran Kalogjera

Recenzenti:
Milorad Stojević
Vasil Tocinovski

Urednik:
Goran Kalogjera

Lektura:
Andrea Car

Naslovnica
Mia Mc Cabe

ISBN: 978-953-7975-52-4

Rijeka, 2017.

MAKEDONSKA KULTURA I CIVILIZACIJA

udžbenik

Priredio i napisao: prof. dr. sc. Goran Kalogjera

Povijest makedonskoga naroda

Makedonska povijest započinje antičkim Makedoncima, koji su imali svoj jezik, kulturu i vjeru. Prvi carevi antičkih Makedonaca dolaze iz dinastije Argeada. Prvi veliki kralj antičkih Makedonaca bio je Filip II., izuzetan vojskovođa i državnik, koji je porobio ili pridobio grčke države pod svoju vlast. Stari Grci i antički Makedonci bili su različiti narodi, koji su govorili svaki svojim jezikom, a među njima je postojalo nepovjerenje i nesnošljivost. Antički su Makedonci kulturi starih Grka nametnuli strog režim svojih kraljeva, pogotovo Filipa II. te njegova sina i nasljednika Aleksandra Makedonskoga. Aleksandar Makedonski (336. - 323.) bio je osvajač, vojskovođa, čovjek koji je razarao i povezivao civilizacije. Osvojio je veliki dio svijeta, postao azijski car i osvajač Egipta. Nakon smrti Aleksandra Makedonskoga dolazi do raskola između njegovih vojskovođa, koji formiraju svoja kraljevstva. Posljednji car antičkih Makedonaca bio je Perzej (179. - 168.).

Rimsko osvajanje Makedonije 168. godine prije nove ere označilo je kraj Makedonskoga Carstva. Makedonija ulazi u period vladavine Rima, koje će potrajati od 168. godine p.n.e. do kraja III. stoljeća te tako postaje prva rimska provincija na Balkanu. U narednim će stoljećima pasti pod vlast Bizanta, koji će pak učestalo ratovati s Rimom za prevlast nad ovim dijelom Balkana.

Od sredine 6. stoljeća pa nadalje dolazi do prodora slavenskih plemena prema Bizantu, što će izazvati brojne ratne sukobe s bizantskim carem Justinijanom. Slavenska plemena kreću u prvi veći pohod 550. godine, i to kako bi osvojila Solun. Slaveni poduzimaju novi pohod 578. godine, probijajući se preko Trakije do Grčke. Jovan Efeski u funkciji arhiepiskopa svjedoči o brojnom pokretu slavenskih plemena s ciljem osvajanja Soluna, a u periodu od 581. do 584. registrirao je kontinuirane napade. Slaveni se u svojim pohodima na Bizant često ujedinjuju s avarskim plemenima, o čemu

ponovno svjedoči arhiepiskop Jovan u svojoj zbirci *Čuda sv. Dimitrija*, opisujući brojnu slavensko-avarsku vojsku koja opsjeda Solun.

Anonimni autor u drugoj zbirci *Čudesna svetog Dimitrija* 515./516. registrira nazive slavenskih plemena, tako da po prvi put doznajemo da se radi o združenim plemenima Dragovita, Sagudata, Velegezita i Berzita, koji su se već počeli i naseljavati u okolici Soluna. Objedinjavanje plemena u plemenski savez s tendencijom stvaranja državnog ustroja imao je na umu knez Hacon, koji, nažalost, nije uspio u svome naumu i skončao je prilikom opsade Soluna. Slijedio je proces zbližavanja Slavena i Solunjana, jer se brojne slavenske obitelji polako infiltriraju među grčko stanovništvo, uspostavljajući određen vid suživota ili se naseljavaju u okolini Soluna. Zahvaljujući kralju Prebondu, Slaveni se bolje organiziraju, uspostavljaju novi vojni savez i nadalje ustraju u osvajanju Soluna. Pritom treba shvatiti da se radilo o višegodišnjem procesu, u kojemu su se između ratnih događanja događale brojne migracije, uz proces naseljavanja slavenskoga stanovništva u okruženje Soluna.

Proces naseljavanja slavenskih plemena uvjetovat će tezu da su sv. Ćiril i Metod po majčinoj liniji slavenskoga podrijetla, što im je omogućilo poznavanje slavenskoga jezika, a to će se kasnije primijeniti u njihovoj misiji u Moravskoj. Činjenica je i povijesna zbilja da se makedonska plemena organiziraju u sklavinije, političke, ekonomske i vojne saveze, što će dovesti do koegzistencije i interakcije s antičkim Makedoncima Aleksandra i Filipa te uvjetovati tezu, danas vrlo prisutnu u Makedoniji, da su današnji Makedonci sljedbenici i nastavljajući roda antičkih Makedonaca.

Novonastala tema Makedonija formirana je oko 800. godine, a obuhvaćala je povijesna, zemljopisna i etnička područja Makedonije s centrom u Adrijanopolu (Odrin).

Sv. Kliment Ohridski

Zagovaratelji teze o antičko-makedonskom podrijetlu današnjih Makedonaca ukazuju na neumitan proces fizičke, kulturne i duhovne simbioze Slavena i antičkih Makedonaca, što je razumljivo i prihvatljivo. Nova etnička konfiguracija koja se formira na terenima Makedonije i šire tijekom VII. i VIII. stoljeća ukazuje na proces fizičkog prožimanja, koji će rezultirati novom etničkom odrednicom – makedonski Sklavini. Koegzistencija između slavenskih došljaka i antičkih Makedonaca kao domaćeg stanovništva rezultat će određenom simbiozom, u kojoj će ipak dominirati slavenski etnitet, pogotovo po pitanju jezika i komunikacije.¹

Položaj makedonskih Slavena pogoršava se dolaskom Bugara na Balkan i stvaranjem vlastite države u sedmome stoljeću, kada započinje njihova borba s Bizantom za prevlast na Balkanu. Sredinom 9. stoljeća Bugari se uspijevaju utvrditi u Makedoniji. Dolazi do organizacije čvrstih feudalnih, ali i zaoštavanja klasnih odnosa. U svome je kraćem postojanju makedonska (bugarska) država cara Samuila (976. - 1018.) bila u stalnim ratnim odnosima s Bizantom. Već od početka 11. stoljeća Samuilo trpi učestalije poraze te je u bitci kod Belasnice (1014.) njegova vojska doživjela užasan poraz, popraćen masakrom vojnika.

U razdoblju 12., 13. i 14. stoljeća, sve do pada pod vlast Osmanskoga Carstva, sudbina se makedonskoga naroda nije bitno promijenila. Bizantu je trebalo još niz godina da učvrsti svoju vlast u bivšoj Samuilovoj carevini, jer su nicali brojni ustanci, koji nisu imali većeg uspjeha.

Potkraj 13. stoljeća u Makedoniji se proširuje vlast srpske države te počinju vladati srpski feudinci i njihovi vazali. Od njih su poznatiji Marko Krale, odnosno Kraljević Marko, koji je vladao u Prilepu, potom Jovan Uglješa i braća Dejanovići. Razjedinjenost srpskih feudalaca omogućila je Turcima da brzo

¹ Mlada generacija makedonskih povjesničara smatra da su u toj simbiozi dominirali antički Makedonci.

i lako nametnu svoju vlast Srbima i Makedoncima, a ubrzo i većemu dijelu Balkana. Time ujedno završava jedan period u razvitku makedonskoga naroda, a započinje novi, mnogo brutalniji.

Nametanjem osmanlijske vlasti u Makedoniji krajem 14. stoljeća započinje najturobnije, najdepresivnije i najteže razdoblje u povijesti makedonskoga naroda. Nastaju duboke promjene u svim aspektima svakodnevnog života. Dolazi do intenzivne kolonizacije turskih došljaka, osobito u gradovima, koji gube svoj etnički karakter, mijenjaju fizionomiju te dobivaju orijentalni izgled i karakter. Makedonsko izvorno stanovništvo povlači se u sela i planine.

Unutrašnji nemiri i previranja u Osmanskome carstvu tijekom 15., 16., 17. i 18. stoljeća povećavaju teror i pritisak nad makedonskim stanovništvom. To će rezultirati nekima od zapaženijih makedonskih ustanaka, primjerice bunama u Mariovu i Prilepu, a potom Karpoševim ustankom 1689. godine. Već u 18. stoljeću dolazi do ekonomskih promjena na tlu Makedonije. Razvija se gradska privreda, jača unutrašnja i međunarodna robna razmjena, stvara se gradski sloj, makedonski trgovci uspostavljaju veze s gradovima srednje Europe. Mnogi se Makedonci uključuju u ratove protiv Turaka, Austrijsko-turski rat 1788. ili se pridružuju narodnim ustancima srpskoga i grčkoga naroda.

Devetnaesto stoljeće donosi niz promjena. Razvitak privrede i formiranje makedonskoga trgovačkog i građanskog sloja omogućuju početak borbe za nacionalno i političko oslobođenje od Turaka. To je vrijeme probuđenog građanstva, koje uz borbu za autonomnu Makedonsku Crkvu, Ohridsku arhiepiskopiju, započinje i borbu za svoje škole, domaći kler, domaće učitelje, nastavu na narodnom jeziku. Ujedno je to i razdoblje makedonskoga preporodnog pokreta, a predvodi ga Dimitar Miladinov (1810. - 1862.), učitelj iz Struge, koji uz

pomoć svojih učenika i imućnijeg sloja makedonskih trgovaca započinje borbu protiv grčke dominacije u Makedoniji. Doba je to koje označava početak makedonske književnosti na narodnom jeziku. Javlja se niz velikih pisaca, jezikoslovaca, sakupljača narodnog usmenog stvaralaštva. Unatoč pritiscima sa srpske, bugarske i grčke strane u procesu otuđenja makedonskoga nacionalnog bića, kroz pisanu riječ na narodnim govorima probija se ideja o samobitnosti i specifičnosti Makedonaca u odnosu na Srbe, Bugare i Grke.

Objavljivanje *Zbornika narodnih makedonskih pjesama* u Zagrebu 1861. godine, čiji je financijski pokrovitelj biskup Strossmayer, okrenut će novu stranicu u povijesti otuđenog makedonskoga naroda. Pjesme Konstantina Miladinova (1830. - 1852.) na stručnome govoru, antologijska pjesma *Tuga za jugom*, lingvistički radovi Andreje Petkoviča o makedonskim govorima, zbornici usmenog stvaralaštva Kuzmana Šapkareva i Marka Cepenkova te pjesnički genij Grigora Prličeva najljepše su stranice makedonskoga budničarstva. Formiraju se makedonske škole, u kojima predaju makedonski učitelji, a u crkvama se čuje narodni jezik. Bio je to jedan pozitivan i kreativan pokret probuđenog makedonskoga pučanstva, za koji velike sile nisu imale interesa, niti su ga prepoznale.

Sredinom devetnaestoga stoljeća dolazi do niza ustanaka u potlačenim balkanskim zemljama, kao što su ustanak u Bosni i Hercegovini i Bugarskoj, Srpsko-turski rat i Rusko-turski rat, koji umnogome slabe turski imperij. U Makedoniji izbija Razlovački ustanak, potom ustanak na području Krive Palanke, a u jesen 1878. dolazi do poznatoga Kresenskoga ustanka. Ciljevima definiranim u Pravilniku Kresenskoga ustanka, ustanici su postavili temelje makedonskoga narodnooslobodilačkog pokreta.

Neuspjeh Kresenskoga ustanka i sastanci velikih sila kojima su stvorene nove države - Bugarska, Srbija, Grčka i Crna Gora, nisu se pozitivno odrazili na Makedoniju. Naime,

na Berlinskome su kongresu velike sile revidirale Sanstefanski mirovni dogovor, koji je Rusija sklopila s Turskom. Na osnovu odluka Berlinskoga kongresa, kneževine Bugarska i Crna Gora postale su neovisne, Austro-Ugarska je dobila pravo okupirati Bosnu i Hercegovinu, utemeljena je autonomna Kneževina Bugarska i autonomna Istočna Rumelija. Rumunjska je dobila nezavisnost u zamjenu za dio koji je potpao pod Rusiju. Unatoč svim obećanjima o autonomiji, Makedonija i dalje ostaje u okviru Osmanskoga Carstva.

Kao rezultat ukupnog nezadovoljstva Makedonaca u domovini i izvan nje, 1893. se pojavljuje Unutašnja makedonsko-odrska revolucionarna organizacija, poznata kao VMRO. VMRO postaje revolucionarna organizacija, kojoj je cilj stvaranje makedonske države oružanim putem. Kao posljedica rada VMRO-a i njenih vođa, pogotovo Goce Delčeva, 1903. godine dolazi do poznatoga Ilindenskog ustanka i nastanka Kruševske republike. Navedeni ustanak nije uspio. Razloge valja tražiti u infiltriranju probugarski orijentiranih Makedonaca, kojima nije odgovarala ideja o stvaranju samostalne makedonske države, u vodstvo pokreta. Posljedice ustanka osjetile su se među narodom, koji je krvavo platio simpatije i pomoć ustanicima. Turska odmazda bila je energična, surova i krvava.

Prvi i drugi Balkanski rat također nisu donijeli ništa dobro Makedoniji i Makedoncima, premda su brojni Makedonci u Prvome balkanskom ratu protiv Turske sudjelovali na strani Srbije, Bugarske, Grčke i Crne Gore. Umjesto da se omogućilo formiranje makedonske države, Srbija, Bugarska i Grčka pokazuju otvorene pretenzije spram njenog teritorija. Prema odluci Konferencije mira u Bukureštu, Makedonija je podijeljena između ovih triju država na Vardarsku, Pirinsku i Egejsku. Tim činom velikih sila Makedonci ostaju razjedinjeni pod vlašću tuđinskih naroda. Veliki dio današnje Makedonije potpada pod srpsku vlast, takozvanu Vardarsku Makedoniju.

Goce Delčev

U svim anektiranim dijelovima Makedonije forsira se nasilna denacionalizacija makedonskoga naroda pa tako i u vardarskome dijelu, gdje srpska vlast stvara atmosferu straha i nesigurnosti među pučanstvom. U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca Makedonci kao narod ne postoje. U vardarskome dijelu srpska buržoazija i trgovci uz pomoć žandarmerije i vojske drže narod u strahu, u školama se forsira srpski jezik i udžbenici, nastoji se denacionalizirati makedonsko nacionalno biće. U ništa boljoj situaciji nisu bili Makedonci pod Bugarima i Grcima, pogotovo ljudi na selu, dok je u gradovima situacija nešto podnošljivija. Makedonska emigracija u Bugarskoj politički se aktivira, no opet s oprečnih pozicija. Dok jedni misle da je stvaranje neovisne Makedonije stvar samih Makedonaca, druga struja smatra da se to mora odraditi pod okriljem i kontrolom Bugarske.

Tridesetih se godina 20. stoljeća na makedonskoj političkoj sceni javljaju mnoge studentske organizacije, koje će se kasnije ujediniti u Makedonski narodni pokret – MANAPO. Formira se kulturno društvo *Vardar*, koje nastupa po Makedoniji s narodnim, makedonskim repertoarom. Izuzetan poticaj afirmaciji makedonskoga jezika predstavljalo je objavljivanje pjesničke zbirke *Beli mugri* mladog socijalno angažiranog radnika Koste Apostola Soleva, spjevane na makedonskome jeziku. Nacionalno buđenje i spoznaja o sebi kao Makedoncima poprima sve više maha, tako da su četrdesete godine dvadesetoga stoljeća u Makedoniji bile u znaku velikih društveno-političkih previranja.

Drugi svjetski rat Makedonci dočekuju pod bugarskom okupacijom, međutim već dolazi do organiziranja lokalnih ćelija članova Komunističke partije Makedonije. Odnosi KPJ-a i makedonskih partijskih organizacija nisu uvijek bili idilični, što je donekle usporilo uključivanje makedonskih partizanskih odreda u antifašističku borbu protiv okupatorskih vojski. Tijekom Drugoga svjetskog rata se već formiraju politička

tijela buduće makedonske narodne vlade. Izabrani su delegati za prvo zasjedanje ASNOM-a, održano 1944. godine u manastiru *Sv. Prohor Pčinjski*. Tim je činom pokrenut slijed formiranja upravnih državnih tijela, iz kojih će nakon rata biti formirana prva vlada Demokratske Federativne Makedonije, koja ulazi u sklop buduće jugoslavenske države kao jedna od njenih republika.

Raspadom Jugoslavije 1991. godine, novoizabrano sobranje usvaja Deklaraciju o neovisnosti Republike Makedonije kao suverene države. Iste je godine u Makedoniji održan referendum, na kojemu su građani s 95 % odabrali suverenu i nezavisnu Makedoniju. Uslijedilo je izglasavanje Ustava Republike i 1991. godine Kiro Gligorov postaje prvi predsjednik neovisne i suvremene Makedonije.²

² Skraćeni pregled povijesti makedonskoga naroda pripremljen je na temelju sljedećih podataka i literature: *Istorija na makedonskiot narod*, Skopje, 2008.; Katardiev, Ivan, *Makedonsko nacionalno pitanje 1919 – 1930.*, Globus, Zagreb; Ristovski, Blaže, *Istorija na makedonskata nacija*, MANU, Skopje, 1999.

Makedonski jezik

Povijesni pregled

Uvođenje makedonskoga narodnog jezika u književnost početkom 19. stoljeća vezano je uz djelatnost prvih pisaca makedonske novije književnosti - Joakima Krčovskoga (1750. - 1820.) i Kirila Pejčinovića (1771. - 1845.). Njihovi tekstovi pokazuju određeni kontakt, bolje rečeno prožimanje crkvenoslavenskoga i narodnoga makedonskog jezika. Sa željom da crkveni tekstovi budu dostupniji narodu, javlja se tendencija upotrebe narodnog jezika. Nažalost, u prvim desetljećima 19. stoljeća u Makedoniji pod Turcima nisu bili stvoreni uvjeti za formiranje književnog jezika Makedonaca, za razliku od ostalih slavenskih naroda - Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara. Međutim, to ne znači da se šezdesetih godina ne pokreće pitanje književnog jezika na području Makedonije. Formiranje imućnijeg građanskog sloja i jačanje gradskih sredina stvaraju pogodnije uvjete za razvoj misli o makedonskome književnom jeziku. Javlja se dva stava po pitanju budućeg jezika. Prema određenim grupacijama, trebalo je stvoriti tip zajedničkog bugarsko-makedonskoga književnog jezika, dok su takozvani makedonisti zastupali stav da Makedonci kao poseban narod imaju pravo izgraditi vlastiti književni jezik, bez ikakvih primjesa drugih jezika. Predstavnici teze o zajedničkom bugarsko-makedonskome jeziku vidjeli su ga kao jezik u kojemu će biti podjednako zastupljene bugarske i makedonske jezične osobitosti. Zagovornik navedene ideje u Makedonaca bio je Partenije Zografski³, a njezina se neodrživost vidi u nizu tiskanih izdanja makedonskih autora, koji su pisali didaktične i poučne knjige na jeziku s makedonskom osnovom. Među njima su bili mnogi makedonski budničari i preporoditelji: Kuzman Šapkarev,

³ O Parteniju Zografskom pogledati u: Kalogjera, Goran, *Makedonsko XIX. stoljeće*, Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Rijeka, 2011., str. 117.

Dimitar Makedonski pa čak i Partenije Zografski.⁴ Bio je to uvod u burno razdoblje buđenja nacionalne svijesti u Makedonaca, čemu je pogodovalo ponovno otvaranje Ohridske arhiepiskopije kao centra izvorne Makedonske Crkve.

Nažalost, pritisak stranih sila u Makedoniji (Grka, Bugara i Srba) umnogome je onemogućio proces formiranja nacionalnog osjećaja i književnog jezika. Međutim, određenih je pozitivnih pomaka bilo. Primjerice, pjesme velikoga romantičarskog pjesnika Konstantina Miladinova pisane su narodnim jezikom, i to stručnim dijalektom, uz sasvim neznatnu uporabu određenih tuđica. Veliki iskorak u formiranju nacionalne svijesti, potrebe za makedonskom državom i makedonskim jezikom, iskazao je u svojim djelima ustanik, mijački vojvoda, pisac, povjesničar i gramatičar Đordija Pulevski 1875. godine, koji piše: *Makedonci su narod, a njihovo mjesto je Makedonija.*⁵

Da unatoč pritiscima književni jezik u Makedonaca nije ostao na marginama događanja, svjedoči Krste Petkov Misirkov (1874. - 1926.) u svojoj knjižici *O makedonskim stvarima*, čije poglavlje *Nekoliko riječi o makedonskom književnom jeziku* predstavlja najsustavniju razradbu sinteze budućega, ali i sadašnjega makedonskog jezika. Misirkov ističe da u temeljima makedonskoga književnog jezika trebaju biti centralni makedonski govori. Po pitanju ortografije zagovara primjenu fonetskog principa, uz izvjesne ustupke etimologiji, a smatra i da se u rječniku trebaju koristiti riječi iz svih dijelova Makedonije.

⁴ Isto.

⁵ Kalogjera, Goran, *Makedonsko XIX. stoljeće*, Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, 2011., str.184.

Krste Petkov Misirkov

Daljnji razvitak događanja dao mu je u potpunosti za pravo. Teror nad Makedoncima nastavlja se i u dvadesetome stoljeću, kada nakon propasti Osmanskoga Carstva ostaju i nadalje u njegovim granicama, pod silnim utjecajem Bugara, Srba i Grka. Izolirana makedonska inteligencija svoj put u slobodu nalazi izvan granica zemlje, prvenstveno u Sofiji, Beogradu ili Ateni te formira razne kružoke i društva, koja su po pitanju temeljnih ciljeva - kako stvoriti makedonsku državu, a potom i književni jezik, uglavnom razjedinjena. To uvjetuje politički i povijesno nesnošljivu situaciju, tako da su Makedonci kao narod morali čekati sve do konca Drugoga svjetskog rata da dobiju vlastitu državu i jezik.

Makedonski književni jezik proglašen je službenim još tijekom Drugoga svjetskog rata, o čemu najbolje svjedoče pjesme i stihovi Koče Racina, narodnog pjesnika, esejista, prozaika i teoretičara književnosti, napisani na narodnome makedonskom jeziku. Službeni čin priznavanja makedonskoga jezika dogodio se 1944. godine u manastiru *Prohor Pčinjski*, na prvome zasjedanju Antifašističkoga saboranja Makedonije. Njegova je kodifikacija izvršena nakon oslobođenja Makedonije 1945. godine, usvajanjem pravopisa na prijedlog Komisije za jezik i pravopis. Uobličavanje makedonskoga jezika u normirani književni jezik predstavljao je znatan napor i značajki posao, koji je predvodio akademik Blaže Koneski, ujedno i autor Gramatike makedonskoga jezika.

Normiranje makedonskoga književnog jezika nije bilo dobro dočekano od Bugara, koji su i nadalje negirali postojanje makedonskoga naroda, smatrajući ih dijelom bugarskoga naroda. Zbog toga s makedonske strane od grupe malobrojnih lingvista započinje intenzivna borba za afirmacijom makedonskoga jezika prema svijetu, prvenstveno drugim slavističkim sredinama. Osnivanjem časopisa *Makedonski jezik, Literaturen zbor* i Zbornika Filozofskog fakulteta otvara se prostor mladoj makedonskoj lingvistici da znanstvenim priložima brani i obrani svoj *mladi* književni jezik.

Blaže Koneski

Svijet je na te napore započeo reagirati pa je tako, primjerice, poznati talijanski lingvist Vitore Pizano u svome članku *Il macedonico* 1973. godine naglasio izuzetno živu lingvističku aktivnost u Skoplju, kojom se afirmira poznavanje vlastitog nacionalnog jezika i prati njegov razvitak.

Tomu u prilog makedonske vlasti osnivaju Seminar za makedonski jezik, koji se na Ohridu otvara prema svijetu, pozivajući mlade lingviste iz inozemstva da se upoznaju s makedonskim jezikom. Do današnjega su dana Seminar posjetile stotine sudionika iz svih zemalja svijeta, što je umnogome pomoglo razbijanju fame o *politički umjetno napravljenom jeziku*. Veliko priznanje Makedonci dobivaju od lingvističkog francuskog časopisa *Revue des études slaves*, koji unutar svojih stranica otvara rubriku o makedonskome jeziku. Velik broj stručnih pozitivnih recenzija svjetskih slavista o makedonistici također pomaže prihvaćanju istine o samosvojnom makedonskome književnom jeziku.

Novi veliki podvig makedonske lingvistike bilo je tiskanje *Rječnika makedonskog jezika*. Nakon pravopisa i gramatike, rječnik je bio najbitniji rad, koji će u konačnici makedonskomu jeziku osigurati mjesto u obitelji slavenskih jezika. Knjiga engleskoga slavista R. de Braya *Guide to the Slavonic languages* na sedamdesetak stranica na engleskome jeziku donosi temeljne podatke, odnosno opis makedonske gramatike i strukture jezika. U prilog činjenici da je svjetska sveučilišna akademska grupacija prihvatila makedonski jezik kao poseban svjedoče dva vrlo bitna djela. Prvo je Gramatika makedonskog jezika na engleskome jeziku, čiji je autor H. G. Lant, profesor s Harvarda te drugo - objavljivanje Rusko-makedonskog rječnika s oko 30.000 riječi.⁶

Danas se makedonski jezik, osim u Makedoniji, izučava diljem svijeta na brojnim sveučilišnim lektoratima za

⁶ Primjeri o afirmaciji makedonskoga jezika preuzeti su iz knjige Blaže Koneskoga *O makedonskom jeziku i književnosti* (knjiga 4, Mladost, Zagreb, 1982.).

makedonski jezik, a od 2008. godine i na Filozofskome fakultetu u Rijeci. Na tome je jeziku napisana brojna i raznovrsna književnost, koja, pogotovo kroz pjesničku riječ, najbolje ukazuje na *gipkost* i melodičnost makedonskoga jezika. Stoga ćemo još jednom citirati riječi i tekst Đ. Pulevskoga, makedonskog revolucionara i pisca, iz 1875. godine: *Narod – to su ljudi koji su jednog roda i koji govore jednim jezikom, koji žive i družu se međusobno i imaju iste običaje, pjesme i veselja. Te ljude zovemo narod, a mjesto gdje živi narod naziva se domovinom. Tako su Makedonci narod i mjesto njihovo je Makedonija.*⁷

⁷ Dimitrovski, T.; Koneski, B.; Stamatovski, T., *O makedonskom jeziku*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1980.

Makedonska književnost

Ćirilometodska tradicija u Makedonaca

Dolazak protjeranih učenika Ćirila i Metoda u Bugarsku državu kneza Borisa nakon Metodove smrti (885. godine) predstavlja izuzetan korak za slavensku pismenost Južnih Slavena. Nakon smrti Svete braće, pogotovo Metodove, dolazi do progona glagoljaškog klera, od kojih su mnogi završili na venecijanskome trgu roblja, a potom i na kvarnerskim otocima. Neki od istaknutijih učenika Svete braće, primjerice Sava, Angelarij, Kliment i Naum, protjerani su izvan granica Moravske i predvođeni Klimentom došli do granica ondašnje kneževine bugarskoga kneza Borisa. Boris s velikim oduševljenjem i pažnjom prihvaća glagoljaške svećenike, svjestan njihova znanja i uloge koju mogu odigrati na njegovu dvoru. Oni sa sobom donose književno djelo Svete braće, visoko osobno obrazovanje, kulturu i organizacijske sposobnosti.

Prenošenje književnog i jezičnog naslijeđa među stanovnike Bugarske postavlja pred kneza Borisa i njegovu svjetovnu i crkvenu oligarhiju pitanje o izboru azbuke. Problem je bio treba li prihvatiti glagoljicu kao izvorno slavensko pismo ili da se kao službeno prihvati jedno drugo pismo, bliže grčkome, koje proizilazi iz dugogodišnje upotrebe grčkoga pisma među slavenskom populacijom. Rješenje nije bilo jednostavno i dovelo je do zategnutih odnosa glagoljaškoga klera predvođenoga Klimentom i grecizirane crkvene oligarhije Borisova dvora.

Prema jednoj crtici u velikom *žitiju* Klimenta stoji da ga je Simeon, neposredno nakon dolaska na prijestolje poslije kneza Borisa, pozvao u Kutmičevicu. Razlozi su bili brojni. Simeon je izuzetno poštovao Klimenta i mnogi su očekivali da će upravo Kliment postati vodeći reformator pisma, što je i bilo logično s obzirom na njegovo natprosječno obrazovanje. Simeon je kao mladić bio odgajan u grčkom duhu i na grčkome

pismu pa je i na njegovu dvoru već bila ustaljena navika da Slaveni pišu grčkim pismom. S obzirom na postojanje dvaju pisama u ondašnjoj Simenovoj državi - glagoljice i ćirilice, bilo je pitanje političke moći, a ne snage uvjeravanja, koje će pismo postati službeno.

Kliment i Naum Ohridski

Kada mu je bilo ponuđeno da osobno sudjeluje u stvaranju novog pisma, Kliment odlučno reagira odbijanjem. Slično reaguju i ostali sljedbenici Svete braće, pogotovo Naum, koji je nakon dolaska iz Moravske boravio u manastiru Pantelejmon kod Prilepa. Evidentno je da Kliment i Naum zastupaju negativno stajalište prema greciziranoj azbuci, što se protumačilo i kao njihovo neslaganje s kulturnom i jezičnom politikom cara Simeona. Kao vjerni sljedbenici Ćirila i Metoda, Kliment i Naum odbijaju sudjelovati u reformi pisma, što je rezultiralo njihovim odlaskom iz carske blizine. Ćirilica pobjeđuje, pogotovo zahvaljujući grčkome kleru na dvoru te postaje službeno pismo u Bugarskoj nakon bugarskoga sabora 893. godine.

Kliment po nalogu cara Simeona odlazi u zapadnu Makedoniju, gdje mu se ubrzo pridružuje i Naum. U Ohridu Kliment organizira glagoljaško-edukativni centar, a završilo ga je oko 3500 svećenika glagoljaša, koji su diljem Makedonije, ali i izvan nje, prenosili baštinu Ćirila i Metoda. Kliment u Ohridu pokazuje svoje književno umijeće i stvara brojna književna djela, stoga ga se s pravom može nazvati utemeljiteljem makedonske književnosti. Uz njegovo se ime povezuje autorstvo opširnih *žitija* Ćirila i Metoda (*Panonske legende*), pouke o Blagovijesti, vrbici (Đurđevdanu), pohvale (*Pohvala učitelju Ćirilu Filozofu, Pohvala Lazaru, Pohvala Kuzmanu i Damjanu, Pohvala papi Klimentu Rimskom.*). Iz opširnog Klimentova *žitija* vidljiv je njegov ogroman doprinos

književnom opusu ohridskoga kruga, jer je bio njegov najaktivniji književnik i prevoditelj. Makedonski povjesničar književnosti H. Polenaković podijelio je Klimentov opus u dva dijela: prvi, u koji spada 15 tekstova koje je Kliment potpisao, i drugi, sastavljen od 40 tekstova, koji se na osnovi stilске, jezične i sadržajne analize mogu pripisati Klimentu.⁸

O Naumu Ohridskome, Klimentovu sudrugu i po mnogima bratu, zna se da je poput Klimenta podignuo svoj manastir uz Bijelo jezero u Ohridu. Dva kratka slavenska *žitija* o Naumu ukazuju na dosljednog sljedbenika ćirilometodske tradicije, učitelja, prosvjetitelja, liječnika i pisca. Mnogi smatraju da se pod pseudonimom Crnorizac Hrabar krije Naum Ohridski, autor djela o obrani glagoljice (*O slovima*).

Srednjovjekovna književnost

Naumova (910.) i Klimentova (916.) smrt lišila je glagoljaše u Makedoniji istaknutih vođa, književnika, polemičara, no tradicija se nije tako lako ugasila. Sljedbenici Klimentova književnog stila bili su brojni anonimni glagoljaši, koji su prepisivali, a pritom i dorađivali njegove tekstove ili pak pisali svoje glagoljaškim pismom. Iza njih ostaju najljepši spomenici makedonske srednjovjekovne književnosti: Asemanovo evanđelje, Sinajski psaltir, Ohridsko evanđelje, Dobromirovo evanđelje, Bitoljski triod...

Proširenjem srpske feudalne države veliki dio Makedonije u 13. stoljeću potpada pod njenu vlast, što uvjetuje jačanje srpske jezične varijante među drugim slavenskim jezičnim redakcijama. Unatoč tomu, na području Makedonije, pogotovo u manastirima, razvija se bogata prepisivačka aktivnost, što ukazuje na postojanje velikog broja književnih žanrova makedonske književnosti srednjeg vijeka. Tu su

⁸ Nanevski, Duško, *Makedonska pesnička škola*, IRO Veselin Masleša, Sarajevo 1976.

apokrifi, hagiografije, srednjovjekovni romani i priče te *razumnik*, kao specifičan makedonski srednjovjekovni žanr, sastavljen u obliku pitanja i odgovora. Padom srpske države i njenih vazala pod tursku vlast započinje period petstoljetne turske vladavine Makedonijom. Međutim, makedonski skriptoriji i dalje njeguju pismenu riječ, doduše ne tako intenzivno kao prije, no sasvim dovoljno da se kontinuitet književnog rada nastavi.

Usmena narodna književnost

Valja naglasiti da se, uz pisanu, u Makedoniji razvijala i usmena književnost. Bizantinski ljetopisac Nikifor Gregoras svjedoči da su se još prije dolaska Turaka na Balkan u Makedoniji pjevale razne narodne pjesme, prvenstveno junačke. Svjedočanstvo Gregorasa ukazuje da se u 14. stoljeću u Makedoniji pjevalo o Momčil vojvodi, jednoj od najmarkantnijih epskih ličnosti u slavenskoj usmenoj tradiciji. O vrijednosti, ljepoti i različitosti makedonskog usmenog stvaralaštva najbolje kazuju zbornici narodnih umotvorina, u kojima su zabilježene brojne makedonske narodne pjesme. Najpoznatiji zbornici makedonskih narodnih pjesama su oni Kuzmana Šapkareva, Vasila Ikonomova, Marka K. Cepenкова i, naravno, najpoznatiji – *Zbornik braće Miladinova* objavljen u Zagrebu 1861. godine, financiran od hrvatskoga biskupa Josipa Jurja Strossmayera.

Damaskinska književnost

Tijekom 16. stoljeća se u kontekstu makedonske književnosti razvija damaskinska književnost. Osnovna karakteristika tih tekstova je upotreba narodnog jezika, odnosno riječ je o svojevrsnim preradama grčkih tekstova na narodni jezik.

ПРЕДИСЛОВІЕ

Грѣшнымъ , како седе и собра
слово ѿ бжвеное писаніе , ѿ свѣ-
нствіе , ѿ вѣтхавъ заветъ ѿ
псалтырь , и ѿ книги глаголемъ
Цѣлѣ Миніатъ , и ѿ грѣси при-
мѣрными исторіями . да приведеги
со толкованіе на прости азъкъ
болгарскій до авіѣ мѣссій Экопскій ,
и тѣтовскій .

Да вчѣтатъ и простиѣ народъ да
оубрамаѣтъ на такъвъ правосла-
вній оубѣтель , ѿти можатъ да
познаѣтъ ѿ сїѣ оубѣніе . и немо-
жатъ дарчѣтъ , поѣю неможемѣ да
познаѣме . ѿти єсть по славянскій
или по русскій азъкъ , єбе кар-
чѣ что ѿтворѣтъ сѣрдцѣо вѣше :
не ключѣ ѿ вѣато или ѿ сѣзѣро ,
но

Tekstovi su nazvani damaskini po Damaskinu Studitu, prevoditelju grčkih nabožnih tekstova na narodni jezik. Tijekom sedamnaestoga i osamnaestoga stoljeća ne dolazi do bitnih pomaka u razvoju makedonske književnosti, no početak 19. stoljeća donosi niz pozitivnih događanja na području književnog stvaralaštva.

Književno stvaralaštvo tridesetih godina 19. stoljeća

Počeci 19. stoljeća u znaku su dvojice pisaca iz svećeničkih redova - Joakima Krčovskoga i Kirila Pejčinovića. Krčovski sa svojih pet knjižica skromnog obima nesumnjivo spada u one ljude koji započinju pisati noviju makedonsku književnost. Napisao je sljedeća djela: *Propovijed o svetoj ispovijedi svih kršćana, muškaraca i žena, Priča o strašnom i drugom dolasku Hristovu, Ova se knjiga zove Mitarstva, Čudesna presvjetle Bogorodice te Različita poučna štiva*. Suština njegova jezika jest uvođenje elemenata narodnih govora, koje kombinira s elementima crkvenoslavenskoga jezika. Središnja ličnost prvih pet desetljeća 19. stoljeća svakako je Kiril Pejčinović Tetoec, autor djela: *Knjigu koju svi nazivaju Ogledalo, Knjigu nazvanu Utjeha griješnima, Žitije kneza Lazara*. *Ogledalo* je prva Pejčinovićeve knjiga, zapravo priručnik za obavljanje vjerskih obreda. Dugi dio knjige *Besjeda o praznicima* napisan je tetovskim govorom, s elementima skopskoga i drugih makedonskih govora. Druga knjiga, *Utjeha griješnima*, sastoji se od dvaju dijelova: besjeda i molitvi. To je prva knjiga tiskana u Solunskoj tiskari Teodosija Sinaitskoga, koju je Pejčinović obnovio na makedonskome teritoriju. Rukopis *Žitije kneza Lazara* je hagiografija, kojom se označava kraj srednjovjekovne književnosti na makedonskome teritoriju. Bitna inovacija obojice navedenih pisaca s početka 19. stoljeća jest tendencija uvođenja narodnih govora u pisane tekstove, što će u kasnijim

godinama 19. stoljeća u Makedoniji poprimiti još veće razmjere.⁹

Društveno-političke prilike u Makedoniji tijekom 19. stoljeća

Ulaskom u 19. stoljeće Makedonija je još uvijek u okvirima turskoga carstva, zapuštena, zaostala, izrabljivana, politički i fizički ugnjetavana. Ulogom velikih sila dolazi do novih geopolitičkih pomjeranja na Balkanu. Nakon Berlinskoga kongresa, zemlje koje okružuju Makedoniju - Srbija, Grčka i Bugarska, postaju samostalne i neovisne. Makedonija i nadalje ostaje dio turskoga carstva, što izaziva veliko nezadovoljstvo u narodu i njegovim političkim i ratnim vođama. Dolazi do niza buna, koje, nažalost, ne uspijevaju riješiti problem makedonske neovisnosti. Pozitivni pomaci očituju se u formiranju ekonomski stabilnijih gradskih sredina, koje će iznjedrili imućniju građansku klasu, a ona će dobrim dijelom sudjelovati u nacionalnom buđenju Makedonaca.

Razlog makedonskoj nesigurnosti po pitanju nacionalnog etnitetu nalazi se prvenstveno u dugogodišnjoj tradiciji grčkog školstva, koje je dominiralo u Makedoniji i uvjetovalo nacionalno otuđenje. Istu politiku prema Makedoniji koriste netom formirane zemlje Srbija i Bugarska, koje po Makedoniji otvaraju brojne škole, nastojeći kroz edukaciju približiti Makedonce grcizmu, bugarizmu ili srbizmu. Prvi otpori ovakvom odnosu prema Makedoncima počinju se osjećati u gradskim i crkvenim sredinama, koje zahtijevaju škole na narodnom jeziku i domaće svećenstvo. To je ustvari uvod u period makedonskoga preporoda, koji će rezultirati pojavom niza kvalitetnih učitelja, pisaca udžbenika, jezikoslovaca, prevoditelja, diplomata te sakupljača usmenog narodnog stvaralaštva. Književni djelatnici uspijevaju tijekom 19.

⁹ *Makedonska književnost* (grupa autora), Školska knjiga, Zagreb, 1991.

stoljeća oformiti skoro sve književne žanrove (novela, pripovijetka, ep, poema, putopis, kritika, lirsko romantičarsko pjesništvo intimističko domoljubne tematike), izuzev romana.

Braća Miladinovi

Makedonski preporod ili romantizam makedonskih boja

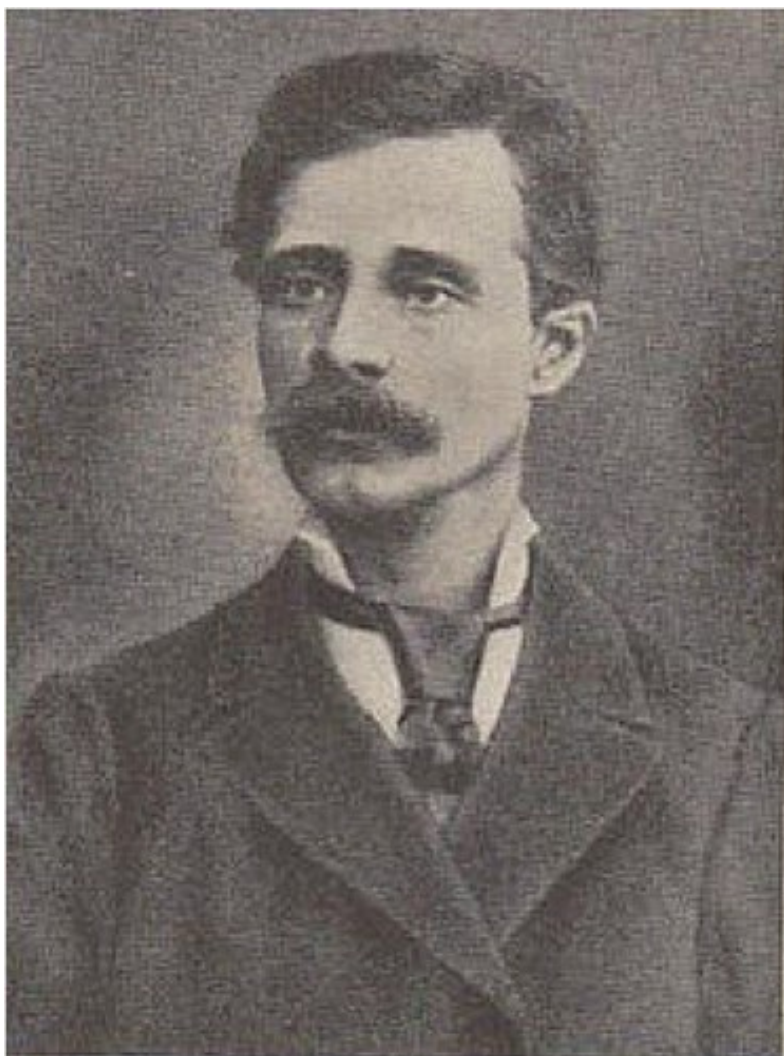
Ocem makedonskoga preporoda slobodno se može nazvati Dimitrija Miladinova, učitelja, sakupljača narodnih umotvorina, govornika, ideologa, čovjeka koji je osjetio trenutak i svojim osobnim djelovanjem pokrenuo Makedonce prema jednom novom smjeru. U početcima svoje učiteljske karijere djeluje kao grčki učitelj po brojnim makedonskim mjestima, da bi se kasnije nacionalno osvijestio i započeo s borbom protiv grčkog utjecaja u Makedoniji. Imao je i održavao dobre veze s ruskim znanstvenicima, s kojima je i surađivao. Na poticaj ruskoga znanstvenika Grigoroviča, Dimitar je započeo sa sakupljanjem i zapisivanjem usmenog narodnog stvaralaštva. Zaslužan je za slanje mladih Makedonaca na studij u carsku Rusiju. Jedan je od tih mladića bio i njegov mlađi brat Konstantin Miladinov, koji je izvjesno vrijeme studirao u Janjini, Ateni i Petrogradu. Nakon što se razočarao u ruske slavenofilske krugove, jer nisu imali namjeru tiskati *Zbornik narodnih pjesama*, koji je s bratom pripremao za tisak, obratio se za pomoć hrvatskome meceni i biskupu Josipu Jurju Strossmayeru, koji mu je to financijski omogućio. U Zagrebu je 24. lipnja 1861. godine objavljen *Zbornik narodnih pjesama*, u kojemu je na 538 stranica velikog formata otisnuto 660 pjesama, od čega 584 makedonskih i 76 bugarskih. Bogatstvom i šarolikošću pjesama te izvornim narodnim jezikom zbornik predstavlja začetak duhovnog preporoda u Makedonaca. To je bilo i ostalo stožerno djelo makedonske narodne umjetnosti, inspirativni početak *makedonskoga novorođenja*, trenutak od kojeg njegovi suvremenici i potomci kreću u potragu za svojim identitetom.¹⁰

¹⁰ Više podataka o Dimitru Miladinovu može se pronaći u: Kalogjera, Goran, *Makedonski XIX. vijek*, Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Rijeka 2011. i Kalogjera, Goran, *Braća Miladinovi legenda i zbilja*, HFD, Rijeka, 2001.

Konstantin Miladinov je neosporno prvi makedonski pjesnik, koji je, na temelju svoje jezične izobrazbe i uvida u narodne govore, shvatio samobitnost Makedonaca kao naroda i njegova jezika u odnosu na Srbe, Grke i Bugare. Osjećaj pripadnosti makedonskome rodu javno je iznosio svojim suvremenicima, što je ostalo i zabilježeno u njegovim tekstovima, ali i pismima njegovih prijatelja. Njegov je pjesnički opus malen, sastoji se od jedva petnaestak pjesama i jednoga prijevoda s ruskoga. On je prvi daroviti pjesnik makedonske umjetničke poezije, rođeni lirik, koji je prvi prekinuo tradiciju s crkveno-retoričkom kanonskom tradicijom. Njegove su pjesme za pamćenje *Biseru*, *Pobratimstvo*, *Kletvu*, *Skrsti*, *Golupče*, *Želja*, *Misao*, *U tuđinu*, *Siroče*, *Ne, ne pijem*, *Ciganin delija*, *Grk vladika* i antologijska pjesma *Tuga za jugom*. Pisao je na narodnom jeziku, uglavnom stručkome dijalektu, djelomično i pod utjecajem narodne pjesme. Pjesmama antologijske vrijednosti *Suncu*, *Golupče* i *Tuga za jugom* Konstantin Miladinov inaugurira romantizam kao stilski pravac u makedonsku noviju umjetničku poeziju.¹¹

Jedan od velikana makedonskoga preporoda bio je i Ohridanin Grigor Prličev (1830. - 1893.), koji je, zahvaljujući svojoj grčkoj naobrazbi, uspio napisati vrhunski književni djela na grčkome jeziku. Prličev je na grčkome jeziku napisao poeme *Sedar* i *Skender beg*. Poema *Serdar* je proglašena najboljim književnim djelom na svegrčkom pjesničkom natječaju u Ateni, a Prličev je dobio titulu *drugog Homera*. Poema *Serdar* pjeva o herojskim djelima i smrti Kuzman Kapetana, junaka Zapadne Makedonije, koja je u nesumnjivoj vezi s homerskom tradicijom. Poema *Skender beg* pjeva o životu čuvenog albanskoga junaka Skender bega, koji se proslavio u boju s Turcima. Prličev je u svojoj autobiografiji iznio podatke o životu, ali i opisao vrijeme u kojemu je živio te njome inaugurirao žanr autobiografije u makedonsku književnost.

¹¹ Kalogjera, Goran, *Braća Miladinovi legenda i zbilja*, HFD, Rijeka, 2001.

Grigor Prličev

Autobiografija je napisana uglavnom na ohridskome govoru u obliku dijaloga. Pisao je govore, eseje i propagandističke pjesme. Kao jezikoslovac je zagovarao tip općeslavenskoga jezika, slavenskoga esperanta na kojemu je pokušao prevoditi *Ilijadu* i napisati gramatiku općeslavenskoga jezika, koja je ostala u rukopisu. Prevodio je s francuskoga i talijanskoga jezika, bio dobro upućen u europska književna kretanja, tako da ga se može smatrati proeuropski orijentiranim Makedoncem.¹²

Rajko Žinzifov (1839. - 1877.) je bio makedonski pjesnik, prevoditelj, prozaik i pedagog, a većinu je života proveo u carskoj Rusiji. Ubraja se u onu grupu mladih Makedonaca koje je Dimitar Miladinov slao u Rusiju na školovanje. Ondje je završio studij klasičnih jezika i prehranjivao se kao gimnazijski profesor. Pod utjecajem pjesnika Puškina i Ševčenka započnje pisati poeziju, koja se, premda pisana u Rusiji, tematski vezuje uz Makedoniju, ali i njegov osobni život. Pisao je domoljubne, povijesne i intimističke pjesme, u kojima se deklarira kao romantičar s posebnim senzibilitetom za makedonsku realnost 19. stoljeća. Njegov pjesnički ciklus nije velik, a sastoji se od 42 pjesme i poeme *Krvava košulja*. Autor je i prve novele u makedonskoj književnosti, koja nosi naslov *Šetnja*. Pjesme *San*, *Ohrid*, *Odavna je bilo*, *Pjesma*, *Nesanica* i *U tuđini* otkrivaju romantičara, koji je unatoč životu u tuđini intimno bio izuzetno povezan sa svojom domovinom.¹³

Jordan Hadži Konstantinov Đinot (1820. - 1882.) bio je prvenstveno učitelj i prosvjetitelj, a potom pjesnik, novinar, dramatičar i slikar. Može ga se smatrati utemeljiteljem makedonske drame, a u školama u kojima je radio razvija intenzivnu kazališnu aktivnost. Njegovo je prvo djelo pedagoški tekst *Tablica prva*, u kojemu govori o savladavanju

¹² *Makedonska književnost*, Školska knjiga Zagreb, 1991.

¹³ Isto.

pismenosti. Za svoje je školske amaterske družine napisao pet tekstova: *Minerva i devet muza*, *Srbija šeta zemljama svojim*, *Razgovor o pravom čovjeku*, *Škola i učenje*, *Basne*. Pisao je tekstove za *Carigradski vesnik* i putopise.¹⁴

Konstantin Petković (1826. - 1897.) je bio pjesnik, putopisac, prevoditelj, lingvist i ruski diplomat, a obrazovao se u Rusiji. Za vrijeme jednoga od svojih putovanja boravio je u Zagrebu, gdje se družio i s poznatim ilircima - Mirkom Bogovićem i Ivanom Kukuljevićem Saksinskim. Bogović mu je u *Nevenu* objavio dva putopisa u kojima opisuje svoj boravak u Zagrebu, Ljubljani i Grazu. Preveo je sa slovenskoga pripovijetku *Boris*, koja govori o bugarskome knezu Borisu. Dvanaest je godina bio ruski carski konzul u Dubrovniku. Napisao je knjigu *Zapis o Atonskim starinama*, putopis *Zapisi o Beogradu* i nekoliko pjesama, elegiju *Djevojačka kletva* te epske pjesme *Bugarski vojnik* i *Sultanov sin*. U svome se lingvističkom radu bavio pitanjem središnjih makedonskih govora.¹⁵

Njegov mladi brat Andreja Petković (1837. - 1897.) također završava studij u Rusiji. Godine 1865. dolazi u Rijeku kao ruski carski konzul, gdje ostaje skoro dva desetljeća. Bavio se pjesništvom, u kojem pokazuje izgrađen stil i stih, a jezik mu je kombinacija veleškoga govora s elementima ruskoga jezika. Najpoznatije su mu pjesme *Glas iz daleke zemlje* i *Humka u gori*, tematski vezane uz Makedoniju njegova doba, gdje vladaju teror grčkog svećenstva i bugarskih egzarhijskih vladika.¹⁶

Ovoj se grupi prosvjetitelja, lingvista i pisaca pridružuje i Kuzman Šapkarev (1834. - 1909.), ohridski folklorist i izuzetan sakupljač narodnog usmenog stvaralaštva. Učenik Dimitrija Miladinova, a potom i njegov zet, bio je također učitelj, koji je

¹⁴ Isto.

¹⁵ Kalogjera, Goran, *Makedonsko 19. stoljeće*, Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Rijeka, 2011.

¹⁶ Isto.

objavio osam udžbenika, čija je osnova ohridski govor. Napisao je zbornik za narodne umotvorine, znanost i književnost s oko 1300 narodnih pjesama i 300 pripovjedaka te monografiju o braći Miladinovima, koja nosi naslov *Materijali za životopis braće Dimitrija i Konstantina Miladinova*.

Popis navedenih autora prezentira najbolje što je makedonski preporod mogao dati u 19. stoljeću. Karakterno različiti, ideološki razjedinjeni, stilski neujednačeni, jezično i konceptijski različiti, ovi su ljudi napravili ogromne pomake u makedonskom kulturnom, jezičnom, političkom, crkvenom i književnom životu. Zajednička im je pojava nacionalne samosvijesti, osjećaj za narodni jezik te ideja slobodne Makedonije. Svi oni teže tom konceptu, no pritom idu različitim putem. Međutim, za književno je stvaralaštvo bitna činjenica da su navedeni pojedinci tijekom 19. stoljeća u makedonskoj književnosti ostvarili gotovo sve književne žanrove (osim romana), počevši od lirske pjesme, epa, poeme i drame pa do putopisa, kritike, eseja, novele i pripovijetke. Unatoč nekoliko jezičnih koncepcija (zajednički makedonsko-bugarski jezik, makedonsko-srpski, općeslavenski i samostalni makedonski jezik), uvođenjem narodnih govora u tekstove udžbenika, makedonski *udžbenikari*, ali i obrazovani lingvisti poput Konstantina Petkovića ili Konstantina Miladinova ciljano ukazuju na središnje makedonske govore kao temelj budućega makedonskog jezika.¹⁷

Konac 19. i početak 20. stoljeća

Konac 19. stoljeća izuzetno je dinamičan u svakom pogledu pa tako i u književnom stvaralaštvu. Na političkom planu dolazi do formiranja Makedonske revolucionarne organizacije, koja dobiva zamah dolaskom Goce Delčeva na

¹⁷ Biografije svih pisaca 19. stoljeća mogu se pronaći u knjizi: Kalogjera, Goran, *Makedonsko 19. stoljeće*, Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Rijeka, 2011.

njeno čelo. U predilindenskome razdoblju povijest bilježi brojne aktivnosti i događanja u Makedoniji i izvan nje, uglavnom u Bugarskoj.

Ona postaje sklonište svim makedonskim domoljubima koji su se namjeravali oružjem ili perom boriti za slobodnu i neovisnu Makedoniju. Osniva se mjesečnik *Loza*, glasilo separatističke organizacije Mlade makedonske književne družine, osnovane u Sofiji 1891. godine. Istovremeno je to i doba djelovanja brojnih pisaca: Koste Šahova, Marka Cepenкова, Petra Pop Arsova, Vojdana Černodrinskoga, Dimitra Rizova i Evtima Sprostranova. Mjesečnik *Loza* je svojim tekstovima izražavao strastvenu želju mladih Makedonaca za slobodom i neovisnom Makedonijom. Uz navedeni mjesečnik, djeluje i vjesnik *Makedonija*, čija je uređivačka politika bila izrazito makedonistička. U tom predratnom vrenju, nakon kojega će uslijediti Ilindenski ustanak, javlja se nekolicina autora, čiji su književni i znanstveni opusi vrlo zanimljivi.¹⁸

Đordija Pulevski, ustanički vojvoda i samouki domoljub, objavio je nekoliko djela, od kojih za književno stvaralaštvo ističemo zbirku pjesama *Makedonska pesnarka* i kao samostalno izdanje poemu *Samovila Makedonska*. Dimitar Makedonski je prvi makedonski autor udžbenika, polemičar i publicist, pravnik po struci. Venijamin Mačukovski, svećenik europskih manira i naobrazbe, napisao je, ali nije stigao objaviti prvu gramatiku, koja je predstavljala kreativan čin unificiranja makedonskoga jezika. Eftim Sprostranov, egzilantski pisac sa srcem Makedonca, pisao je lingvističke studije, s posebnim osvrtom na akcentuaciju ohridskih govora, putopise, priče za djecu, pripovijetke i poeziju. Marko Cepenkov je bio folklorist, pripovjedač i dramski pisac.

¹⁸ O tome detaljnije u poglavljima *Političko i nacionalno vrenje, Separatisti i vrhovisti (razlazi i sukobi), Predilindensko razdoblje* u knjizi: Kalogjera, Goran, *Makedonsko 19. stoljeće*, str. 88. - 92.

Prerađivao je narodne pripovijetke, objavio svoju *Autobiografiju* i dramsko djelo *Crne vojvoda*. Vojdan pop Georgiev Černodrinski uglavnom je bio dramski pisac, s kapitalnim djelom *Makedonska krvava svadba*.¹⁹

Jedna je ličnost na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, uz svojih šezdesetak radova vezanih uz jezik, književnost, povijest, folklor i publicistiku, darovala makedonskome narodu jednu malu knjižicu epohalnog značaja. Njegovo je ime Krste Petkov Misirkov (1874. - 1926.), a bio je čovjek koji je svojim djelom i vizijom povezo dva stoljeća, ali i na znanstveno utemeljen način riješio problem makedonskoga jezika. U knjizi *O makedonskim stvarima* postoji poglavlje nazvano *Nekoliko riječi o makedonskom jeziku*. Prenosimo u cijelosti postavke Krste Misirkova na kraju članka: *Prvo, Makedoniju neutralizirati prema Bugarskoj i Srbiji i udaljiti je jednako od tih dviju država i, drugo, nju, Makedoniju, ujediniti u jezičkoj osnovi. Tim principima rukovodićemo se u izgradbi našeg književnog jezika; rukovoditi ćemo se njime i u izradi pravopisa. Tim dvama principima odgovaraju: 1. Prilepsko – bitoljsko narječje kao osnova književnog jezika. Ono je jednako udaljeno od srpskog i bugarskog jezika i centralno je u Makedoniji. 2. Fonetski pravopis sa pismenim znacima upotrebljenim u ovoj knjizi, uz neznatne ustupke fonologiji. 3. Rječnička građa koje će se crpsti iz svih makedonskih narječja.*²⁰ Ukratko, smatrao je da temelji jezika trebaju biti centralni makedonski govori, fonetski pravopis te rječnička građa iz svih dijelova Makedonije.

¹⁹ Više o Černodrinskome u knjizi *Suvremene makedonske drame*, Znanje, Zagreb, 1982.

²⁰ Dimitrovski, Koneski, Stamatovski, *O makedonskom jeziku*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1980., str. 67.

Književno stvaralaštvo između dvaju ratova

Nakon poraza Osmanskoga Carstva i formiranja novih neovisnih država - Srbije, Crne Gore, Bugarske i Grčke, počinje njihova ekspanzija prema makedonskome teritoriju. Budući da nije imala mogućnost formirati se kao država, Makedonija je, nažalost, podijeljena na tri dijela: Vardarsku Makedoniju, koja je pripala Srbiji, Egejsku Makedoniju koja potpada pod Grčku te Pirinsku Makedoniju, koju okupiraju Bugari. Šovinizam, teror i ugnjetavanje dominirali su podijeljenom Makedonijom. Ulaskom srpske vojske u Skoplje 1913. godine, velik dio Makedonije potpada pod srpsku vlast. Pojava bilo kakvih nacionalnih predznaka u Makedonaca bila je gušena silom. U bivšoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Vardarska Makedonija) Makedonci kao narod ne postoje, a srpska propaganda, žandari i srpske škole uništavaju svako buđenje ili iskazivanje nacionalnog osjećaja. Pojava i djelatnost Komunističke partije Jugoslavije, koja u svome programu tretira Makedonce kao narod sa svim njegovim posebnostima, dobro je primljena među makedonskim pučanstvom, premda je i nadalje ostajala rezerva spram Srba. U tome predratnom i međuratnom razdoblju, makedonski jezik i makedonska riječ opstaju u tekstovima pisaca, koji daju obilježje ovom razdoblju. Uglavnom su to dramatičari: Anton Panov, Vasil Iljoski i Risto Krle.

Još kao srednjoškolac Vasil Iljoski piše jednočinku *Poslije mature*, u kojoj se ponegdje služio makedonskim vokabularom. Veći uspjeh postiže dramom *Lenče Kumanovče*, koja je napisana i izvodila se na kumanovskome govoru, zbog čega su je srpske vlasti skinule s repertoara. Kasnije dramu prerađuje pod nazivom *Bjegunica* i tako utemeljuje tip bitove drame, odnosno dramske radnje prepune elemenata iz narodnog života. Prije Drugoga svjetskog rata je Iljoski napisao još nekoliko dramskih tekstova: *Nagazio čovjek*, *Gazda*

Teodos, Biro za nezaposlene, Učenik i avantura. S dramskim je radom nastavio i nakon Drugoga svjetskog rata.

Anton Panov u makedonsku dramu unosi motiv pečalbarstva, odnosno odlazak Makedonaca na rad u tuđe zemlje. Taj je motiv najbolje obrađen u njegovoj drami *Pečalbari*. Napisao je još dvadesetak drama, no s nijednom nije ponovio uspjeh *Pečalbara*. Risto Krle, njegov suvremenik, osvojio je gledatelje skopskoga Narodnog kazališta 1937. godine dramom *Novac je ubojstvo*. Nakon toga piše dramsku radnju s naslovom *Antica*, a potom dramu *Milijuni mučenika*.²¹ U međuratnome i kasnije ratnome periodu se, istovremeno s autorima dramskih tekstova, u sklopu makedonske književnosti ističu dva velika pisca u području pjesništva: Kočo Racin i Kole Nedelkovski.

Kosta Apostol Solev (1908. - 1943.), kasnije poznat pod pseudonimom Kosta Racin, od običnog je grnčarskog radnika u međuratnome razdoblju prerastao u jednu od najekspoziranijih pjesničkih figura. Ovaj je antifašist, ilegalac i član KPJ-a najpoznatiji po svojoj zbirci *Bijela svitanja*, koja je u cijelosti napisana na makedonskome jeziku. Objavio ju je 1939. godine u Samoboru pod izvornim nazivom *Beli mugri*. Racin se bavio esejistikom, filozofijom i pripovjedačkim radom, a okušao se i u pisanju romana *Opijum*, koji, nažalost, nije objavljen. Autor je programatskog članka *Razvitak i značenje jedne nove naše književnosti*, u kojemu je nagovijestio stvaranje novije makedonske književnosti. Većinu je svojih radova objavio u hrvatskim međuratnim časopisima: *Literaturi, Književniku, Kulturi, Radniku* i *Našem vjesniku*. Poginuo je kao partizan u zagonetnim okolnostima na planini Lopušnih.²²

Premda skromnog opusa, pjesnički ciklus Kole Nedelkovskoga (1912. - 1941.) vrijedan je izuzetne pažnje. Objavio je dvije pjesničke zbirke: *Munje* i *Pješice svijetom*.

²¹ *Makedonska književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1988., str. 145. - 154.

²² Kalogjera, Goran, *Racin u Hrvatskoj*, HFD, Rijeka, 2000.

Njegovao je pisanje na makedonskome jeziku, a teme su mu bile rodoljublje, socijalna bijeda, ropstvo i ljubav. U bijegu od bugarske policije izvršio je samoubojstvo.

Obojica su bili pjesnici revolucionarnog zanosa, socijalne bijede i borbe protiv okupatora, a u svojim su stihovima inaugurirali makedonski jezik.

Kosta Apostol Solev

Makedonska poslijeratna književnost

Makedonska se poslijeratna književnost razvija slično ostalim književnostima južnoslavenskih naroda. Pišu se i stvaraju razni žanrovi, poput poezije, drame romana, pripovijetke, novele i dječje književnosti. Novelistika svoj razvoj započinje još 1945. godine s djelima Jovana Boškovskoga, Kole Časule, Đorđi Anađieva, Slavka Janevskoga i drugih pisaca. Od 1952. godine dolazi do intenzivnijeg prodora romana kao književne forme, posebno nakon pojave Slavka Janevskoga i njegova prvijenca *Selo iza sedam Jasenova*. Suvremena se makedonska poezija javlja također u određenim stvaralačkim fazama.

Prva se faza smatra zaokretom prema intimi, jer umjesto kolektivističke poezije postaju dominantne osobne teme. Najznačajnija imena su Blaže Koneski, Aco Šopov, Slavko Janevski i Srbo Ivanovski.

Drugu fazu omeđuje razdoblje od 1955. do 1957., a proizlazi iz prve, *intimističke faze*. Međutim, ubrzo je prerasta, afirmirajući slobodan, ritmički govoreni i vanjski neharmoničan stih, potčinjen ideji i ugođaju.

Treća faza traje negdje do sedamdesetih godina, a karakteriziraju je nova, avangardnija pjesnička imena, koja su se nametnula antologijom *Crni bik ljeta*, Vlade Uroševića.²³

Poslijeratni se dramatičari u kreativnom stvaranju tematski fokusiraju na NOB, no obrađuju i druge teme. Najbolji primjer za to je Kole Časule, čiji raspon dramskog stvaralaštva, uz tematiku NOB-a, obuhvaća i aktualne satiričke komedije, djelovanja narodnih zadruga te političke teme. Najpoznatije su mu drame *Grana na vjetru* i *Crnila*. Tome Arsovski se u svom dramskom radu okreće suvremenim temama i problemima, iako se u drami *Aleksandra* vraća

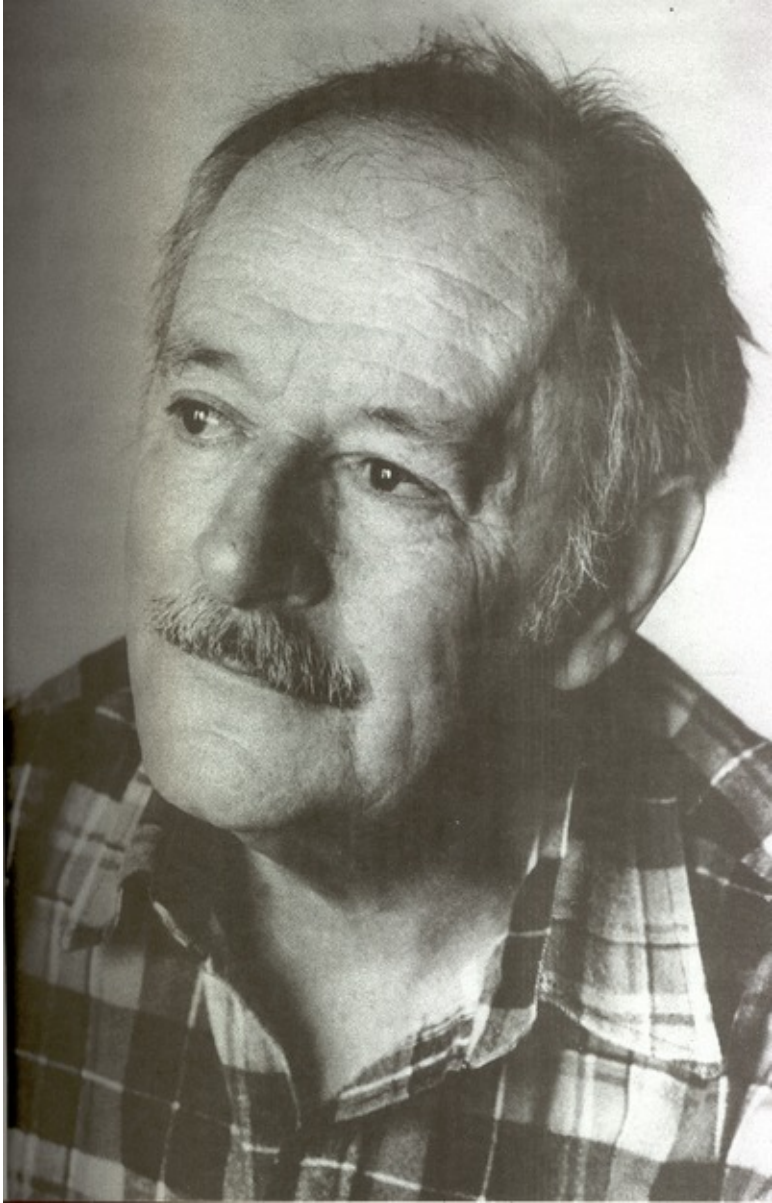
²³ Pogledati tekst Petra Kepeskoga: *Suvremena makedonska poezija – značajke razvoja* u: *Antologija suvremene makedonske poezije*, August Cesarec, Zagreb, 1979.

vremenu bugarske okupacije. Svoj najveći doseg stvaralačkog umijeća Arsovski postiže dramom *Diogenov paradoks*. U poslijeratnome razdoblju nadalje stvara i Vasil Iljoski. Pojava Branka Pendovskoga unosi određene novine u makedonsku dramu. U svojim dramama *Pod piramidom* i *Potop* Pendovski pokazuje smisao za paradoks, apsurd, alegoriju i satiru. Goran Stefanovski dramski je pisac koji je sklon naturalističkim elementima te razbijenij i mozaičnoj strukturi drame, što je vidljivo u njegovoj drami *Divlje meso*.²⁴

Makedonska suvremena književnost

Od sedamdesetih godina prošloga stoljeća do danas, suvremena se makedonska književnost razvija slijedeći europske književne trendove, ali istovremeno zadržavajući i kontinuitet s književnim stvaralaštvom prethodnika. Valja naglasiti da brojnih književnika stasalih u periodu šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća više nema, no neki su još uvijek aktivni i stvaraju. Kao i u hrvatskoj suvremenoj književnosti, tako se i u makedonskoj javljaju nova imena, nove ideje, teme i strujanja. Jednom riječju, suvremena makedonska književnost nastavlja živjeti punim plućima, aktualizirajući i političke prilike u svojoj zemlji od osamostaljenja. Jedan od nesumnjivo najatraktivnijih i najpriznatijih pisaca suvremene književnosti je Venko Andonovski (1964.). On je sasvim sigurno najčitaniji makedonski pisac, ujedno i dobitnik svih makedonskih nagrada za prozu i dramu. Prevođen je na više stranih jezika, a važnija su mu djela: roman *Pupak svijeta* (preveden na hrvatski jezik), roman *Vještica*, zbirka priča *Freska i groteske* te drame *Pobuna u staračkom domu*, *Slavenski kovčeg*, *Crne lutkice*, *Candide u zemlji čuda*, *Olovo na jastuku* i *Granica*.

²⁴ Hećimović, B. – Pavlovski, B., *Suvremene makedonske drame*, Znanje, Zagreb, 1982.

Slavko Janevski

Aleksandar Prokopiev (1953.) je objavio kratke proze *Mladi majstor igre, ...ili...* i *Plovidba ka jugu*, knjige priča *Slovo o zmiji*, *Ars armatoria* i *Čovječuljak* (preveden na hrvatski jezik), knjige eseja *Antiupustva za ličnu upotrebu*, *Putovanja bajke* i *Postmoderni Babilon*, priče za djecu *Hajde da napravimo film*, zajedno te roman *Posmatrač*. Djela su mu prevedena na brojne strane jezike. Pjesnikinja Liljana Dirjan (1953.) autorica je knjiga poezije: *Prirodna pojava*, *Živa meta*, *Pelin polje*, *Teška svila*, *Cocoons* (na engleskome jeziku). Pjesnik Vladimir Ilievski autor je zbirki: *Nema istih jutara*, *Noćni erotski program* i *Osobni podaci*. Romanopisci Goce Smileski (*Sestra Sigmunda Freuda*, *Planeta neiskustva*, *Razgovor sa Spinozom*) i Ermis Lafazanovski (*Plemić*, *Opisivač*, *Roman o oružju*, *Hrapeško* - preveden na hrvatski jezik), Lidija Dimkovska (*Rezervni život*) i Rumena Bužarovska (*Moj muž*, *Osmica*) su osebujni predstavnici mlađe generacije prozaista. Makedonsku suvremenu književnost danas svojim književnim radom i talentom bogate Vladimir Martinovski, Igor Krajčev, Zvonko Taneski, Jovica Tasevski, Aleksandra Bukarski, Duško Gočevski, Blaže Minevski i drugi. Riječ je o autorima koji gaje različite žanrove, od poezije, kratke priče i novele pa do romana i drame, a mnoga su njihova djela prevedena na hrvatski jezik, uglavnom zahvaljujući hrvatskome makedonistu dr. sc. Borisu Pavlovskome.

**Glazbeni život u Makedoniji
- opera i balet**

Povijest makedonskoga glazbenog života odvodi nas u daleko 9. stoljeće, kada su sv. Kliment, veliki episkop u Ohridu i Naum osnovali u Ohridu Veliku školu, u kojoj se, uz ostalo, podučavalo i crkveno pjevanje. Ohrid je tako u 9. stoljeću uz Carigrad bio najjače glazbeno središte u tome dijelu svijeta. Utjecaj bizantskoga glazbenog izričaja osjeća se u tom periodu i u makedonskoj glazbi, što se poklapalo s ostalim umjetničkim utjecajem Bizanta nad svim drugim slavenskim umjetničkim izričajima. Vrijedi istaknuti da je Makedonija iznjedrila jednoga od najvećih bizantskih glazbenika, Jovana Kukuzela (podrijetlom vjerojatno Slaven). Dolazak Turaka se umnogome reflektira na način makedonskoga umjetničkog glazbenog izričaja. U makedonskim se crkvama i nadalje njeguje bizantsko pjevanje, a svjetovna je glazba ograničena na narodne pjesme i plesove, koji pokazuju izvornu i raznoliku izražajnost u melodici i ritmici.

Već su krajem devetnaestoga stoljeća u Makedoniji zabilježene pojave zborova i orkestara, koji su se koristili notnim pismom, potiskujući na taj način turske instrumentalne družine, koje su gajile orijentalne glazbene specifičnosti. Pjevačko društvo *Mokranjac* osnovano je 1922. godine u Skoplju, a udarilo je temelje budućem razvoju glazbenog života u Makedoniji. Nešto kasnije, 1934. godine, u Skoplju započinje s radom prva edukativna glazbena institucija Muzičko učilište *Mokranjac*. U njemu su radili i surađivali Trajo Prokopiev i Todor Skalovski, kasnije poznati glazbeni djelatnici i utemeljitelji suvremene makedonske glazbe.

Godine 1947. je u Skoplju je osnovano *Društvo muzičara Makedonije*, čime su udareni temelji organiziranom glazbenom životu u mladoj državi.

Zadaća društva se svodila na očuvanje glazbene baštine, sakupljanje folklorističkih glazbenih materijala te otvaranje glazbenih škola. Godine 1947. održao se Koncert simfonijskog orkestra Radio Skopja, pod dirigentskom palicom Todora

Skalovskoga. Na programu su bila djela istaknutih europskih skladatelja. Istovremeno, makedonski autori stvaraju pet zbirki zbornih kompozicija, što je prethodilo formiranju Društva makedonskih kompozitora 1950. godine.

U međuvremenu makedonsku glazbenu scenu obogaćuju pojave prvoga makedonskog baleta *Makedonska svadba* i prve makedonske opere *Goce*, Kirila Makedonskoga. Dolazi do pojave druge generacije makedonskih skladatelja, (Blagoje Ivanovski, Toma Prošev, Aleksandar Lekovski...), koji svojim stvaralaštvom šire lepezu dotadašnjih makedonskih žanrova. Na njih se nastavljaju sljedeće generacije, koje unose nove estetske, stilske i žanrovske različitosti u makedonsko glazbeno stvaralaštvo.

Makedonska opera i balet

Što se opere i baleta tiče, prve pojave glazbeno-scenske umjetnosti u Makedoniji bilježe se u prvim godinama dvadesetoga stoljeća i izravno se povezuju s postojećim djelovanjem kazališnih družina u Skoplju, Bitoli i Štipu. Početke možemo pronaći u *dramama s pjevanjem*, uz primarni

uvjet postojećih zborova, pjevačkih i glazbenih društava, kao i orkestara, koji se javljaju oko 1910. godine u Makedoniji. Evidentirano je da je opera *Cavalleria rusticana* Pietra Mascagnia izvedena u Skoplju 1915. Dvadesetih godina 20. stoljeća Skoplje već ima zavidan niz koncerata i izvedbi opera, kako od domaćih, tako i od gostujućih umjetnika. Glavne je uloge tada nosila Blagorodna Burova, prva makedonska operna pjevačica. Tridesete su godine u znaku svjetskih autora i njihovih djela. Od 1945. godine se makedonski jezik počinje upotrebljavati u svim vrstama scenskih glazbenih uprizorenja, otvara se Opera Makedonskog narodnog teatra u Skoplju, osnivaju Simfonijski radorkestar te zbor radija Skopje i Studentski zbor.

Zlatne godine makedonske opere vezuju se uz ime hrvatskoga glazbenika i dirigenta Lovre Matačića. Matačić dolazi u Skoplje 1948., nakon što mu je makedonski skladatelj i dirigent Todor Skalovski predložio da sastavi repertoar i ansambl Opere u Skoplju. S Matačićem u Makedoniju dolaze Hrvati Vladimir i Krešimir Benić, tenor Mario Štimenc i mezzosopranistica Ana Lipša Tofović. Njegov je dolazak u Skoplje podržalo Udruženje glazbenika Makedonije, a s obzirom na političku prošlost, i sam vrh bivše SFRJ. Zbog toga mu u početku nije bilo dozvoljeno da dirigira ili režira, već samo da vodi opernu kuću.

Neko su vrijeme njegovim djelima dirigirali njegovi studenti Kiril Spirovski i Trajko Prokopiev, no ubrzo je svima postalo jasno da je takav odnos prema maestru nedopustiv. Dopušteno mu je da potpisuje svoja djela kao redatelj i da dirigira. Za pet godina i dva mjeseca, koliko je Matačić bio angažiran uz Makedonski narodni teatar, izvedeno je 15 premijernih opera. Matačić je u Makedoniji dirigirao i izvan Opere. Njegovom je zaslugom osnovana Državna filharmonija Narodne Republike Makedonije, kojom je često dirigirao. Na repertoaru Filharmonije bila su vrlo zahtjevna djela (Lisztova

Faust – simfonija, Mahlerove *Pjesme mrtvoj djeci* ili izbor iz fragmenata Wagnerova *Tristana*). Matačić se vraćao u Skoplje i nakon prestanka angažmana.²⁵

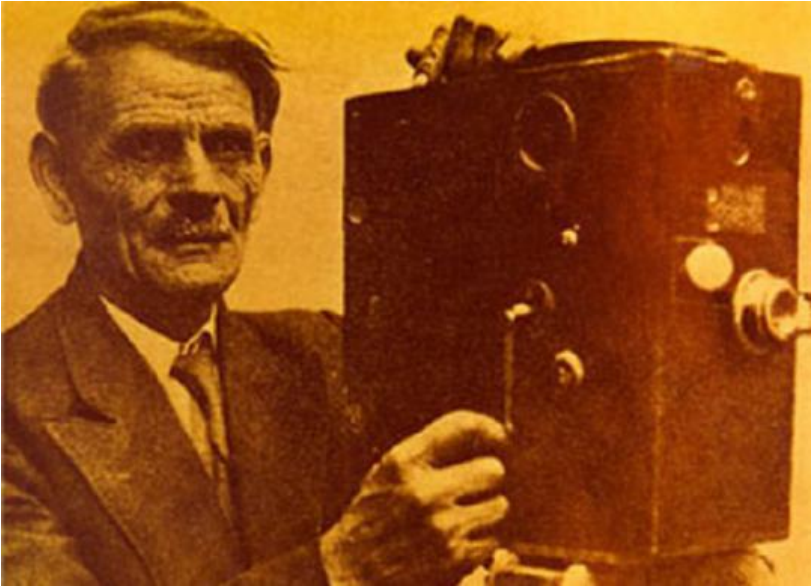
²⁵ Pavlovski, Jovan; Pavlovski, Mišel, *Včera i denes MAKEDONIJA*, MI-AN, Skopje, 2006.

Makedonski film

Makedonska se kinematografija vezuje uz djelovanje braće Manaki – Janakija (1878. - 1954.) i Miltona (1882. - 1964.). Manakijevi potječu iz vlaškoga sela Avdela (današnja Grčka). Izvjesno vrijeme žive u Janjini, da bi zbog turskih zvjerstava i potencijalne životne ugroženosti pobjegli u Bitolu, koja je u to vrijeme bila kulturno, gospodarski i političko žarište Balkana, takozvani *konzulski grad*. Janaki je bio obrazovani crtač, vrlo nadaren i talentiran, tako da je neko vrijeme bio i profesor crtanja. Milton je, za razliku od njega, bio više čovjek prakse. Volio je eksperimentirati, dok je Janaki bio više sklon teorijskom dijelu posla. Janaki 1905. godine osniva u Bitoli Fotografski studio, u kojemu se Milton uči praktičnom radu fotoaparatom. Braća Manaki postaju vrlo brzo poznati fotografi te su, unatoč konkurenciji, postali najpoznatija fotografska radnja u Bitoli. Braća putuju u Carigrad, potom u Rumunjska i Bukurešt, gdje dobivaju nagradu za svoje fotografije. Janaki odlazi u Europu, posjećuje London, Beč i Pariz, gdje kupuje kameru serije *Bioscope*. Povratkom u Makedoniju Manakijevi započinju s snimanjem, što je ujedno početak makedonskoga filma. Snimali su različite prigode, ugledne ljude, vjenčanja, nošnje, narodne običaje, ali i ratne prilike. Manakijevi su zabilježili osvete Turaka po makedonskim selima nakon propaloga Ilindenskog ustanka i tako dokumentirali neke od teških trenutaka makedonske povijesti. Od 1921. godine Manakijevi, prvo na otvorenom, a kasnije u prikladnom zatvorenom prostoru, do 1939. prikazuju filmove (svoje i tuđe), što im uz fotografiranje donosi veliku dobit.

Braća Janaki i Milton Manaki umnogome su zaslužili razvoj filmske industrije, općenito na Balkanu, ali su bili poznati i u europskim krugovima. Zbog njihovih zasluga u Makedoniji postoji Filmski festival *Braća Manaki*, koji se održava u Bitoli te se u sklopu njega svake godine dodjeljuju nagrade filmovima i filmskim glumcima. Janaki ima svoj

spomenik u Bitoli. Braća Manaki su istinski pioniri filma i fotografije u Makedoniji.

Milton Manaki

U periodu do 1945. godine nisu se pojavili brojniji sljedbenici filmskog stvaralaštva u Makedoniji, no moramo spomenuti dvojicu filmskih entuzijasta, koji postavljaju temelje budućem razvoju kinematografije u Makedoniji. To su bili Arsenije Jovanov i Georgi Zankov, autori dokumentarnog filma *Makedonija*, kao i energični profesionalac Riste Zerdeski, autor, snimatelj i producent, koji je u Zagrebu snimio igrani film *Njih dvojica*. Tridesetih godina prošloga stoljeća svoju sistematičnu djelatnost u području dokumentarnog filma nastavlja Blagoj Drnkov, koji Makedoncima ostavlja u naslijeđe izvanrednu dokumentarističku građu.

Nakon oslobođenja se u Makedoniji formira FIDIMA, prva profesionalna organizacija za proizvodnju filmova.

Godine 1947. se velik broj filmskih scenarista, snimatelja, montažera vezuje uz producencku kuću *Vardar film*. *Vardar film* je vrlo brzo iznjedrio kvalitetne režisere i umjetničke filmove, kao što su, primjerice, Trajče Popov (*Makedonska krvava svadba*), Ljubiša Georgievski (*Republika u plamenu*), Kiril Cenevski (*Jad*) ili Žika Mitrović, koji je napravio jedan od najkvalitetnijih makedonskih filmova – *Miss Stone*. Mitrovićev se film temelji na povijesnoj otmici američke humanitarke u Makedoniji, gđe Stone, koju su makedonski revolucionari željeli mijenjati za oružje. Autor je vrlo dobro prikazao saživljenost gđe Stone s makedonskom patnjom i njenu herojsku ulogu u obrani potlačenog naroda.

Tematska, povijesna i filozofska baza makedonskoga igranog filma je u najvećem broju u književnim djelima domaćih sutora. Dokumentaristička filmska djela svoju inspiraciju nalaze u obilju svakodnevnih povijesnih činjenica. Makedonska dokumentaristička škola bilježi svoje najveće umjetničke dosege sedamdesetih i osamdesetih godina prošloga stoljeća. Ne treba zapostaviti ni makedonski animirani film, stvoren od ljudi koji su radili u slikarskim ateljeima ili satiričkim časopisima. Kraj prošloga stoljeća na području igranog filma u Makedoniji karakterizira prožimanje autorskih generacija i različitih redateljskih rukopisa, tako da uz veterane igranog filma, kao što su redatelji Stale Popov ili Branko Gapo, djeluje čitav niz mladih autora, od kojih je svakako najnadareniji svjetski poznati Milčo Mančevski, čiji je film *Prije kiše* pobjednik festivala u Veneciji i kandidat za filmski *Oskar* za strani film.

Tematski i sadržajno makedonski je igrani film sukus povijesti, tradicije, tranzicije, društvene situacije i političke zbilje. Tako je Stale Popov u svome filmu *Dae* progovorio o idiličnom životu Roma, Antonio Mitričevski u filmu *Kao loš san* o degradaciji ljudskih bića, Stale Popov (*Tetoviranje*) zahvaća problem dezintegracije društva općenito, Branko Gapo

(*Vrijeme vode*) obrađuje sukob dvaju sela oko izvorišta vode, a Svetozar Risteski (*Iluzija*) progovara o propasti obitelji kao zajednice i njenih vrednota. Književna djela domaćih autora poslužit će kao poticaj i izvorište za filmove *Crno sjeme* redatelja Kirila Cenevskoga ili *Crveni konj* redatelja Stale Popova.²⁶

Kao doprinos suradnji hrvatskoga i makedonskoga glumišta, filma i režije, valja spomenuti i davanje mogućnosti makedonskim studentima da dvojezično studiraju režiju i glumu na zagrebačkoj Akademiji pod ravnanjem Georgija Para i Ilije Džuvalekovskoga, poznatoga iz televizijske serije *Kuda lete divlje svinje*. Zanimljivi su i kontakti između skopske grupe karikaturista i pionira makedonskoga animiranog filma okupljenih oko Darka Markovića i Dušana Vukotića iz renomirane filmske kuće *Zagreb – film*. Suradnja je dovela do stvaranja poticajne grupe makedonskih autora animiranog filma.

²⁶ Pavlovski, Jovan; Pavlovski, Mišel, *Včera i denes*, Makedonija, MI-AN, Skopje, 2006.

Makedonsko kazalište i drama

Srednjovjekovne književne običaje u kojima postoje naznake budućih kazališnih igara sačinjavaju besovske, rusalijske i vasiličarske (barbarske) igre utemeljene na staroslavenskoj mitologiji o nečistim duhovima, vodi, plodnosti i mrtvima. Neki od ovih oblika (rusalijske igre) zadržali su se do današnjih dana, dok su drugi, proganjani kao izrazi poganstva i krivovjerja, iščeznuli. Vasiličarske igre pripremile su podlogu za prvo likovno svjedočanstvo o kazališnoj umjetnosti na makedonskome tlu. Registrirane su od najranijih likovnih umjetnika na zidovima starih makedonskih hramova. To su, primjerice, freska *Izrugivanje Kristu* naslikana od zografa Evtihie i Mihaila 1312. godine na sjevernome djelu zida crkve Sv. Đorđi u manastiru Nagoričane pokraj Kumanova ili freska iz Lesnovskog manastira (14. st.), koja prikazuje *Muško kolo*, praćeno dvama sviračima na bubnju i harfi. Najstariji zapis o sviračima zapisan je u *defterima* iz 1452./53., izrađen od turske uprave, kojim se definira zvanje i djelovanje svirača kao glazbenika, pjevača, ali i glumca.

Srednjovjekovna dramska uprizorenja bila su česta pojava na dvorovima velikaša ili crkvenih poglavnika. O postojanju srednjovjekovnog kazališta u Makedoniji svjedoči i osobno kazalište makedonskoga sevastokratora Streza (Stracius, Straces), koji je osnovao vlastitu kneževinu. Na svome je dvoru izgradio kazalište u prvim desetljećima 13. stoljeća.

Dolazak Turaka na Balkan i njihovo osvajanje slavenskih zemalja pa tako i Makedonije, uzrokovalo je nepovoljne povijesne prilike za razvoj drame i teatra u periodu od 14. do 20. stoljeća. U tom je razdoblju zamjetna i dominantna pojava arapskih (azijskih) kazališnih oblika, *medaha* i *karađoza*. Turski svirači i njihova glazba utječu na makedonske zabavljače tipa glumaca i pjevača, tako da se u 16. stoljeću osjeća prevladavajući utjecaj turskoga *karađoza*, koji gotovo u potpunosti isključuje domaće zabavljače. Unatoč tomu, turski

kazališni oblici *medah* i *karadžoz* nisu odigrali gotovo nikakvu ulogu u razvitku makedonskoga nacionalnog kazališta i drame.

Makedonsko narodno kazalište

Ocem makedonske suvremene drame moglo bi se nazvati Jordana Hadži Konstantinova Džinota (1820. - 1888.), učitelja koji je u školama pokrenuo kazališne igre za djecu. Istina, određeni broj njegovih tekstova su kompilacije, međutim postoji pet relativno originalnih dramskih tekstova na narodnom jeziku, takozvanih dramoleta. Džinot u sebi objedinjuje prvoga kazališnog organizatora, redatelja i dramatičara, koji je neosporno zaslužan za aktiviranje teatrologije na makedonskome tlu. Njegovi se originalni dramoleti mogu podijeliti u dvije skupine. Prvu čine *Minevra i devet muza* i *Srbija šeta zemljama svojim*. Drugu skupinu dramoleta čine: *Razgovor o pravom čovjeku* i *Škola i učenje*. Dok je prva skupina utemeljena na općeslavenskom

patriotizmu, druga je u potpunosti izgrađena kao didaktičko-moralizatorska.

Njegov nasljednik Vojdan Pop Georgiev Černodrinski (1875. - 1951.) djeluje u razdoblju pred Ilindenski ustanak pa sve do poznih godina svoga života. Najveći dio života provodi u Bugarskoj, gdje osniva dramski kružok *Makedonska sloga*, a kasnije profesionalno putujuće kazalište *Skrb i utjeha*. Za kružok je napisao drame *Drvosječe*, *U krčmi* i *Na Novu godinu*. Njegova je najpoznatija i najizvođenija makedonska drama *Makedonska krvava svadba*.

Ulaskom srpske vojske u Skoplje, što će rezultirati aneksijom Makedonije pod srpsku vlast, 1931. godine se osniva u Skoplju Srpsko narodno pozorište. Budući da ga je neko vrijeme vodio poznati srpski pisac i satiričar Branislav Nušić, kazalište je bilo poznato i kao *Teatar Branislava Nušića*. U međuratnim godinama djeluje u Skoplju i nekoliko amaterskih družina i grupa, poput Radničko-kulturnog društva *Abrašević* i putujućeg kazališta *Plava ptica*, čiji je osnivač veliki makedonski kazališni i filmski glumac Petre Prličko. S obzirom na to da makedonski jezik nije bio priznat od srpskih vlasti, tretman makedonskih drama izvođenih na *dijalektalnom jeziku* se prekida 1928. godine, kada se na daskama Srpskoga narodnog pozorišta začula izvorna, domaća makedonska riječ. Riječ je o adaptaciji realističko-folklornog teksta *Lenče Kumanovče*, kasnije poznatoga kao *Bjegunica*. Autor je srednjoškolski profesor Vasilj Iljoski. Zbog oduševljenja koje je izazivala drama, srpske je vlasti skidaju s repertoara. Međuratno će razdoblje u Makedoniji rezultirati pojavama trojice darovitih dramskih pisaca - Vasila Iljoskog, Rista Krle i Antona Panova.

Vasil Iljoski svojom *Bjegunicom* u pet činova razvija radnju na temu ljubavi siromašnog mladića i djevojke iz bogate obitelji. Nakon uspjeha ove drame, koja mu zbog

makedonskoga govora donosi samo neprilike, Iljoski ne odustaje, već u razdoblju prije Drugoga svjetskog rata piše još nekoliko dramskih tekstova: *Nagazio čovjeka*, *Gazda Teodos*, *Biro za nezaposlene* i *Učenička avantura*. Iljoski nastavlja s dramskim radom i nakon Drugoga svjetskog rata. Pečalbarstvo kao motiv, odnosno odlazak iz doma trbuhom za kruhom, vraća na scenu kao dramski tekst Anton Panov. Dramom *Pečalbari* je Panov ponovno aktualizirao ovu bolnu temu makedonskih ekonomskih migracija. Risto Krle je treći autohtoni makedonski dramatičar koji daje obilježje ovome turbulentnom razdoblju. U Srpskom narodnom pozorištu su mu postavljene dvije drame: *Novac je ubojstvo* i *Antica*. Veličinu i značaj ovoga međuratnog razdoblja, kako piše prof. Borislav Pavlovski, treba tražiti u *oslobađanju jezika i traganju za novim žanrovskim oblicima*.

Nadovezivanje na međuratnu dramatiku uočljivo je u poslijeratnome razdoblju, dakle iza 1945. godine, stvaralaštvom jednoga od najistaknutijih i umjetnički najkvalitetnijih, koncepcijski i sadržajno inovativnoga u svakom smislu, neponovljivoga autora čije je ime Kole Čašuli. U svome je ogromnom dramskom opusu Časule obuhvatio razne teme: NOB, djelovanje zadruga, dehumanizaciju i totalitarizam društva i vlasti, oblikujući kroz njih pluralizam tema, ideja i stilskog izraza. Premda se bavio pjesništvom i proznim iskazom, veliki je dio njegova ciklusa posvećen drami (*Jedna večer*, *Grana na vjetru*, *Brazda*, *Gradski sat*, *Crnila*, *Vrtlog*, *Igra* ili socijalistička *Eva*, *Trojica i istina*, *Partitura za jednoga Mirona*..). Svojim dramama, bez obzira na tematiku, Čašule pristupa realistički. Postoje, istina, dva teksta s naznakama modernizma: drama *Partitura za jednoga Mirona* i dramski tekst neobičnog naslova - *Kako vam drago – Ostavka jednog karipskog ministra unutrašnjih poslova*. Nekoliko njegovih tekstova oblikovano je komediografski (*Gradski sat*), što ukazuje na univerzalnost njegova stvaralačkog genija.

Vremenski blizak Čašuli je i Tome Arsovski, pjesnik i novelist, ali i autor dramskih tekstova. Valja spomenuti njegove drame *Hihot pokraj rijeke*, *Vrt malih bogova*, *Šuma što se smije*, *Pregršt sreće*, *Aleksandra* i *Diogenov paradoks*. *Aleksandra* mu je dramski prvijenac, tematski vezan uz bugarsku okupaciju Makedonije. *Diogenov paradoks* je tip *sudske drame*, odnosno drama suvremene tematike. Ovoj se grupi priključuje i Branko Pendovski, i to avangardistički koncipiranom dramom *Pod piramidom*.

U prvome se desetljeću nakon Drugoga svjetskog rata javlja grupa autora koja najavljuje sazrijevanje i novi uzlet makedonske drame. To su Rusomir Bogdanovski (*Farsa o hrabrom Naumu*), koji razvija bogatu dramsku komediografsku produkciju, u kojoj se izdvajaju drame *Sajam* i *Čudo svetoga Đorđa*. Goran Stefanovski bilježi velik uspjeh dramom *Jane Zadrogaz*, za kojom slijede *Divlje meso* i *Let u mjestu*. Početkom osamdesetih godina prošloga stoljeća se dramom *Erigon* predstavlja Jordan Plevneš, a za njom slijede *Makedoniše cuštende*, *Jugoslavenska sinteza* i *R*. Među najmlađim autorima izdvajaju se Dejan Dukovski (*Balkan nije mrtav*, *Bure baruta*), potom Venko Andonovski, Saško Nastev, Trajče Kacarov i drugi.

Kada govorimo o suvremenoj makedonskoj drami, može se zaključiti da do pojave Čašulinih tekstova nailazimo isključivo na realističke dramske tekstove. Pojavom Kole Čašule, Gorana Stefanovskoga i Jordana Plevneša ta dionica donekle završava, jer navedeni autori započinju proces poetičke dionice makedonske teatrologije.²⁷

²⁷ Tekst o makedonskoj drami nastao je prvenstveno na temelju tekstova Borislava Pavlovskoga u knjizi *Prostori kazališnih svečanosti*, Naklada MD Zagreb, 2000. Kao dodatna su literatura korišteni podatci o dramskim piscima iz knjige *Makedonska književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1988. i predgovora Branka Hećimovića zbici drama s naslovom *Suvremene makedonske drame* (priređili B. Pavlovski i B. Hećimović), Znanje, Zagreb, 1982.

Likovna umjetnost u Makedoniji

Slikarstvo

Najstariji ostaci zidnog slikarstva od petoga do šestoga stoljeća sačuvani su fragmentarno u episkopskoj bazilici u Stobima. Iz razdoblja od sedmoga do devetoga stoljeća nisu u Makedoniji sačuvana ostvarenja zidnog slikarstva, a na temelju ostataka arhitektonskih spomenika može se samo pretpostaviti da su bili dekorirani freskama. Najstarije freske u Makedoniji datiraju iz 11. stoljeća: freska crkve sv. Sofije u Ohridu i manastira sv. Leontija pokraj Strumice. Analogno bizantskom zidnom slikarstvu polovice 13. stoljeća, može se pratiti i makedonsko, specifično po nekim stilskim obilježjima. Od prve polovice 14. stoljeća sve do propasti srpske srednjovjekovne države, u makedonsko se zidno slikarstvo infiltriraju elementi srpskoga srednjovjekovnog slikarstva.

Prije pada pod tursku vlast, postojala je u Makedoniji slikarska radionica zografa mitropolita Jovana i njegova brata monaha Makarija. Osvajanjem Makedonije od Turaka u prvoj polovici 15. stoljeća nije prekinut kontinuitet umjetničkog stvaralaštva, zahvaljujući radu Ohridske arhiepiskopije, u koju dolaze brojni slikari i djeluju u brdskim manastirima na oslikavanju hramova. Shodno novom dobu i turskoj vlasti, slikarstvo u Makedoniji se razvijalo u okviru umjetničke djelatnosti Osmanlija.

Tradicija postbizantskog slikarstva jaka je i aktualna diljem Makedonije u 19. stoljeću. Zografi - slikari dobivaju potrebna znanja uglavnom u krugu obitelji, rjeđe u posebnim školama. U ovome periodu u Makedoniji nastaju centri iz kojih se širi zografsko slikarstvo - zografske tajfe. Najpoznatija obitelj slikara zografa bili su Frčkovci. Osnivači ove umjetničko-zografske obitelji bili su braća Makarije i Negro. Drugi veliki centar u Makedoniji bio je Veles. Zografi ukrašavaju crkve freskama, ikonostasima, slikama, portretima. Treći zografski centar u Makedoniji bilo je Bansko s okolicom.

Radovi njihovih majstora mogu se vidjeti na mnogim freskama u Makedoniji i Bugarskoj. U drugome dijelu 19. stoljeća razvijaju se novi centri i nova zografska imena.

Pod utjecajem razvoja građanske makedonske klase, formiranja većih gradskih središta i rastućeg ekonomskog prosperiteta, u drugome se dijelu 19. stoljeća, uz daljnje njegovanje srednjovjekovne zografske tradicije, javljaju i elementi profanih i realističkih komponenti u slikarstvu. U liku Dimitrija Andonova, jednoga od zadnjih predstavnika stare zografske škole, građanska klasa dobiva svoga najjeminentnijeg slikara. Njegov opus predstavlja prijelaz prema profanom slikarstvu građanskog akademskog realizma, da bi u periodu između dvaju ratova, pod utjecajem suvremenih strujanja, nagovijestio impresionistički temperament. Njegovi suvremenici Đorđi Zografski i Mihalo Šojlev njeguju također profano, realistički usmjereno slikarstvo, međutim niti jedan od njih neće znatnije utjecati na razvitak suvremenog makedonskoga slikarstva.

U prvu generaciju slikara koji će slijediti nove pravce, stilove i kompozicije spadaju Dimitar Pandilov, Lazar Ličenoski i Nikola Martinoski. Pandilov se obrazuje u Sofiji, usavršava u Francuskoj, što će ga kao slikara približiti impresionistima. Lazar Ličenovski je đak beogradske slikarske škole, potom se usavršava u Parizu. U početnoj je fazi pod utjecajem stranih likovnih umjetnika, pogotovo Picassa te postaje poznati portretist. Nikola Martinovski školuje se u Bukureštu, potom u Parizu. Slikar je figura i konkretnih portreta.

Nakon oslobođenja Makedonije stvaraju se povoljniji uvjeti za razvoj slikarstva. Osnivaju se umjetničke škole - Škola za primijenjenu umjetnost i Udruženje likovnih umjetnika Makedonije. Težnje za originalnošću vide se već pedesetih godina u generaciji koju sačinjavaju Borko Lazeski, Dimče Protuder, Kiro Karadža, Risto Lazanovski i oni mlađi

koji teže modernističkim interpretacijama. Makedonski se slikari, ovisno o svojim nazorima, inspiraciji i umjetničkom izrazu, okušavaju u raznim tehnikama i stilovima: apstrakciji, kubizmu, nadrealizmu i realizmu.

Kiparstvo

Kiparstvo također zauzima važno mjesto u makedonskome umjetničkom stvaralaštvu, i to još od ranih vremena. Makedonski su kipari uglavnom školovani majstori, od kojih su mnogi dobitnici brojnih međunarodnih nagrada, a među njima se ističu: Gligor Stefanov, Dimo Todorovski, Dimče Koco, Ljubomir Stefanovski, Ilija Lafazovski i Tome Serafimovski, koji je, među svojim brojnim djelima kao motiv imao i Miroslava Krležu (*Portret Miroslava Krleže* - mramor, *Figura Miroslava Krleže* - bronca). Prema mišljenju povjesničara umjetnosti, prvo Eftim Andoov, a potom Dimo Todorovski predstavljaju utemeljitelje skulpture u Makedoniji. Bogat popis makedonskih kipara ne može bez Borke Avramove, Jordana Grabulovskoga, Ilije Adievskoga, Stefana Manevskoag, Branka Koneskoga te Nikole Šentevskoga.

Grafika

Suvremena grafika u Makedoniji svoje početke bilježi pred Drugi svjetski rat. Drvoreze i linoreze njeguju i izrađuju Vasilije Popović - Cico, Dimitar Pandilov - Avramovski i Borko Lazeski. Poslije Drugoga svjetskog rata velik broj mlađih makedonskih umjetnika odabire upravo grafiku kao svoj primarni likovni izraz. Među njih spadaju Božin Borutovski, Menče Spirovska, Dragan Bikov, Tomislav Krmov, Dimitare Maladinov, Biljana Unkovska i drugi.²⁸

²⁸ Enciklopedija likovnih umjetnosti.

Arhitektura u Makedoniji

Makedonija je stara zemlja i pruža nam sliku neprekinute povijesti i njezine vječite mijene. Od Ilira, Grka i Rimljana u njezinim se krajevima nastavlja kulturna tradicija, nastajale su nove epohe, na ovome se terenu rodila slavenska pismenost, odavde je kršćanstvo počelo svoj pohod na sjever i istok. Slavenska su naselja nicala na antičkim temeljima, urbana je kultura nastavila svoj slijed na tradicijama Grka, Rimljana i Bizanta, na temeljima Stobija, Skupija, Stiberija, Lihnidosa, Herakleje i Stipiona.

Srednjovjekovne su se makedonske tvrđave uzdizale povrh naselja, koja se potom šire ozvan kanoantičkih zidina i poprimaju slavenska obilježja. Tako je Ohrid u devetome stoljeću postao kulturno i književno žarište slavenskoga juga, a čitava je zemlja u vrijeme Samuilove vladavine imala vodeću ulogu kao žarište slavenske prosvijećenosti. Sve je to utjecalo na razvoj visoke urbane kulture.

Makedonski su se gradovi uglavnom razvijali uz rijeke (Skoplje, Veles), jezera (Ohrid, Struga, Dorjan) i na važnim trgovačkim putovima (Strumica, Štip, Prilep, Bitola), koji su im omogućavali povezanost sa svim trgovačkim centrima. U ovim se gradovima formiralo miješano stanovništvo, kršćansko i muslimansko, uz manje enklave Židova, Roma i Cincara, koji žive u svojim četvrtima, uglavnom izvan središta gradova.

Makedonski je grad u vrijeme Osmanskoga Carstva strogo podvojen: u središtu je trgovački i prometni centar, zvan *čaršija*. Uzdignuto na brdu nalazi se drugo naselje, čiji je svaki dio jednako vrijedan, bez trga i središta. Za razliku od Makedonaca, Turci su birali dolinu i put, tu im je bila usredotočena trgovina i podignute džamije, politička i vjerska središta.

Tijekom 18. i 19. stoljeća se oko takvih središta skuplja sve više ljudi, niču skupine zgrada i urbane cjeline na brdu iznad *čaršije*. One imaju poseban prizvuk stare tradicije, a vezane su uz dolinu i s njom čine poslovno-trgovačko

zajedništvo. Đžamija je u *čaršiji*, a kršćanska bogomolja negdje u sklopu kuće na brdu, mala neugledna i skromna. Ona nikako nije smjela biti nametnuta iznad ili pored minareta.

Jaka turska vlast i gospodarska turska moć grade sebi gradove i džamije, spomenike vlastite svemoći, što nije moglo ostati bez utjecaja na čitavu zemlju, uključujući i makedonsko stanovništvo. Stječe se dojam o dominaciji islamske kulture nad slavenskom, premda je to samo privid, jer u devetnaestome stoljeću gospodarski preporod u Makedoniji znatno utječe na kulturu urbane arhitekture.

Ohrid

Nacionalno osvješćenje, borba za nacionalnu crkvu te pogotovo bogaćenje imućnog trgovačkog sloja uvjetovat će u arhitekturi građenja obnavljanje slavenskog duha, ujedinivši u graditeljstvu sva iskustva antike i ranoslavenske kulture. Burna politička previranja u 19. stoljeću tražila su svoj odgovor i u

graditeljstvu. Cijeli nacionalni naboj 19. stoljeća odrazio se u arhitekturi, pogotovo makedonskoj kući.

Stambeno građenje ima istaknuto i prvo mjesto u makedonskoj arhitekturi. Postiglo je gotovo vrhunske domete, i to kao prostorni čin, tehnički sklop i savršenstvo funkcije. Stoga nije čudo što je upravo stambena makedonska kuća utjecala na oblikovanje ostalih zdanja pa čak i crkvi u 18. i 19. stoljeću. Makedonska kuća stvorena od domaćih graditelja postaje otvorena i raskriljena, niska ili visoka, *čardak* se nalazi točno u središtu tlocrta. Dok je orijentalna kuća raščlanjena, otvorena samo prema dvorištu i ulici, makedonska se kuća zatvara u prizemlju, da bi se u katovima otvorila *čardakom* i prozorima prema ulici.

Graditelji tih zdanja, koji su arhitektonski formirali makedonske gradove u 18. i 19. stoljeću nepoznati su majstori, *đunđeri* izniknuli neposredno iz naroda. Ne poznajemo, nažalost, nijedno ime ovih urbanih graditelja. Makedonski su majstori gradili i u susjednim zemljama, odlazeći na rad sa svojim bogatim iskustvima stečenim u turskoj carevini. *Đunđeri* su živjeli kao slobodni ljudi i hranili se od svog graditeljskog umijeća. Mnoga se zdanja i konstrukcije danas u Makedoniji čine presloženima za bezimene majstore. Njihove su zgrade zahtijevale ne samo iskustvo, nego i veliko znanje same tehnike građenja, u koju su ubacivali svoj duhovni, slavenski doživljaj. Ljudi koji su formirali urbanu konfiguraciju Makedonije u 18. i 19. stoljeću začuđuju nas i danas kao veliki umjetnici i tehničari, ali i kao nositelji pučkog izraza i misli.²⁹

²⁹ Tekst o arhitekturi u Makedoniji nastao je na temelju knjige arhitekta Tomislava Premerla *Nastajanje u suncu*, izdavač: Hrvatsko-makedonsko društvo prijateljstva, Zagreb, 2002.

**Obrazovni sustav u Makedoniji
- osnovno, srednje i visoko školstvo**

Ohridska književna škola

Prapočetke obrazovnog sistema u Makedoniji treba tražiti u Ohridskoj književnoj školi, koju je utemeljio sv. Kliment Ohridski uz pomoć svoga brata Nauma Ohridskoga. Slijedeći ćirilometodsku tradiciju i ostajući vjerni glagoljici kao pismu, Kliment, Naum i njihovi suradnici uspijevaju u Ohridu pokrenuti veliki edukativni centar, koji je za cilj imao obrazovati mlade duhovnike u glagoljaškom duhu i potom ih upućivati u sve dijelove slavenskoga svijeta, kako bi širili glagoljicu, tradiciju Ćirila i Metoda i, naravno, kršćansku vjeru. Premda su duhovnost i vjera imali primarni karakter, lingvistički i prepisivački dio bili su i ostali dio tradicije Ohridske škole. Kao vjeroučitelj i svećenik, Kliment se skrbio za svoj narod na razne načine, tako da se u njegovo vrijeme dosta pažnje posvećuje higijeni, zdravlju, liječenju biljem i iskorjenjivanju praznovjerja, što se može tumačiti počecima obrazovnog sustava na području Makedonije. Pretpostavlja se da je oko tri tisuće svećenika primilo prve poduke baš u Ohridskoj školi, čiju su slavu prenosili diljem Balkana.

Manastirske ćelije

Svojevrsno se obrazovanje od 11. do 14. stoljeća može uočiti u manastirima, no bilo je skromno i uglavnom liturgijski profilirano. Pad Makedonije pod tursku vlast jednostavno briše obrazovanje iz makedonskog bića, izuzev onih skromnih nastavljača liturgijskog obrazovanja u izoliranim i brdskim makedonskim manastirima. Slijedom navedenoga, kao onovremene određene obrazovne centre možemo navesti sljedeće manastire: *Sveti Arhangel Gavril*, *Sveti Prohor Pčinjski*, *Sveti Jovan Bigorski*, *Sveta Bogorodica Prečista* i *Sveti Atanasije* pokraj sela Lešok.

Školstvo 19. stoljeća

Sredinom 19. stoljeća se, zahvaljujući jačanju makedonskih gradova, zanatlija, trgovaca i lokalne buržoazije te pod utjecajem europskih prosvjetiteljskih strujanja, među makedonskom populacijom razvija ideja nacionalnog preporoda. Pritisnuti Carigradskom patrijaršijom (Grci) i Bugarskom egzarhijom (Bugari), ali i pojavom sve većeg broja srpskih učilišta - škola u Makedoniji, prosvijećeno makedonsko građanstvo shvaća da je došlo vrijeme za formiranje izvornih makedonskih škola. Naravno, riječ je o školama s makedonskim učiteljima, koji bi djecu obrazovali na narodnim govorima (materinski jezik), s obzirom na to da makedonski jezik još nije bio normiran. Među prvim odgajateljima na narodnome jeziku i prvim narodnim učiteljima spominjemo uglavnom poznatije makedonske prosvjetitelje i pisce 19. stoljeća: Jordana Hadži Konstantinova Đinota, Dimitrija Miladinova, Rajka Žinzifova, Partenija Zografskoga, Konstantina Miladinova, Grigora Prličeva te Kuzmana Šapkareva. Premda su svi oni bili odgajani i obrazovani u grčkim školama i neko vrijeme radili kao grčki učitelji (*daskali*), mnogi od njih prihvaćaju ideju o narodnoj školi na materinskome jeziku.

Tijekom pedesetih godina 19. stoljeća Dimitrija Miladinov postiže znatne rezultate u *ponarodivanju* grčkih škola u Kukušu, djelujući kao učitelj koji se svojim đacima obraćao na narodnome jeziku. Šezdesetih godina dolazi do pojave unijatskih (katoličkih) škola, koje su podržavale ideju o nastavnom procesu na narodnome jeziku. Već sedamdesetih godina svjetovna narodna učilišta ili škole imaju skoro svi veći makedonski gradovi: Skoplje, Veles, Prilep, Štip, Ohrid i Kukuš. Istovremeno dolazi do osnivanja viših škola srednjeg obrazovanja, koje nose čudne nazive: *glavni*, *klasni* i *progimnazijalni*. U svakom slučaju, radilo se o specifičnim

vrstama srednjih škola, od kojih su neke u istome stoljeću prerasle i u pedagoške srednje i više škole, koje su odgajale nastavnički kadar.

Skopsko sveučilište sv. Kiril i Metodij

Nastavni program u osnovnim školama u 19. stoljeću svodio se na čitanje, pisanje, računanje, crkvenu povijest, gramatiku, zemljopis, povijest i krasnopis. U višim, srednjim školama (*klasnim*), najčešće su bili zastupljeni gramatika, povijest, opća povijest, zemljopis, aritmetika, fizika, *katehezis*, crkvena povijest i Zakon božji. Udžbenici koje su učenici koristili bili su najčešće bugarski ili srpski. Njima se suprotstavlja prosvijećena makedonska inteligencija kroz djela makedonskih autora udžbenika Partenija Zografskoga, Kuzmana Šapkareva, Dimitra Makedonskoga, Đorđi Pulevskoga. Njihovi udžbenici na narodnome jeziku bili su dostatni za one škole koje su preferirale nastavu na makedonskim narodnim govorima. O ushitu kojim su učenici i roditelji u Kukušu dočekali udžbenike Partenija Zografskoga, koje je u nastavu uvodio Dimitar Miladinov, svjedočio je njegov učenik Rajko Žinzifov u svojim sjećanjima.

Suvremeni makedonski obrazovni sustav

Nakon oslobođenja pedesetih godina prošloga stoljeća Republika Makedonija je vapila za obrazovanim nastavnim kadrom u osnovnim i srednjim školama i na visokim učilištima. Razvoj visokih i srednjih škola nije išao brzo, pogotovo pedesetih i šezdesetih godina, kada se nazire budući obrazovni sustav. Danas Republika Makedonija ima razvijenu mrežu osnovnih i srednjih (strukovne škole, gimnazije) škola, visokih i viših škola te četiri državna sveučilišta u Skoplju, Štipu, Tetovu i Bitoli.³⁰

Doprinos hrvatskih sveučilišnih profesora u stvaranju prvoga makedonskog sveučilišta

Treba istaknuti da su u međuratnome razdoblju, a posebno nakon Drugoga svjetskog rata, brojni hrvatski znanstvenici odlazili u Skoplje i pomagali formirati buduće Sveučilište. Tako su Medicinski fakultet pomogli osnovati Zdenko Križan, Mario Krmpotić, Ruža Verner i Mirko Knežević, a Filozofski fakultet Stjepan Antoljak, Petar Kolendić, Pavao Pavlović, Petar Lisičar i Grga Novak. Hrvata je bilo i na drugim fakultetima: pravnom, građevinskom, šumarskom i ekonomskom. Njihovo je iskustvo omogućilo mladim skopskim studentima da se uključe u znanstveni i nastavni proces. U konačnici, jedan je od rektora skopskoga sveučilišta bio Hrvat Marin Katalinić.³¹

³⁰ Za ovaj su tekst korišteni podatci iz Zbornika *Školstvo, prosvetata i kultura vo Makedonija vo vremeto na preporodbata*, MANU, Skopje, 1976.

³¹ Informacije o radu i djelovanju hrvatskih znanstvenih radnika i sveučilišnih profesora u Skoplju mogu se pronaći u knjizi Gorana Kalogjere *Poveznice makedonsko-hrvatske* (Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Rijeka, 2006.).

Makedonska Crkva

Do danas nam nije poznato je li na crkvenome saboru u Nikeji 325. godine prisustvovao neki predstavnik Makedonske Crkve. Međutim, na drugome je saboru 343. godine sudjelovao Parigorij, prvi skopski mitropolit i njegov episkop. Oni su bili predstavnici Pravoslavne Crkve. Prisustvovanje Parigorija ovakvome crkvenom skupu ukazuje na činjenicu da su već u prvim desetljećima četvrtoga stoljeća Makedonci imali organizirane episkopije na čelu s mitropolitom i episkopima. Već je u petome stoljeću Makedonska pravoslavna Crkva bila dobro ustrojena. Od dviju je episkopija (solunske i skopske) poseban utjecaj imala solunska, jer se smatralo da ju je utemeljio apostol Pavle.

Naseljivanje slavenskih plemena i njihov prijelaz na kršćanstvo, kao i mogućnost liturgijskih obreda na narodnom jeziku, dalo je novi poticaj razvoju crkvenih episkopija na tlu Makedonije. Knez Boris netom po formiranju Bugarske, pod koju je spadao i velik dio Makedonije, zbog političkih prilika, ali i neospornih kvaliteta, imenuje Klimenta, učenika Ćirila i Metoda, za episkopa Dremvice i Velike 693. godine, sa središtem u Ohridu. Tim je činom po prvi put jedan Slaven postao prvi makedonsko-slavenski episkop. Tako je Ohrid dobio na još većem značaju, ne samo kao književni i politički, već i snažni crkveni centar. Stvaranje Samuilove države nalagalo je i samosvojnost Makedonske Crkve. Do Samuilove je vlasti Crkva u Makedoniji bila pod jurisdikcijom Bugarske patrijaršije, koju je osnovao car Simeon bez suglasnosti carigradskoga patrijarha. Oslobođanje Makedonije od Bizantskoga Carstva, a potom vrlo brzo i pad Bugarskoga Carstva, nametnuli su potrebu da se crkveni centar preseli u državni i politički centar zemlje. To je trebao biti otok Aksil, gdje je car Samuil izgradio prekrasnu crkvu, u koju su bili preneseni *mošti* (pravosl. - posmrtni ostaci svetaca; relikvije) Aksila od Larisa, osvajača grada.

Kao što se širilo Samuilovo carstvo, tako se širila i jurisdikcija njegove Crkve. Prvi episkop Ohridske episkopije postao je Filip. Po preuzimanju prijestolja od Ivana Vladislava, Filip je smijenjen kao pristaša bivšega vladara. Makedonska pravoslavna Crkva je u Samuilovo vrijeme vodila cjelokupan duhovni i liturgijski život u zemlji, s ciljem suglasja države i crkve. Samuil je makedonsko - slavenski jezik uveo u administraciju i Crkvu, jer je to bio jezik Svete braće Ćirila i Metoda i njihovih učenika. Uzdizanje izvornoga makedonskog govora na službenu državnu i crkvenu razinu bilo je glavni preduvjet za makedonske Slavene da se formiraju kao autohton narod – makedonski.

Slabljenje Samuilova carstva i sužavanje njegovih granica uvjetovalo je otpadanje brojnih eparhija i njihove ovisnosti od Ohridske arhiepiskopije. Slabljenje moći i utjecaja Ohridske arhiepiskopije bio je jedan od važnijih razloga zašto se makedonski Slaveni nisu oformili kao narod, jer su u domaćoj, narodnoj, vlastitoj Crkvi imali solidne temelje za buduću državnost na nacionalnoj osnovi. Vasilij Drugi je, po uništenju Samuilova carstva, Crkvu ostavio autokefalnom i potčinio je Carigradskoj patrijaršiji. Tim činom grčko svećenstvo ulazi u domaći (narodni) crkveni kadar i dugo vremena uništava jedino snažno izvorište makedonskoga nacionalnog identiteta. Tomu svjedoče i bizantski izvori, koji ukazuju na činjenicu da je tom odredbom Vasilij Drugi dao veliku moć Carigradskoj patrijaršiji, a Ohridska je arhiepiskopija prešla u grčke ruke. Grčki su arhiepiskopi u budućnosti branili autokefalnost Ohridske arhiepiskopije, i to ne da bi je očuvali kao narodno-slavensku crkvu, već da bi imali otvorene ruke u širenju dobro zacrtane ideologije grecizacije makedonskoga puka.

Turskim osvajanjem Ohridska arhiepiskopija doživljava niz udaraca, prvenstveno pretvaranje mnogih pravoslavnih hramova u džamije (primjerice, Sv. Sofije i Klimentova hrama,

Sv. Pantelejmona). Unatoč tomu, Ohridska je arhiepiskopija nastavila funkcionirati u kontekstu novonastale političke situacije. Prilagođavajući se turskoj upravi, Arhiepiskopija je uspjela sačuvati svoju neovisnost i privilegiran status u novoj državi. Početkom 15. stoljeća je, zahvaljujući blagonaklonosti centralne osmanlijske vlasti, Ohridska arhiepiskopija uspjela proširiti svoju jurisdikciju na Sofijsku i Vidinsku eparhiju, a početkom 16. stoljeća se teritorijalno protekla do Rumunjske i Moldavije.

Unutrašnja organizacija Crkve imala je svoju strukturu, preko koje je vršila svoje obveze i funkciju. Centar arhiepiskopije je i dalje bio grad Ohrid. Tu je bilo sjedište sinoda, kao vrhovnoga crkvenog tijela. Arhiepiskopija se dijelila na eparhije, a svi su eparhijski arhijereji bili članovi sinoda, upravnog i zakonodavnog tijela Crkve. Arhijereji su imali pravo rukovođenja svojim eparhijama, a po potrebi su imenovali i svoje zamjenike, arhijerejske namjesnike.

Najvažnija crkvena pitanja rješavao je arhierejski sabor, kao i crkveni – narodni sabor, na kojemu su uz duhovnike imala pravo prisustvovati i svjetovne osobe. Ohridska arhiepiskopija imala je svoje sudove, koji su rješavali sporove među kršćanima vjernicima. Arhiepiskopija je ostvarivala komunikaciju sa svjetovnom vlašću, uživajući pritom veliku autonomiju unutar svojih crkvenih ovlasti. Na taj je način Ohridska arhiepiskopija funkcionirala kao *milet-sistem* (od arapske riječi *millet*, zajednica, narod). Suština *milet-sistema* sastojala se od prava nemuslimanskih zajednica da same uređuju i vode svoje unutarnje poslove, vjeru i društvene odnose, sklapanje brakova, pitanje nasljedstva, obrazovanja i slično. Za održavanje te autonomije bili su zaduženi vjerski predstavnici nemuslimanskih zajednica, koji su pred osmanlijskim vlastima odgovarali za poštivanje zakona, reda i mira u državi.

Prve ozbiljnije nedaće Ohridsku arhiepiskopiju zahvaćaju osnivanjem Pečke patrijaršije 1557. godine. Mnogi sjeverni makedonski teritoriji zbog toga potpadaju pod njenu upravu. Istovremeno, pojačavaju se pritisci Carigradske patrijaršije prema Ohridskoj arhiepiskopiji. To će uvjetovati podjele unutar visokoga klera u Ohridskoj arhiepiskopiji na one koji su se odlučili prikloniti carigradskome patrijarhu i druge koji su željeli autonomnost. Zahvaljujući moćnoj grčkoj duhovnoj i trgovačkoj eliti, Carigradska je patrijaršija uspjela prigrabiti vodeća mjesta u Ohridskoj arhiepiskopiji. Godine 1763., uz silan pritisak grčkoga klera i greciziranih domaćih ljudi, Carigradska patrijaršija na čelo Ohridske arhiepiskopije postavlja svoga svećenika, Grka, jeromonaha Ananija. Jeromonaha Ananija su pristalice autonomne Ohridske arhiepiskopije ubrzo potjerale i za svoga duhovnog vođu na sinodu izabrali Slavena, mitropolita Arsenija. Pritisnut klevetama, intrigama i spletkama patrijaršijskoga klera, Arsenije je 1767. morao prihvatiti ukidanje Ohridske

arhiepiskopije. On je *dobrovoljno* podnio ostavku na svoj položaj, priznao Carigradsku patrijaršiju i zatražio od svih svojih svećenika da prihvate vlast Carigradske patrijaršije. Sve je to potvrđeno sultanovim dekretom, kojim je bilo ozakonjeno ukidanje Arhiepiskopije i njeno pripajanje Patrijaršiji.

Ohridska je arhiepiskopija odigrala značajnu ulogu u očuvanju vjerskog i kulturnog identiteta pravoslavnih kršćana na cijelome Balkanu. Iako je visoki kler bio od tada grčki, svećenici nižeg ranga, uglavnom monasi, bili su slavenskog podrijetla i kao takvi ostali spona vjere s Crkvom. Ovaj je niži sloj duhovnika najzaslužniji za očuvanje ne samo pravoslavne vjere, nego i etničkog identiteta makedonskoga pučanstva.

Tijekom 19. stoljeća dolazi do snažnog i organiziranog bunta probuđenog makedonskoga građanstva protiv Carigradske patrijaršije. Najveći i najmasovniji pokret bio je u gradu Kukušu, gdje su građani tražili ponovno uspostavljanje Ohridske arhiepiskopije. S obzirom na to da im se nije izašlo u susret, u Kukušu dolazi do dvaju unijatskih pokreta. Kukušani su preko svojih predstavnika i uz pomoć francuskih svećenika lazarista priznali papu za vrhovnog vjerskog poglavara, uz uvjet da liturgija bude na narodnome jeziku i da je obavljaju domaći duhovnici. Radilo se o svojevrsnom priključenju Katoličkoj Crkvi. Premda su u suštini oba unijatska pokreta u Kukušu kao podlogu imala vjerski karakter, oni su zapravo bili nacionalno – politički motivirani. U borbu za domaću Crkvu bili su uključeni Dimitrija Miladinov, Grigor Prličev, Jordan Hadži Konstantinov Đžinot i drugi makedonski prosvjetitelji i pisci.

Slične crkvene borbe vodile su se i u Bugarskoj, što je rezultiralo osnivanjem Bugarske egzarhije. Njoj su vrlo brzo bile priključene Veleška, Skopska i Ohridska eparhija, što je u mnogih Makedonaca opet razvilo nezadovoljstvo i bijes. Zbog neadekvatnih političkih prilika Makedonci nisu uspjeli obnoviti Ohridsku arhiepiskopiju, već su se vjernici morali odlučiti

kojoj crkvi pristupiti, patrijaršiji ili egzarhiji, dakle Grcima ili Bugarima. Osjećajući mržnju prema Grcima, a u egzarhiji (Bugarskoj Crkvi) blizak slavenski etnitet, većina se Makedonaca opredjeljuje za egzarhiju (Bugare), čime čine još jednu povijesnu grešku. Kao i Carigradska patrijaršija u svoje vrijeme, tako je sada i Bugarska egzarhija koristila iste metode, sve s ciljem bugarizacije makedonskoga naroda. Crkvene borbe u 19. stoljeću ipak su završile u korist Bugara, što će ostaviti dalekosežne posljedice u budućnosti makedonskoga naroda.³²

Nakon balkanskih ratova, Prvoga svjetskog rata i ukidanja Bugarske egzarhije, u Vardarskoj Makedoniji su sve eparhije Ohridske arhiepiskopije pripojene Ujedinjenoj Srpskoj pravoslavnoj Crkvi Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. U periodu okupacije Makedonije od Bugara (1941. - 1945.), Crkva je ponovno vraćena pod upravu tada još nepriznate Bugarske pravoslavne Crkve. Obnovom Srpske pravoslavne Crkve 1920. godine, u njen je sastav ušla i Ohridska arhiepiskopija te ostala sve do 1968., kada je proglašena autokefalnost, što do danas formalno nije priznala nijedna od pravoslavnih crkava. Makedonska pravoslavna Crkva danas ima devet eparhija, od kojih dvije izvan teritorija Makedonije, Europsku eparhiju i Australsko-novozelandsku eparhiju.

³² Tekst o Makedonskoj Crkvi većinom je prijevod makedonskoga teksta iz knjige *Istorija na makedonski narod*, poglavlja *Ohridska arhiepiskopija* (str. 155.) i *Borba za narodnu crkvu i prosvjetu* (str. 107.), u knjizi *Istorija na makedonskiot narod*, Skopje, Institut za nacionalna istorija, 2008.

**Makedonsko-hrvatske kulturne i
civilizacijske poveznice**

Hrvatsko-makedonski dodiri su, nažalost, još uvijek nedovoljno istraženi, stoga ćemo se u ovome sažetom osvrtu držati onih elemenata i povijesnih činjenica, koje iako ne baš u potpunosti utemeljene, ipak ukazuju na stoljetnu nekontinuiranu povezanost makedonskoga i hrvatskoga naroda.³³ Želimo li se vratiti u rana, davno minula stoljeća, moramo vjerovati podacima koje iznosi poznati povjesničar, akademik Stjepan Antoljak (1909. - 1997.). Premda i sam akademik navodi *da ni danas ne možemo sasvim točno utvrditi, kada su između Hrvata i Makedonaca započeli prvi odnosi ili veze*, poput mnogih drugih stručnjaka smatra da se to zbilo u ranom devetome stoljeću. Po Antoljaku, prvi se dodiri realiziraju za vladavine hrvatskoga kneza Trpimira (846. - 864.) i bugarskoga kana Borisa (851. - 869.), koji je vladao i jednim dijelom Makedonije. Upravo za Borisove vladavine su braća Ćiril i Metod krenuli u poznatu *moravsku misiju te su na putu za Veliku Moravsku*, prešli preko Panonske Hrvatske (između Kupe i Drave) i Koceljeve Donje Panonije. Neki izvori potvrđuju boravak braće u Panonskoj Hrvatskoj, a sam je Metod, nakon bratove smrti, u svojstvu vjerskog poglavara obilazio i Panonsku Hrvatsku. Neki autori pretpostavljaju da su Ćiril i Metod na svome putu u Rim prešli hrvatskim teritorijem preko Istre do mora, odakle su otplovili u Rim. Postoje naznake da se Metod nakon bratova ukopa u Rimu istim putem vratio u Veliku Moravsku. Glagoljaški spomenici po području Istre, Hrvatskoga primorja i kvarnerskih otoka, potvrđuju da su brojni glagoljaški svećenici, nakon Metodove smrti i Gorazdove propasti kao njegova nasljednika, bili prodavani kao roblje u Veneciji i otkupljeni od bizantskoga cara, koji ih je naselio diljem Istre, Kvarnera i Primorja.

³³ Tekst ovoga poglavlja preuzet je iz monografije *Makedonci u Primorsko-goranskoj županiji* (urednik: Goran Kalogjera), Filozofski fakultet u Rijeci, 2016., str. 158. - 175.

Ćiril i Metod

Drugi snažniji hrvatsko-makedonski dodir može se svrstati u doba vladavine cara Samuila, tijekom 10. stoljeća, koji je svojom vojskom prošao cijelu Dalmaciju, od Dubrovnika do Zadra, uključujući Ulcinj i Kotor, pri čemu je zavladao Dubrovnikom i njegovim zaleđem. Na temelju ovih podataka, akademik Antoljak pretpostavlja da su Makedonci i dio Hrvata bili neko vrijeme povezani u sklopu moćne Samuilove države. Vrijedno je napomenuti da su Makedonci dizali ustanke protiv Bizantinske imperije i da su im prilikom drugog ustanka, 1072. godine, u pomoć došli dukljanski Hrvati.

U 12. stoljeću, car Manuel Komnen (1143. - 1150.) u namjeri da ponovno ostvari i obnovi Konstantinovu i Justinijanovu imperiju, uspio je svome ogromnom carstvu pripojiti Hrvatsku, Dalmaciju, Bosnu i Srijem i Makedoniju. Vojnom intervencijom hrvatsko-ugarskoga kralja Bele II., Komnen gubi te teritorije, tako da Hrvati i Makedonci ostaju vojno i politički odvojeni jedni od drugih.

Period 13. i 14. stoljeća i dalje ostaje nedovoljno proučen u odnosima Makedonaca i Hrvata, međutim kada Skoplje 1392. godine postaje središte turskoga krajiškog vojvode, od sredine 16. stoljeća pa nadalje tamo se nastanjuju brojni dubrovački trgovci, što će uvjetovati dobre trgovačke, političke i vjerske odnose Dubrovnika i Skoplja. Brat čuvenoga komediografa Marina Držića (1508. - 1567.), Džore Držić, sahranjen je na Gazi Babi, groblju starih Skopjanaca, što ukazuje na činjenicu da je i on bio među brojnim Dubrovčanima koji su naselili Skoplje. To ne isključuje mogućnost da je pustolovni Marin, njegov brat, tijekom svojih lutanja s grofom Rogendorfom mogao posjetiti brata u Skoplju. Spomenimo i to da je hvarski renesansni pisac Petar Hektorović (1467. - 1572.) u svome djelu *Ribanje i ribarsko prigovaranje* zapisao prekrasnu bugaršticu *Kraljević Marko i brat mu Andrijaš*, gdje je upozorio na Marka od Prilepa, makedonskoga vlastelina,

opjevanoga u narodnoj pjesmi. Ne zaboravimo ni pjesme Andrije Kačića Miošića (1704. - 1760.), koje su u *pomakedončenoj* verziji dugo vremena smatrane makedonskim narodnim pjesmama.

U 17. stoljeću u pokušaju da se obnovi primat *Justinijana Prime*, odnosno Ohrida, za njenog je nadbiskupa bio imenovan Hrvat Rafael Levaković, koji nažalost zbog prerane smrti to nije nikada postao, tako da je nadbiskupija bez ijednog katolika ukinuta 1657. godine i podvrgnuta skopskoj nadbiskupiji.

U 18. stoljeću postoje dokazi da su Makedonci kao trgovci stokom bili poznati Hrvatima te da su brojni Slavonci odlazili u Makedoniju da s njima trguju. Najbolji svjedok tim *trgovačkim vezama* bio je poznati hrvatski prosvjetitelj Matija Antun Reljković (1732. - 1798.). Reljković je kao prosvjetitelj i misaon čovjek upućivao svoje Slavonce na put prema Makedoniji, da bi kupnjom stoke podigli ekonomiju upropaštene Slavonije, iscrpljene dugogodišnjom vlašću Turaka. U jednome segmentu svoga djela *Satir iliti divlji čovik*, Reljković stihom u satiričkom tonu spominje trgovinu Slavonaca i Makedonaca. Kuriozitet je i Reljkovićeva *Nova slavonska i nimačka ramatika*, koja je bila u upotrebi u gradu Velesu tijekom 19. stoljeća.

S početka 19. stoljeća započinje val pojačanog interesa hrvatskih intelektualaca prema Makedoncima. Prvi kulturološki i umjetnički kontakti vezuju se uz sakupljanje usmenog narodnog stvaralaštva na području Makedonije. U zborniku *Kolo* broj IV iz 1847. godine Stanko Vraz (1810. - 1851.) je objavio 33 od šezdesetak pjesama koje je prepisao od ruskoga folklorista Grigoroviča. Od tih 33 objavljenih, dvadeset i četiri pjesme su izvorno makedonske, a ostale bugarske. Slijedio ga je Stjepan Verković (1821. - 1894.), koji je u Beogradu 1860. godine objavio prvi zbornik makedonskih narodnih pjesama. Verković, inače Gajev simpatizer, a u biti špijun raznih stranih sila, uspostavio je tijekom svoga boravka u Makedoniji niz

kontakata s istaknutim Makedoncima: Dimtrom Miladinovim, Kuzmanom Šapkarevim, Rajkom Žinzifovim, Jordanom Hađi Konstantinom, Partenijem Zografskim i drugima, književnicima, piscima udžbenika i predstavnicima makedonskoga nacionalnog preporoda. Antun Mihanović (1796. - 1861.), hrvatski književnik i diplomat, kao austrougarski činovnik skrasio se u Solunu, odakle je organizirao brojne pohode na manastire Svete Gore, na ne baš adekvatan način sakupio veliko arhivsko blago, koje je predao fondu Jugoslavenske akademije, utemeljene od biskupa Strossmayera. Premda je od makedonskih suvremenika optužen da je bezobzirno harao po manastirskim bibliotekama, Mihanović je učinio uslugu Makedoncima, jer je zahvaljujući njegovu radu, neovisno o etičnosti njegovih postupaka, sačuvana velika riznica makedonske srednjovjekovne pismenosti. Putujući po Makedoniji, Mihanović je bio i svojevrsni propagandist ilirskih ideja, koje su nailazile na plodno tlo među makedonskim učiteljskim kadrom.

Naravno da je najviši doseg u makedonsko-hrvatskome zbližavanju objavljivanje Zbornika makedonskih narodnih pjesama u Zagrebu 1861. godine, što je podupro i financirao hrvatski biskup Josip Juraj Strossmayer (1815. - 1909). Mladi pjesnik Konstantin Miladinov (1830. - 1862.), zahvaljujući gostoprimstvu moćnoga đakovačkog biskupa, ima priliku družiti se i surađivati s nizom istaknutih Hrvata, okupljenih oko Strossmayera i njegove stranke. Tako su se u Konstantinovoj blizini našli Ivan Kukuljević Sakcinski, Tadija Smičiklas, Vatroslav Jagić, Mirko Bogovič, Franjo Rački, Ante Jakić, mladi bogoslovi đakovačke biskupije Mato Šabarić, Stjepan Babić, Ivan Sić i niz drugih hrvatskih intelektualaca. Tiskanje Zbornika postat će izdavački podvig godine, koji će u žižu zbivanja staviti mecenu Strossmayera i mladoga Makedonca. Strossmayer će pokazati interes i za još jednoga velikog makedonskog pjesnika, Grigora Prličeva. Postoje opravdani

razlozi koji ukazuju na mogućnost da je Strossmayer želio financirati objavljivanje njegova epskog spjeva *Serdar*. Strossmayeru se za financijsku pomoć obratio još jedan Konstantinov prijatelj, Kuzman Šapkarev (1834. - 1909.), folklorist, koji je zatražio financijsku pomoć za tiskanje njegovih sakupljenih pjesama. Nažalost, nije ju dobio, a nepoznati su nam i razlozi zbog čega *Serdar* nije objavljen u Hrvatskoj.

Konstantin Petković

U Hrvatskoj će tijekom devetnaestoga stoljeća dobar dio svoga života provesti dvojica *Bašinosleca*, mladića iz okolice Velesa, Konstantin (1826. - 1897.) i Andreja (1837. - 1897.) Petković. Braća su studirala i diplomirala u carskoj Rusiji, odakle su prešla u diplomatsku službu i, među ostalim zemljama, služili i u Hrvatskoj (Konstantin u Dubrovniku, Andreja u Rijeci). Obojica pjesnici, jezikoslovci, poliglotti i diplomati učinili su vrlo zavidne diplomatske uspjehe kao ruski carski konzuli u dvama hrvatskim gradovima i uspostavili brojna poznanstva s istaknutim Hrvatima svoga vremena. Andreja je u Rijeci proveo dvadesetak godina i bio vrlo omiljen među Riječanima. Spominje se kao dobrotvor riječkih siromaha i uvaženi diplomat, koji je u Rijecu ugostio brojne visoke goste, uključujući članove ruske carske obitelji, pjesnika i vladiku Njegoša te mnoge druge. Sjajno se uklopio u kulturni život Rijeke te bio čest gost riječke čitaonice i kazališta. Konstantin je proveo u Dubrovniku oko dvanaest godina, tu su mu sahranjeni žena i djeca, a družio se s hrvatskom elitom svoga doba, biskupima Strossmayerom i Kalogjerom, vlastelinom Medom Pucićem, dubrovačkim pjesnikom te zagrebačkim ilircima Bogovićem i Kukuljevićem. Strossmayerov čovjek od velikog povjerenja, Franjo Rački, učestalo se tijekom Konstantinova boravka u Đakovu i Zagrebu s njim družio i praktički bio zadužen za tiskanje i konačno oblikovanje Zbornika, uključujući i njegov naziv. *Zbornik braće Miladinova* polučio je velik interes u slavenskim zemljama, a pretplatnici su mu bili brojni istaknuti Hrvati i Hrvatice, između ostalih i August Šenoa, koji je s Račkim preveo dvije pjesme iz Zbornika. Valja zaključiti da je devetnaesto stoljeće najplodnije i najintenzivnije razdoblje u međusobnim odnosima Makedonaca i Hrvata te je postavilo solidne temelje za buduću suradnju.

Koncem devetnaestoga stoljeća odnos hrvatske političke javnosti prema makedonskoj borbi za slobodu u doba

Ilandenskoga ustanka i poslije, bio je različit, premda se slobodno može reći da su prevladavale naklonost i simpatije prema ustanicima. Gledišta hrvatskoga narodnog pokreta, odnosno njegovih različitih struja i političkih stranaka, ogledao se uglavnom u njihovim tiskovinama; liberalno pravaškome *Obzoru*, *Hrvatskom pravu*, časopisu čistih pravaša, *Domu* Antuna Radića. U biti, skoro svi stranački časopisi hrvatskoga nacionalnog pokreta, smatrali su makedonsku borbu za slobodom i nezavisnošću potpuno opravdanom. Pokraj 1898. godine, makedonski rodoljubi pokrenuli su snažnu propagandističku aktivnost diljem Europe pa tako i u Hrvatskoj. Unatoč Khuenovu režimu i cenzuri, na stranicama *Obzora* i *Hrvatske domovine* počeo se javljati Georgij Kapčev. Kapčev je bio politički propagandist i emisar VMRO-a (Unutarnja makedonska revolucionarna organizacija), koji je u Zagrebu pokrenuo časopis *Makedonija*, istina ne duga vijeka. Svoje je propagandističke članke u kojima je zagovarao autonomiju Makedonije objavio u brošuri *Makedonija ili glas roba*, kojoj je kao predgovor prvak pravaške stranke August Harambašić napisao pjesmu *Bugarskoj braći u Macedoniji*.

Balkanski ratovi osvijestili su po pitanju nacionalne pripadnosti Makedonaca i giganta hrvatske književnosti Miroslava Krležu (1893. - 1901.). U lipnju 1913. godine Krleža se kao mlad dragovoljac prijavljuje u srpsku vojsku i odlazi u Skoplje. Tamo ga hapse kao austrijskoga špijuna, no srećom izvlači živu glavu. Međutim, i taj kratki boravak u Skoplju, gdje Krleža čuje da se govori jezik koji nije srpski nego makedonski, uvjerit će ga u postojanje naroda, kojemu će se vratiti još dva puta u svome životu, 1936. i 1960.

Stvaranjem države SHS, Makedonci su tretirani kao južni Srbi, što u njih izaziva bunt protiv asimilatorske i represivne politike srpskoga režima. U tome razdoblju dolazi do određenih kontakata Radićeve HRSS i VMRO-a. Stjepan Radić (1871. - 1928.) je očito imao kontakte s makedonskim

revolucionarnim vođama, dr. Filipom Atanasovim, Todorom Aleksandrovim, Rajkom Daskalovim i Aleksandrom Protogerovim. Premda su Makedonci mnogo očekivali od Radića, uporno je odbijao njihove zahtjeve da se režim Kraljevstva SHS ruši nasilnim i revolucionarnim putem. Koliko su mnogo Makedonci očekivali od političara Stjepana Radića, ukazuje i panegirik makedonskoga književnika i člana VMRO-a Eftima Sprostranova (1868. - 1931.), Stjepanu Radiću iz 1924. godine, koji u himničkom tonu veliča ulogu i značaj hrvatskoga političara.

Kao što je razvidno iz naslova novoformiranih država Države SHS, 1918., i Kraljevine SHS, 1929., makedonsko ime kao odrednica naroda ne postoji, već se Makedonija naziva *Južnom Srbijom*. Teror monarhističke žandarmerije nad makedonskom populacijom je strašan i ostaje kao takav zabilježen u kolektivnoj svijesti makedonskoga naroda. Zagreb, glavni grad Hrvatske, zbog prosrpski koncipiranih visokih učilišta u Makedoniji, vrlo brzo postaje najprihvatljivije odredište mladih Makedonaca, koji u tome gradu uglavnom i studiraju. Tijekom 1930. godine u Vardarskoj Makedoniji razvija se organizirani studentski pokret. Iz redova ove mlade inteligencije formira se studentska organizacija MANAPO - Makedonski narodni pokret. Tome umnogome pridonose makedonski *zagrebački* studenti, jer su u Zagrebu imali najbolje uvjete za djelovanje i organiziranje. Zagrebački članovi MANAPO-a organiziraju svoj pjevački zbor, kojim je ravnao Hrvat Jakov Gotovac (1895. - 1982.). Zbor je imao niz uspješnih gostovanja u Kumanovu, Skoplju, Velesu, Prilepu i Kočanima, pjevajući izvorne makedonske narodne pjesme. MANAPO se iz Zagreba kao napredni studentski pokret širio prema Beogradu i Skoplju. Politički ciljevi i program MANAPO-a bili su definirani na sastanku u Ohridu 1936. godine. Godinu dana kasnije, Miroslav Krleža ponovno će se

naći u Skoplju, ovoga puta ne kao uhićenik, nego kao autor na izvedbi njegove drame *U logoru*.

Prvih tridesetak godina 20. stoljeća označava vrlo intenzivne hrvatsko-makedonske kontakte na političkom planu. To je doba vrlo snažnog angažmana šezdesetak zagrebačkih makedonskih studenata, koji se vrlo aktivno uključuju u borbu za afirmaciju makedonskoga imena i priznavanje Makedonaca kao naroda. Prema sjećanju Ljupče Arsova, u periodu 1930./1931., u Zagrebu su postojale tri makedonske političke grupacije, različitog političkog usmjerenja. Makedonska - tijesno povezana s progresivnim studentskim pokretom na Zagrebačkome sveučilištu, manja grupa Makedonaca pod utjecajem VMRO-a i konformistička struja - pod utjecajem Đuzelova i drugih intelektualaca, koji su se pred mogućom amnestijom dogovorili za određene kompromise s velikosrpskim režimom. U periodu od 1932. do 1933. godine, broj makedonskih studenata u Zagrebu stalno je bio u porastu, tako da je njihov broj do 1936. godine narastao do 117. Pošto je MANAPO tijekom godina pao pod utjecaj KPJ-a, brojni su Makedonci u Zagrebu već bili članovi SKOJ-a na matičnim fakultetima. Kulturno društvo *Vardar* bilo je osnovna podružnica partijske ćelije Makedonaca u Zagrebu, koje je za ciljeve imalo politički djelovati protiv režima, politički se obrazovati i spremati za ilegalni rad u Makedoniji, surađivati s ostalim progresivnim udruženjima na Sveučilištu i raditi na omasovljenju pokreta. Društvo je utemeljilo i svoje glasilo *Naš vesnik*, u kojemu su objavljene i dvije pjesme na makedonskome jeziku, R. Popova i Koče Racina.

Angažiranost i entuzijazam mladih Makedonaca u Zagrebu bio je velik, tako je Nikola Minev održao predavanje o razvitku nacionalne svijesti i makedonskome jeziku, dok je Kočo Racin je govorio o svojoj omiljenoj temi, bogumilima u Makedoniji, koja je kasnije objavljena pod nazivom *Dragovitski bogumili*. Boris Džunov pripremio je letak u vezi

Mačekovih izjava, a studenti N. Micev, B. Šarev i V. Burzevski otputovali su u Ljubljani s prijedlogom da se prizna makedonski jezik. Svojom izjavom u *Manchester Guardianu* da će u federativnoj Jugoslaviji Makedonija imati status posebne jedinice, politički vođa HSS-a Vladko Maček (1879. - 1964.) privukao je pozornost makedonskoga kulturnog društva *Vardar*. Vodeći ljudi *Vardara*, Miljovski, Ančev, Sokolov i Micev dogovorili su 1936. godine sastanak s Mačekom, nastojeći doznati njegov stav prema makedonskome pitanju. Maček tom prilikom, a ni kasnije, nije zauzeo odlučan i određen stav prema tome problemu. Razloge vidimo u politici srpskih političkih stanaka, zemljoradničke i demokratske, koje su bile protiv toga da se pokreće makedonsko pitanje.

Neovisno o zajedništvu mladih Makedonaca i njihovome predanom radu na promociji makedonske nacije i jezika, u tome razdoblju ipak dominira ličnost Koče Racina. Veze Racina s Hrvatima datiraju još od 1928. godine, kada je na putu na četvrti kongres KPJ-a u Dresdenu proputovao Zagrebom. Racin je drugi put u Hrvatskoj 1929. godine, ovaj put u zatvoru u Splitu, gdje mu se sudilo kao potencijalnom atentatoru na kralja Aleksandra. Tri mjeseca kasnije, nakon oslobađajuće presude, Racin preko Rijeke i Zagreba putuje u Makedoniju. U Zagrebu je ponovno 1933. godine, gdje boravi na sakupljanju propagandnog materijala za antifašistički pokret u Makedoniji. U Zagreb se vraća 1939., za Makedonce povijesne godine, kada u Samoboru kod tiskara Špulera tiska zbirku na makedonskome jeziku *Beli mugri*. Godine 1940. uhićen je u Zagrebu i prognan u Makedoniju. Racinove veze s članovima hrvatskoga antifašističkog pokreta bile su brojne i iskreno prijateljske. U SKOJ ga je primio hrvatski politički radnik Zlatko Šnajder (1903. - 1931.), u funkciji sekretara Pokrajinskoga komiteta SKOJ-a za Hrvatsku. U Dresdenu se upoznaje s Đurom Đakovićem (1886. - 1929.), organizatorom 4. kongresa KPJ-a u Njemačkoj. Prijateljevao je i tamnovao s

Kajom Paračem, članom mjesnog komiteta KPJ-a u Solinu. U kaznionici Srijemska Mitrovica educira se pod mentorstvom hrvatskih komunista Otokara Keršovanija (1902. - 1941.) i Ognjena Price (1899. - 1941.). Njegov branitelj na suđenju u Skoplju bio je također Hrvat, Ante Grubišić, inače član Oblasnoga komiteta KPJ-a za Makedoniju. Tijekom ilegalnog boravka u Zagrebu, u očekivanju tiskanje svoje zbirke, Racin je u intenzivnim kontaktima sa Zlatkom Pricom (1916. - 2003.), Antunom Kolendićem (1914. - ?), Stevanom Galogažom (1893. - 1944.), Pavlekom Miškinom (1887. - 1942.), Jurom Kaštelanom (1919. - 1990.), Josipom Cazijem (1907. - 1977.), Dragom Ivaniševićem (1907. - 1981.), koji su svi bili antifašistički orijentirani intelektualci. Suradivao je u tiskanju svoje Zbirke, radeći zajedno s tiskarom Dragutinom Špulerom, profesorom Juranovićem, grafičarom Stankom Vugrincem, a pri poslu im je pomagala i Špulerova supruga Marija. Treba naglasiti da je većina Racinovih književnih, teorijskih i polemičkih tekstova objavljena u Hrvatskoj: *Pjesma Sinovi gladi, skica Rezultat, studija Hegel, novela u Kamenolomu, odlomak romana Opijum, pjesme Do eden rabotnik, Tutunovi berači, pripovijetke Podne, Jedan život, pjesma, Smrt asturijskog rudara, zbirka Beli mugri, teoretski članak Razvitak i značaj jedne nove naše književnosti, novela Rezultat te pjesme Sečač, Pamučna vlačarnica i Pejsaž, sve to u periodu od 1928. - 1940.*

Proces denacionalizacije, Makedoncima poznat stoljećima, znatno ojačan u 19. stoljeću, osjetio se i u novonastalim državama, Državi SHS i Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji. Međutim, hrvatski će intelektualci i antifašisti zdušno, izuzev Ante Pavelića (1889. - 1959.) i prijatelja mu Bugarina Vanče Mihajlova (1896. - 1990.), u fašističkoj NDH, uporno propagirati makedonsku nacionalnu posebnost. Jedan je od mnogih bio hrvatski kipar i političar Ivan Meštrović, koji je bio čvrsta stava da Makedonci

nisu ni Bugari ni Srbi nego Makedonci, što je zdušno branio u svojoj polemici sa srpskim generalom Mićom Nedićem. Uostalom, takav su stav dijelili i Marin Franičević (1911. - 1990.), Jure Kaštelan, Ognjen i Zlatko Prica, Grga Novak, Lovro Matačić (1899. - 1985.), Jakov Gotovac i Miroslav Krleža.

U Skoplju je pak djelovala ekspozitura Filozofskoga fakulteta iz Beograda, skopski Filozofski fakultet. Na tome su fakultetu kao mladi znanstvenici radili i predavali Milan Prelog, Grga Novak, Josip Matasovič, Aleksije Jelačić, Petar Kolendić i drugi, koji su ostavili trag kao utemeljitelji različitih znanstvenih disciplina. Odlazak progresivno orijentiranih Hrvata, koji su *po kazni* odlazili u Skoplje, imao je i svojih dobrih rezultata. U skopskome se Srpskom narodnom pozorištu izvode Krležine drame *Gospoda Glebajevi* i *U Logoru* te praižvedba Kosorova djela *Ima Boga - nema Boga*. Jedan od upravitelja pozorišta bio je hrvatski književnik Andrija Milčinić, a kao redatelji u Skoplju djeluju Viktor Bek, Ante Šoljak i Anđelko Štimac. Predratne veze između Makedonije i Hrvatske išle su uglavnom ilegalnim kanalima, protkanim konspirativnošću zbog moguće ugroze istaknutijih članova SKOJ-a ili KPJ-a. Jedna je od većih ilegalnih akcija udruženih Makedonaca i Hrvata, bilo prebacivanje zbirke Koče Racina *Beli mugri* iz Samobora u Makedoniju, u kojoj je kao mladi ilegalac sudjelovao i prvi predsjednik Republike Makedonije, Kiro Gligorov.

Kakve su bile veze između Hrvata i Makedonaca tijekom NOR-a, teško je reći, međutim s obzirom na zajednički cilj, nema razloga da nisu ostale i nadalje dobre. Nakon konstituiranja makedonske republike u okviru Jugoslavije, kulturne, znanstvene, ekonomske te pogotovo prosvjetne veze se i nadalje nastavljaju, s obzirom na to da Makedonija nije imala dostatan nastavnički kadar za osnivanje i rad visokoškolskih institucija. Broj hrvatskih profesora koji su

nakon završetka Drugoga svjetskog rata i kasnije otišli u Skoplje, bio je zaista velik. Istine radi, treba reći da su neki išli svojevolumino, no većina po partijskom nalogu. Sveučilište *Sv. Kiril i Metodij* stvarali su, među ostalima, sljedeći hrvatski profesori. Na Građevinski fakultet došli su: Jure Erega Dragutin, Boris Šrepel, Franjo Simić, Zvonimir Vukelić; na Arhitektonski fakultet: Vladimir Baler Valjidenti, Antun Ulrih, Đuro Ancel Medarić, Miho Čakelja, Dubravka Čakelja Vasileva; na Pravni fakultet: Ivo Puhan, Franjo Bačić, Stevan Jantolek, Ljiljana Spirovska - Trenovska, Ljiljana Antoljak; na Filozofski fakultet: Stjepan Antoljak, Pavao Pavlović, Petar Lisićar, Grga Novak, Petar Kolendić; na Prirodoslovno-matematički fakultet: Martin Katalinić, Josip Mozer, Gilbert Flumiani, Mihovil Gračanin; na Šumarski fakultet Ante Kralić; Filološki fakultet Ljiljana Kalinić- Ordev; Stomatološki fakultet Nada Cvetković, Ekonomski fakultet Evgenije Majhsner, Rudolf Legradić, Ivo Puhan, Ivo Perišin, Antun Šokman, Pero Jurković, Božidar Jelčić, Barbara Jelčić, Slobodan Štampar; Veterinarski fakultet Dona Kolar-Panova te Medicinski fakultet Zdenko Križan, Mario Krmpotić, Ruža Verner i Mirko Knežević.

Zdenko Križan smatra se utemeljiteljem Medicinskoga fakulteta u Skoplju. Stjepan Antoljak je svojim istraživanjima srednjovjekovne makedonske povijesti dao velik doprinos razvoju povijesne znanosti na skopskome sveučilištu. Prvi dekan Filozofskoga fakulteta, koji je imao dva odsjeka: povijesno-filološki i prirodno-matematički, bio je dr. Gilbert Flumiani. Marija Šunjić utemeljila je Katedru za engleski jezik i književnost, Rudolf Maixner podigao je na europsku razinu Katedru za francuski jezik i književnost, Pavao Vuk Pavlović osnovao je Katedru filozofije.

Uostalom, prvi rektor skopskoga sveučilišta bio je Hrvat, dr. Marin Katalinić. Velik doprinos glazbenome životu Skoplja značio je dolazak glazbenika i dirigenta Lovre Matačića 1948.

godine u Makedoniju. Na prijedlog makedonskoga skladatelja i dirigenta Todora Skalovskoga, Matačić je sastavio repertoar i ansambl Opere u Skoplju. S njime su u Makedoniju doputovali Vladimir i Krešimir Benić, tenor Mario Šimenc i mezzosopranistica Ana Lipša Tofović. Matačiću zbog njegove *prošlosti* nije bilo neko vrijeme dozvoljeno dirigitirati, no ubrzo je to prevladano i Matačić realizira *zlatno doba* Makedonske opere. Za pet godina i dva mjeseca, koliko je boravio u Skoplju, izvedeno je 15 opernih premijera. Njegovom je zaslugom osnovana Državna filharmonija Narodne Republike Makedonije.

Prvi studentski klub Makedonaca u sklopu zagrebačkoga Sveučilišta u poslijeratnome razdoblju utemeljen je 1962. Djelovao je pod imenom *Kočo Racin* i trajao sve do 1975. Klub su vodili Spase Domazetovski, Petar Lukarov i brat mu Evgenij Lukarov. Klub je inicirao nekoliko vrijednih projekata, predavanja Mihajla Apostolskoga, Dragana Taškovskoga. Zahvaljujući inicijativi članova društva *Kočo Racin*, Društvo književnika Hrvatske i Društvo pisaca Makedonije postavili su spomen-bistu pjesniku Racinu u Samoboru. Na svečanome otvaranju 1976. godine prigodne su govore održali akademici Marin Franičević i Blaže Koneski. Kao dokaz dobrih odnosa Hrvata i Makedonaca, JAZU (danas HAZU), je donirala gradu Strugi brončano poprsje biskupa Strossmayera, koju je Stružanima predao Jakov Sirotković.

Ponekad se zanemaruje Krležin utjecaj na Makedoniju i Makedonce, međutim Miroslav Krleža je, shodno svojim mogućnostima, umnogome pomagao Makedoniji. U kontekstu hrvatsko-makedonskih odnosa treba evidentirati 1960. godinu, kada Krleža po treći put posjećuje Makedoniju. Razlog je tomu bio poziv Kole Čašule da pomogne mladoj modernističkoj struji, koja je zbog svojih modernističkih shvaćanja i poimanja umjetnosti bila na pragu političkog progona. Krleža je obavio razgovor s mladim pjesnicima, koji su se nastojali otrgnuti od

partijske cenzure i šablone, i to uspješno. Naravno da je pritom bilo određenog negodovanja od vodećih političkih ličnosti, poput Lazara Koliševskoga, međutim Krleža je tu napetost uspio svesti na prihvatljivije odnose. Krleža je tom prilikom uz vodstvo Dimčea Koca, povjesničara umjetnosti, proputovao Makedonijom, što će ostati zabilježeno u njegovoj esejistici. Krleža je našao vremena i posjetio Filološki fakultet, gdje je imao razgovore s Ganom Todorovskim, Haralampijem Polenakovićem i Blažom Koneskim. Sjetimo li se postavljanja izložbe srednjovjekovne umjetnosti jugoslavenskih naroda, gdje je Krleža autor o makedonskome srednjovjekovlju, poklon skopskomu Institutu za nacionalnu povijest u vidu popisa bibliografije makedonske dokumentacije iz bibliografskog kataloga Leksikografskoga zavoda, pomoć na radu enciklopedije Makedonije, onda nam i danas iskreno zvuče riječi Gane Todorovskoga *da je Krleža bio veliki, istinski prijatelj Makedonije, makedonskog naroda i makedonske kulture.*

Velik doprinos kulturnom, književnom i jezičnom približavanju Makedonaca Hrvatima dao je Petar Kepeski, profesor zagrebačkoga Filozofskog fakulteta. Kao diplomirani kroatist i rođeni Makedonac, Kepeski je preuzeo na sebe pionirsku zadaću predstaviti Makedoncima hrvatsku književnost, a Hrvatima makedonsku. Osnivač Katedre za makedonski jezik i književnost pri Filozofskome fakultetu u Zagrebu, Kepeski je preuzeo na sebe obvezu biti kritičarom, antologičarom, prevoditeljem, predavačem i pedagogom, što je i radio s uspjehom. Kepeski je ujedno i osnivač makedonističkih katedri u Osijeku i Rijeci, koje su kasnije vodili Goran Kalogjera i Zlatko Kramarić.

Nakon smrti prof. Kepeskoga, njegov je posao s još većim uspjehom nastavio Borislav Pavlovski. Kvaliteta hrvatske makedonistike uočena je u Skoplju, tako da su Goran Kalogjera i Borislav Pavlovski za svoj rad na području

makedonistike izabrani za počasne doktore Sveučilišta *Sv. Kiril i Metodij*, dok su Goran Kalogjera i Zlatko Kramarić postali vanjski članovi MANU-a. Zadarsku makedonistiku održavali su kao predavači iz Skoplja: Blaže Koneski, Božidar Vidoeski, Aleksandar Spasov i Avgustina Guleska - Hajdić. Dok zagrebačka i osječka makedonistika i danas djeluju kao samostalan studij, Rijeka je dobila Lektorat makedonskoga jezika, koji je šest godina izvrsno vodio dr. Vasil Tocinovski. Zadarska je makedonistika ugušena iz nama nepoznatih razloga.

Od sredine dvadesetoga stoljeća pa nadalje, javljaju se u Hrvatskoj i Makedoniji ljudi koji mnogo pridonose hrvatsko-makedonskome i makedonsko-hrvatskome upoznavanju na kulturnom, književnom, prevodilačkom, znanstvenom i umjetničkom polju. Jedan je od njih i Haralampije Polenaković (1909. - 1984.), vrsni književni povjesničar, kritičar, esejist, publicist, pedagog i leksikograf. Polenaković je 1939. godine doktorirao na Filozofskome fakultetu u Zagrebu s tezom: *Turski elementi u aromunskom govoru* i velik je broj svojih tekstova posvetio izučavanju hrvatskih pisaca. Pisao je o Ivi Vojnoviću, Andriji Kačiću Miošiću, Marinu Držiću, Petru Preradoviću, Ilircima i ilirskim idejama u Makedoniji, Antunu Matiji Reljkoviću, Franji Račkome, Ivanu Gunduliću.

S hrvatske se pak strane sličnim poslom danas bave Ognjen Bojadžiski, Boris Pavlovski, Goran Kalogjera i Zlatko Kramarić. Bojadžiski je napisao tri vrlo dobre knjige (*Kronologija Ohridske arhiepiskupije*, *Prometeji makedonski*, *Krleža i Makedonija*) te pokušao napraviti kronološki pregled Makedonaca u Hrvatskoj, istoga naziva. Pavlovski se pak posvetio onomu najpotrebnijem u prepoznavanju dviju kultura - prevođenju. Preveo je s makedonskoga na hrvatski jezik dvadeset historiografskih, publicističkih, esejističkih, književno-povijesnih i znanstvenih djela te više romana i dvadesetak drama (od kojih su četiri uprizorene na hrvatskim

kazalištima i izvedene na radiju), kao i više izbora iz makedonske poezije. Kalogjera njeguje makedonsko-hrvatsku komparatistiku, što je i dokazao u desetak svojih knjiga posvećenih ovoj tematici, od kojih su tri prevedene na makedonski jezik. Kramarić se uglavnom specijalizirao za teorijske pristupe makedonskoj književnosti, a tijekom svoga veleposlaničkog posla u Makedoniji, okrenuo se kulturološko-političkim temama (identitet, ime, kultura) suodnosa Makedonaca i Hrvata.

Tijekom svoga šestogodišnjeg boravka u Rijeci, kao lektor makedonskoga jezika pri Lektoratu na Filozofskome fakultetu u Rijeci, Vasil Tocinovski nastavio je djelo svojih profesora Polenakovića i Todorovskoga te napisao čitav niz znanstvenih opservacija na temu hrvatsko-makedonskih književnih dodira tijekom 19., 20. i 21. stoljeća.

Izuzetno važnost u povezivanju Makedonaca koji žive i rade u Republici Hrvatskoj odigrala je Zajednica Makedonaca, kao izvanstranačka, nepolitička i neprofitabilna organizacija. Uz Zajednicu, Makedonci u Hrvatskoj osnivaju svoja kulturna društva te makedonske pravoslavne crkvene općine. Makedonsko kulturno društvo *Braća Miladinovci* iz Osijeka osnovano je 22. listopada 1994. godine. Društvo Makedonaca u Splitu *Makedonija* osnovano je 30. lipnja 1991. godine. Makedonci Istarske županije osnivaju u Puli svoje društvo 1995. godine i nazivaju ga *Sv. Kiril i Metodij*. Makedonsko kulturno društvo *Ilinden* iz Rijeke ima primat u osnivanju kulturnih društava, jer je osnovano prvo u Hrvatskoj, 13. siječnja 1991. U Zadru je osnovano kulturno društvo *Biljana*. U Zagrebu djeluje i kulturno društvo *Ohridski biser*. Hrvatska država i lokalna samouprava shodno svojim mogućnostima financiraju rad svih makedonskih društava u Republici Hrvatskoj, što, nažalost, nije slučaj s hrvatskim društvima u Republici Makedoniji.

Osnivanjem neovisnih i samostalnih država Hrvatske i Makedonije, odnos između Hrvata i Makedonaca i dalje se nastavlja u progresivnom i prijateljskom smjeru. Države su izmijenile svoje veleposlanike u Skoplju i Zagrebu, što je donekle *osvježilo* političke odnose na relaciji Skoplje - Zagreb, i obrnuto. Uspostava diplomatskih odnosa bila je 30. ožujka 1992. godine. Danas Republika Hrvatska ima veleposlanstvo u Skoplju i počasni konzulat u Strumici, Republika Makedonija veleposlanstvo u Zagrebu i počasne konzulate u Rijeci i Zadru.

Na geopolitičkom planu razlike su ipak vidljive. Hrvatska je članica NATO pakta i dio Europske unije, Makedonija i nadalje ustraje na tome putu. Shodno izjavama svih premijera i ministara vanjskih poslova od osnutka samostalnih država Hrvatske i Makedonije, njihovi su međusobni odnosi bez ikakvih neriješenih problema i u trajnom su usponu. Hrvatska kao članica Europske unije i članica NATO pakta ostaje pouzdan prijatelj i podupiratelj Makedonije na njenome putu u članstvo NATO-a i Europske unije.

U dosadašnjim tekstovima smo, pišući o odnosima Hrvata i Makedonaca, koristili termine *zbližavanje*, *veze*, *dodiri*, *prepoznavanja*, *poveznice*, što je tematski odgovaralo tekstovima. Međutim, ispisujući sintezu makedonsko-hrvatskih relacija od minulih stoljeća do danas, smatramo adekvatnim upotrijebiti termin *prožimanja* iz prostog razloga što najbolje pojašnjava sadašnji status hrvatsko-makedonskih odnosa. Neosporno je da nakon Drugoga svjetskog rata dolazi do povećane migracije Makedonaca prema Hrvatskoj. Destinacije su brojne, jedna je od njih i Primorsko-goranska županija sa svojim glavnim gradom Rijekom.

Sagledavajući s današnjega vremena status Makedonaca u Hrvatskoj, posebno Primorsko-goranskoj županiji, mišljenja smo da se može govoriti o prožimanju dviju kultura, nacionalnih mentaliteta, jezika, književnosti, umjetnosti, ekonomije, znanosti, političkih odnosa, i sve to u jednoj uzlaznoj liniji, bez ikakvih incidenata i nerazumijevanja.

Ćirilometodska ostavština u Primorsko-goranskoj Źupaniji

Glagoljaštvo je sasvim sigurno prva spona koja povezuje ćirilometodsku tradiciju s područjima današnje Primorsko-goranske županije i Republike Makedonije.³⁴ Nažalost, stručnjaci koji se bave ovom problematikom još uvijek ne mogu sa sigurnošću odgovoriti na pitanje kada su se i kako Hrvati susreli s ćirilometodskom tradicijom i njenim tekovinama. Mišljenja su brojna. Nada Klaić zaključuje da su se slavenski liturgijski jezik i hrvatsko glagoljaštvo primarno ukorijenili i razvili u Bizantskoj Dalmaciji, na području dalmatinskih biskupija i gradova, dakle, među Hrvatima izvan tadašnje hrvatske države. Dalmatinski biskupi koji su priznavali bizantskoga cara i carigradskoga patrijarha mogli su dati utočište Metodijevim učenicima glagoljašima.

Jedan od vodećih hrvatskih stručnjaka za područje staroslavenskoga jezika, Eduard Hercigonja, također smatra da je čvršći dodir na ovim prostorima uspostavljen nakon Metodove smrti, 889. godine, kada započinje progon njegovih sljedbenika iz Moravske. Premda su se u strahu od njemačkoga klera razbježali u raznim pravcima, mnogi od Metodovih učenika i sljedbenika postali su robovi te ih je na venecijanskim trgovima roblja otkupio car Vasilij I. Makedonac i naselio na svoje bizantske posjede na Krku i Osoru. Blizak ovom mišljenju je i Mihovil Kombol, koji također smatra da obrazovani glagoljaški kadar nakon Metodove smrti nalazi svoje mjesto u Primorju i na kvarnerskim otocima. Ovoj tezi sklon je i Josip Bratulić, koji smatra da je ćirilometodska tradicija došla u Hrvatsku preko Metodovih učenika, otkupljenih od bizantskoga cara i naseljenih po Kvarneru i poluotoku Istri. Postoji i druga teza, da su Kostantin i Metodije prema Moravskoj krenuli rutom koja je išla kroz Bugarsku, cestom *Via Egnatia* od Carigrada i Soluna do Drača, zatim morem do Venecije i dalje *Jantarskom*

³⁴ Tekst ovoga poglavlja preuzet je iz monografije *Makedonci u Primorsko-goranskoj županiji* (urednik: Goran Kalogjera), Filozofski fakultet u Rijeci, 2016., str. 7. - 14.

cestom do Moravske. Ova teza ukazuje na činjenicu da su prvi elementi ćirilometodske slavenske kulture mogli doprijeti do Hrvata 863. godine, prolazom Svete braće kroz Bizantsku Dalmaciju na putu prema Moravskoj.

Glavni, ali i najpouzdaniji svjedok prihvaćanja ćirilometodske baštine u Hrvata na Kvarneru i Istri jest glagoljaška književnost, a svoje moravsko-češko podrijetlo pokazuje u pismu i tekstovima, koji dokazuju opstanak glagoljaške tradicije u ovim krajevima sve do 18. stoljeća. O tome nam i danas svjedoče glagoljaški spomenici: Valunska ploča na Cresu, Plominski natpis u Istri, Krčki statut na Krku, Bašćanska ploča i mnogi drugi. Da se glagoljaštvo u pismenosti, ali i službi božjoj, održalo na kvarnerskome teritoriju, svjedoči i dozvola za upotrebu glagoljice i slavenskoga bogoslužja u crkvi, koju je papa Inocent IV. dao senjskomu biskupu Filipu. Nema sumnje da je slavenska liturgija tijekom 14. stoljeća prevladala u Senjskoj, Krčkoj i Krbavskoj biskupiji. Nažalost, poslije odobrenja slavenske liturgije u Senju (1248.) i Omišlju (1252.), slijedi period postupnog potiskivanja glagoljaštva iz slavenskoga bogoslužja.

Neovisno o tome, zadivljuje energija, zahvaljujući kojoj je od moravskoga razdoblja pa sve do enklitike Leona XIII. iz 1880. glagoljaštvo na prostoru Istre i Kvarnera uspjelo sačuvati nepomućenu svijest o sebi, svojoj ulozi i pravu na vlastiti liturgijski jezik, pri čemu značajnu ulogu imaju i simpatije određenih feudalaca prema glagoljaštvu. Krčki knezovi Frankopani su, poput drugih hrvatskih velikaških obitelji, primjerice Zrinskih i Keglevića, dobro poznavali glagoljicu i njome se služili u osobnoj korespondenciji. O tome svjedoči i Hercigonja: *U kojoj je mjeri okolina jednog mladog hrvatskog feudalca 15. stoljeća bila glagoljaška pokazuje i zapis na f. 38. Vinodolskog zakonika gdje je među dvorjanicima i odgojiteljima kneza Bernardina spomenut i kapelan gospodin Bartul.*

Metodov sljedbenik Kliment istovremeno osniva Ohridsku školu na Ohridu u Makedoniji, također u mediteranskom ozračju, njegujući istu ćirilometodsku tradiciju kao njegovi sudruzi na Kvarneru i Istri. Temeljna karakteristika Ohridske književne škole jest dosljedno nastavljanje djela Ćirila i Metoda. Usvajajući oblik ćirilometodskoga jezika, Kliment i njegovi suradnici zalagali su se za glagoljicu, prvobitno slavensko pismo koje je sastavio Ćiril, stoga nije nimalo slučajno što su najstariji sačuvani slavenski rukopisi makedonskoga podrijetla, s kraja X. i početka XI. stoljeća, pisani glagoljskim pismom. Pretpostavlja se da je iz ohridske književne, pedagoške, prepisivačke, religijske i edukativne škole izašlo oko tri tisuće izvrsnih obrazovanih glagoljaških emisara, koji su širili glagoljašku pismenost. Za razliku od glagoljaša u Hrvatskoj, koji glagoljicu uspijevaju sačuvati čak do 19. stoljeća, glagoljaško pismo u Makedoniji gubi u sudaru s ćirilničnim pismom, tako da se o zatiranju glagoljaštva na području Makedonije može govoriti već u 11./12. stoljeću.

Poznati Goranin, povjesničar Franjo Rački (1828. - 1899.), bavio se vrlo sustavno i temeljito ćirilometodskom tradicijom, poglavito životopisima Konstantina Ćirila i Metoda. Ovaj briljantni Fužinac, jedan od najznačajnijih Hrvata 19. stoljeća, veliki je dio svoga života proveo istražujući, vrednujući i promovirajući vrijednosti veličanstvenog djela dvojice solunskih učitelja, prosvjetitelja, književnika, političara i vjerskih poglavara. Franjo Rački pedesetih godina 19. stoljeća ulazi u ćirilometodsku znanost brojnim knjigama i znanstvenim tekstovima, na temelju kojih je s pravom stekao ugled jednoga od najupornijih i najproduktivnijih istraživača života i djela Konstantina Ćirila i Metodija.

Ćirilometodski opus Franje Račkoga sastoji se od pedesetak radova, knjiga, rasprava, studija, članaka, recenzija i korespondencije, vezane uz problematiku glagoljaških spomenika i razne teme ćirilometodske glagoljske baštine. Svojim prvim tekstom *Dopisima iz Beča*, koji šalje

Zagrebačkom katoličkom listu, Rački poziva na štovanje djela Sv. Ćirila i Metoda. U istome je duhu napisan i drugi tekst Račkoga *Nabožne misli na dan sv. Cirilla i Methoda* 1854. godine. Vrlo zrelo i nadahnuto Rački piše svoju studiju *Slavi slavenskih Apoštolah na njihov blagdan*, koja izlazi u sedamnaest nastavaka tijekom 1855. Nakon studija u Beču, Rački je neko vrijeme boravio u Senju, bogatom nalazištu glagoljaških spomenika. Koristi prigodu i uporno istražuje, animira mlade klerike i svećenike da mu pomažu, što je rezultiralo pronalaskom *102 glagoljskih listina*. Tekst Franje Račkoga *Pregled glagoljske crkvene književnosti s osobitim obzirom na sv. Pismo i liturgičke knjige* pionirski je rad te vrste u Hrvata.

Franji Račkomu hrvatska znanost duguje prvi u znanosti poznat opis dvaju nepoznatih novljanskih glagoljskih brevijara, *Časoslov A* i *Časoslov B*, koji kasnije postaju poznati kao I. Novljanski brevijar i II. Novljanski brevijar.

Franjo Rački posvetio je veliki trud i Bašćanskoj ploči, pogotovo kao njen čitač. Premda je o svojim zapažanjima iscrpno izvještavao Ivana Kukuljevića, njegova se zapažanja nalaze zapisana u tekstu *Glagoljski nadpis na ploči u crkvi sv. Lucije kod nove Baške na otoku Krku*. Svoje čitanje ploče Rački je predočio u raspravi *Staro-hrvatski glagoljski nadpis u crkvi sv. Lucije kod Baške na Krku*. Ipak, njegova su znanstvena preokupacija bili životopisi Svete braće te se vrlo intenzivno pripremao za to svoje djelo. Nakon kraće rasprave (skice) od četrdesetak stranica, u kojoj su bile naznačene sve bitne odrednice života Konstantina Ćirila i Metoda, Rački je shvatio da će djelo biti obimno i da ga nema smisla objavljivati u nastavcima. Neovisno o tome, ipak je 1857. godine Kukuljeviću za *Arkiv* predao prvo poglavlje uvodnoga dijela svoje knjige *Nacrt jugoslovenskijeh povjestij do IX stoljeća*. Iste je godine, s dodatkom drugoga poglavlja, *Nacrt* objavljen kao zasebna knjiga i predstavlja prvi svezak njegove

ćirilometodske povijesti *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slovjenjskih apoštolor*.

Godine 1857. objavljena je u Kukuljevićevu *Arkivu prva glava prve časti* djela Franje Račkoga. *Prva čast* nosi naslov *Nacrt jugoslovjenjskijeh povijesti do IX stoljeća*, a prva glava je nazvana *Državne povijesti*. Iste godine izlazi *Nacrt*, kojemu je dodana i druga glava pod naslovom *Nabožno crkvene povijesti* i, kao posebna knjiga, sada već prvi svezak djela *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slovjenjskih apostolor*. Druga knjiga djela *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda* nosi naslov *Život sv. Cyrilla i Methoda slovjenjskih apostolor njihov viek i djelovanje, trud, nepogode, progoni, odvažnost i ljubav prema narodu i vjeri*. Naslov ukazuje na to da se radi o temeljitoj i sustavnoj studiji života Konstantina Ćirila i Metoda, što uključuje sve bitne i presudne trenutke tijekom njihove moravske misije, od njenoga utemeljenja do propasti, uključujući i sudbine njihovih sljedbenika Gorazda, Klimenta, Nauma, Save i Angelara, od kojih neki postaju osnivači glagoljaštva u Makedoniji.

Dvije godine kasnije Rački objavljuje knjigu *Pismo slovjenjsko*, koja je bila koncipirana kao prvi dio treće knjige o Svetoj braći. Rački se uključuje i u rasprave o pismu, dakle zadire i u filološku znanost te zaključuje: *Sada smiemo zaključiti da slovjenjsko pismo, koje po naročitoj izvavi tolikih svjedokov Konstantin philosoph ili Cyrill Slovjenom stvori, koje radi svoje novosti u grčkom i latinskom svietu na toliki otpor nagazi, bijaše glagoljica*. Nastojeći sagledati cjelokupnu djelatnost Svete braće, Rački je pokazao interes i za njihovo književno djelo pa je u *Tisućnici* objavio samo izvadak iz djela koje je očito namjeravao posvetiti njihovu književnom radu. Rački je interes prema Konstantinu Ćirilu i Metodu pokazivao i u tekstovima brojnih obljetnica, povijesnim raspravama, recenzijama, uvijek u skladu svoga svećeničkog poziva, ali i nadahnutog i vrijednog povjesničara 19. stoljeća.

Tijekom 19. stoljeća makedonski prosvjetitelji, mahom pisci i intelektualci, ispisuju svoje tekstove o Svetoj braći, što dokazuje da ćirilometodska tradicija, pogotovo djelo Konstantina i Metoda, ostavlja snažne tragove, kako u Hrvata, tako i u Makedonaca. Jordan Hađi Konstantinov Đinot (1820./21. - 1882.), veleški učitelj i pisac, prvi je među Makedoncima objavio izvor za izučavanje života Svete braće. Radi se o takozvanoj *Solunskoj legendi*, koju tiska 1856. godine. Pjesnik, publicist i filolog Rajko Žinzifov (1839. - 1877.), također Velešanin, objavio je 1862. jednu pjesmu u Moskvi, posvećenu Ćirilu i Metodu.

Veliki Ohridanin, pjesnik Grigor Prličev (1830. - 1893.) je, kao učitelj u solunskoj gimnaziji, održao govor o solunskoj braći. Prilikom ovoga važnog *Počasnog slova o Ćirilu i Metodiju*, Prličev vrlo umješno pokazuje na diferenciranost Makedonaca od Bugara, što mu je donijelo naziv *makedonskoga separatista*. Valja napomenuti da je govor dokaz osobne hrabrosti Prličeva, no podjednako i sazrijevanje njegova procesa po pitanju nacionalnog određenja, jer je izgovoren u bugarskoj gimnaziji, među većinskim bugarskim kadrom. Ovaj je govor pročitan 1884. godine, u slavu Ćirila i Metodija u Solunu, za koji se pretpostavlja da je rodni grad Svete braće. Govor ukazuje na činjenicu da je Prličev bio svjestan da su braća po majci podrijetlom iz jednoga od slavenskih plemena, koja su bila locirana u okolici Soluna, što je bilo i odašiljanje određene poruke, koja očito nije bila dobro primljena među njegovim bugarskim kolegama. Ovaj podatak ne iznosimo bez razloga. Njime jednostavno želimo ukazati na činjenicu odnosa hrvatskih istražitelja ćirilometodske baštine, primjerice Račkoga, koji je za svoj rad mogao samo ubirati znanstvene poene, a Prličev progon iz bugarske gimnazije. Posebno je važan drugi dio *Slova o svecima*, koji je sročeno vrlo promišljeno i dvosmisleno. U njemu Prličev aludira da se radi o *domaćem*, dakle makedonskome blagdanu, apostrofirajući pritom ulogu i značaj budućih mladih *Ćirila i Metoda*, odnosno

makedonskih intelektualaca svih profila, u kojima vidi generaciju koja će raščistiti dosadašnje zablude po pitanju jezika i nacije (makedonske) te ostvariti konačni cilj makedonskih preporoditelja - slobodnu i neovisnu Makedoniju. Njegov tekst *Slovo o Ćirillu i Metodiju* više je polemičke i svjetonazorske, a manje znanstvene orijentacije, jer Svetu braću koristi kao dokaz tezi o makedonskoj posebnosti.

Da rezimiramo. Ćirilometodska tradicija povezuje Hrvate i Makedonce. Najviše glagoljaških spomenika nalazi se na lokalitetima današnje Istarske i Primorsko-goranske županije. Plominski natpis, kameni reljef na crkvi sv. Jurja Staroga u Plominu. Valunska ploča, nađena nad plitko iskopanim grobom u staroj crkvi sv. Marka u Bućevu, nad današnjim selom Valunom na otoku Cresu. Bašćanska ploča, relativno dug natpis, gotovo stotina riječi u 13 redaka. Jurandvorski ulomci, četiri ulomka ploče otkrivena na pločniku crkve sv. Lucije i Jurandvora kod Baške na otoku Krku. Evidentno je da je Senjska ploča, po likovnoj koncepciji slična Bašćanskoj ploči, bila izrađena za neki senjski crkveni prostor. Humski grafit, grafit na freskama u crkvi sv. Jerolima u Humu. Svetokriški odlomak pronađen je na mjestu nekadašnje ilirske gradine zvanome Gradina sv. Križ, istočno od Trsata. Isto je tako neosporno da se glagoljica kao pismo zadržala u Hrvata do 19. stoljeća, kao službeno pismo lokalnih plemićkih obitelji i svećenstva, ali ne treba zaboraviti ni plodnu djelatnost Riječke glagoljaške tiskare.

U Makedoniji je situacija nešto drugačija, premda je izvorište isto. Glagoljicu u hrvatske krajeve donose Metodovi svećenici i učitelji, koje kao robove kupuje posrednik bizantskoga cara i naseljava ih diljem Kvarnera, Istre i Dalmacije. Druga grupa protjeranih Metodovih učenika predvođena Klimentom, Savom i Angelarom dolazi u Bugarsku, potom se Kliment distancira od ćiriličnoga pisma i odlazi na Ohrid, gdje nastavlja raditi isti posao kao njegovi moravski prijatelji na Kvarneru, u Dalmaciji i Istri. Ohridsku

književnu školu karakterizira dosljedno nastavljanje djela Ćirila i Metodija. Usvajanje oblika ćirilometodskoga jezika u književnome krugu oko Klimenta bio je ustvari prirodan i narodu prihvatljiv proces, jer je taj jezik, prema svojim gramatičkim i leksičkim karakteristikama, kao osnovu imao jezik tamošnjih slavenskih došljaka. Kliment i ljudi koji ga podupiru idu za tim da se sačuva prvobitno slavensko pismo, glagoljica, koju je očito stvorio Ćiril, što ih idejno i jezično povezuje s glagoljašima na Kvarneru i Dalmaciji. Stoga nije čudno da su najstariji hrvatski glagoljaški zapisi, kao i oni na prostorima makedonskoga teritorija, pisani glagoljaškim pismom. To su, za razliku od tekstova hrvatskih glagoljaša upisanih u kamenu, knjige.

Drugim riječima, najstariji makedonski glagoljaški književni spomenici zapravo su knjige: Ahimanijevo evanđelje, Zografsko evanđelje, Marijansko evanđelje, Sinajski psaltir i drugi, koji nastaju koncem 10. i početkom 11. stoljeća. Nažalost, politička i crkvena potpora bugarskoga dvora ćirilichnome pismu, imala je i svoje negativne rezultate po makedonske glagoljaše, jer se glagoljica s početka 11. stoljeća u Makedoniji već gubi, za razliku od glagoljice u Hrvatskoj, koja je prisutna do 19. stoljeća. Moravska kao zajedničko ishodište ćirilometodske ideje da se Slaveni uklope u civilizirani europski krug, Ćiril kao moćni pokretač velikih političkih, vjerskih i jezičnih preokreta, glagoljica kao pismo, crkvena služba na narodnome jeziku, sve su to poveznice, istina, daleko u tajnovitom srednjemu vijeku, međutim aktualne i dan danas kao prvi kontakti naroda u nastajanju, hrvatskoga i makedonskoga. Kao najznačajniji prilog hrvatsko-makedonskoga povezivanja iz glagoljaške ere navodimo slučaj *Kločeva glagoljaša*, glagoljaškog teksta koji nastaje u Moravskoj, dolazi u Makedoniju tijekom 11. stoljeća, a potom se pojavljuje na hrvatskim prostorima, također u glagoljaškom obliku.

**Dodiri znanstvenika i umjetnika
Primorsko-goranske županije s
Makedonijom i Makedoncima**

Neki su od istaknutih ljudi ovoga podneblja u raznim vremenskim periodima ostvarivali vrlo konstruktivne i plodonosne odnose s Makedoncima.³⁵ Značajniji interes prema Makedoniji u Rijeci i Primorsko-goranskoj županiji, odnosno krajevima ondašnje Austro-Ugarske Monarhije, vezani su uz izdavanje *Zbornika narodnih pjesama* braće Miladinov u Zagrebu 1861. godine. Treba spomenuti dvojicu preplatnika *Zbornika* iz ovih krajeva, Antuna Mažuranića i svećenika Franju Vlacha.

Antun Mažuranić (1805. - 1888.) rođen je u Novom Vinodolskom, završio je gimnaziju u Rijeci, a filozofiju i pravo u Zagrebu. Neko je vrijeme živio i kao instruktor bogatijih građana i, unatoč položenom odvjjetničkom ispitu, okrenuo se pedagogiji i filologiji. Bio je gimnazijski *suplent*, a potom i profesor zagrebačke gimnazije te direktor riječke hrvatske gimnazije. Mažuranić je, ipak, u prvome redu lingvist. Napisao je školsku knjigu *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika*, a kasnije i *Slovnica hrvatsku*. *Slovnica hrvatska* i kupnja *Zbornika* braće Miladinov predstavljaju sponu ovoga Novljanina s Makedonijom. Među imenima navedenima u *Zborniku* pod naslovom *Imena gg. Predplatnikah*, vidljivo je i Mažuranićevo ime (*Ante Mažuranić, pr. rav. gimn. Rečke*), što znači da *Zbornik* kupuje u funkciji ravnatelja hrvatske riječke gimnazije. Druga spona je njegova *Slovnica hrvatska*, koja je uz Babukićevu *Ilirsku slovnica* pronađena u ostavštini Konstantina Miladinova i čuva se u Biblioteci Narodnoga muzeja u Ohridu. Za pretpostaviti je da se Konstantin želio posvetiti pisanju gramatike, a u dvjema navedenima je mogao pronaći elemente koji bi mu mogli biti od pomoći. Stoga ih je i kupio u najboljoj namjeri da se kao diplomirani lingvist posveti pisanju gramatike u kojoj bi najvjerojatnije došli do izražaja

³⁵ Tekst ovoga poglavlja preuzet je iz monografije *Makedonci* u Primorsko-goranskoj županiji (urednik: Goran Kalogjera), Filozofski fakultet u Rijeci, 2016., str. 27. - 40.

njegovi makedonistički stavovi. Kao piscu gramatike, dijalektologu, akcentologu i leksikografu, Mažuraniću je *Zbornik* očito bio predmetom interesa i znatiželje, prvenstveno zbog makedonsko-hrvatskoga rječnika, a potom i niza drugih elemenata, koji su jednom jezikoslovcu mogli biti interesantni.

Franjo Vlach je drugi preplatnik *Zbornika braće Miladinov* s prostora današnje županije. O ovome se svećeniku ne zna puno, osim šturih biografskih podataka. Rođen je u Rijeci 1833. godine. Školovao se u Senju, najvjerojatnije u senjskoj gimnaziji, da bi 1857., s navršene 24 godine, obavljao službu kapelana u Jelenju. Tijekom 1861. godine dolazi u Hreljin, gdje obavlja poslove kapelana i mjesnog učitelja. Godine 1861. se Vlach seli u nekoliko mjesta. Prvo je u Hribu, potom učitelj u Kostreni, da bi se ponovno vratio u Hreljin. U Bakru je 1868. također bio kapelan, potom seli u Vrbovsko, gdje kao mjesni župnik boravi i radi sve do svoje smrti. Na jedan primjerak *Zbornika* preplatio se za vrijeme boravka u Hreljinu. Vjerojatno je pripadao generaciji svećenika po političkim stavovima bliskima Strossmayeru i Račkomu te se po njihovu napatku ili pak osobnom interesu odlučio na kupnju *Zbornika*.

Osim što se intenzivno bavio ćirilometodskom ostavštinom i veličao djelo Svete braće, Franjo Rački je tijekom 19. stoljeća imao priliku upoznati i družiti se s Konstantinom Miladinovim, čovjekom koji je 1861. godine predao u Zagrebu na tisak poznati *Zbornik* makedonskog usmenog stvaralaštva. To je i vidljivo iz teksta *Dva priloga o „jugoslovenskoj epigrafici“ s terena Makedonije*, koji je Rački objavio u *Književniku*. Po osobnom kazivanju, Rački je priloge za ovaj tekst dobio od Konstantina Miladinova. Prvi je prilog rad *U samostanu treskavečkom u Maćedoniji nadgrobni nadpis od godine 1362* i drugi *Nadgrobni nadpis u crkvi sv. Dimitrija u starom gradu Velesu u Maćedoniji*. Rački je u Zagrebačkome katoličkom listu u nastavcima (od broja 45. do 51.) objavljivao

studiju *Grčka crkva i narod bugarski*, u kojoj je objavio i vijest o uhićenju Konstantina Miladinova u Carigradu.

Filozofski fakultet u Rijeci

Uz Šenou, jedan je od prvih hrvatskih prevoditelja pjesama iz Zbornika, jer je za argumentaciju svoga teksta *Grčka crkva i narod bugarski* preveo pjesmu *Stojan i Patrik*. Rački je kao povjesničar bio u zabludi, jer nije shvaćao postojanje makedonskoga naroda pa je tako dijelom njegova krivnja što *Zbornik* u svome izvornom obliku ne nosi adekvatan naziv. Franjo Rački je bio ključna figura u svim segmentima realizacije *Zbornika braće Miladinov*. Od samoga je početka nadzirao rad na pripremanju Zbornika za tisak.

Usklađivao je rad Konstantina i njegovih hrvatskih suradnika, odredio i promijenio tiskara (umjesto Gaja je uzeo Jakšića), brinuo o financijskoj konstrukciji, obavještavao tisak o radu na Zborniku. Povezao je Konstantina s Bugarinom Vasilom Čolakovim, što mu je stvorilo određeni *alibi* za isforsirani naziv zbornika, s čime Konstantin nije bio suglasan, ali je zbog situacije u kojoj se nalazio, prvenstveno financijske ovisnosti o biskupu, to morao prihvatiti. Gledajući s vremenske udaljenosti, Fužinarac Franjo Rački je imao pozitivan i negativan utjecaj na određene tokove novije makedonske povijesti.

Nakon Drugoga svjetskog rata, dvojica intelektualaca, sveučilišnih profesora, jedan iz Rijeke, drugi iz Kamenjaka, povezali su svoje sudbine s Makedonijom. Jedan je od njih bio sveučilišni profesor dr. Zdenko Križan (1915. - 2005.). Prema odredbi ondašnjih vlasti, dr. Križan dolazi u Skoplje sa zadatkom da pomogne osnovati Medicinski fakultet. Na prvoj sjednici Fakultetskoga vijeća 1947. godine je, uz dr. Križana, bilo još troje uglednih liječnika iz Hrvatske: dr. Mario Krmpotić, dr. Ruža Verner i dr. Mirko Knežević. Čast da otvori nastavni proces pripala je dr. Križanu, koji je za tu priliku odabrao temu *Oblik i građa organa s obzirom na bitne značajke svojstvene samo čovjeku*. Dr. Križan se tijekom svoga boravka u Skoplju nije angažirao samo u nastavi, već i u dogradnji i izgradnji fakultetske zgrade, kao i u nabavi stručne literature i tehničkih pomagala. Obnašao je niz odgovornih funkcija na Medicinskome fakultetu u Skoplju: bio je šef Katedre za anatomiju, direktor Instituta za anatomiju i dekan. Kao dekan je imao veliku čast promovirati prvu generaciju skopskih diplomiranih liječnika. Dr. Križan je ostao na Medicinskome fakultetu u Skoplju do 1959. godine.

Antun Barac (1894. - 1955.), neosporna je veličina svoga doba, najpoznatiji hrvatski književni povjesničar, književni praktičar, kritičar, pedagog, teoretičar i povjesničar. Ovaj

poznati hrvatski književni kritičar dodirnuo se makedonske književnosti samo jednom, i to nažalost pogubno. Barac je tijekom 1945. godine objavio knjigu *Jugoslavenska književnost*, u kojoj je i definirao *jugoslavensku književnost: jugoslavenska književnost zajednički je naziv za literature Srba, Hrvata, Slovenaca i Makedonaca, okupljenih u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji*. Nažalost, dok je u knjizi sasvim pristojno obradio književnosti Srba, Hrvata i Slovenaca, Barac je od makedonske književnosti evidentirao samo Koču Racina, i to s nizom netočnih biografskih podataka. O tome smo već pisali i pokušali pronaći uzroke takvom Barčevu stavu spram makedonske književnosti, međutim trajna ostaje percepcija Petra Kepeskoga, koji je s pravom napisao da se Barac uistinu nikada postojano nije zanimao za makedonsku povijest i književnost, stoga naslov ove u biti loše knjige ne opravdava ono što je u njoj.

Veliki promotor makedonske književnosti u Italiji svakako je poznati pjesnik, esejist i kritičar iz Rijeke, Giacomo Scotti (1928.). Davne 1961. godine Scotti je napravio važan kulturološki iskorak, kada je u vrlo prestižnom književnom časopisu *La Fiera Letteraria* iz Rima objavio kraću antologiju makedonske poezije, predstavivši se tako kao antologičar, ali i kao vrsni prevoditelj. Nekoliko godina kasnije, izdavačka kuća *Maia* iz Siene objavila je vrlo preglednu i informativnu antologiju makedonske poezije *Antologia della poesia Macedone*, u kojoj je Scotti ponovno zablisterao kao antologičar, prevoditelj i poznavatelj makedonske poezije. U predgovoru je napravio sažet, ali informativan vodič postanka i sazrijevanja makedonske pisane riječi od davnina do aktualne zbilje. Scotti je također zaslužan za realizaciju opsežne antologije *Nuova poesia Jugoslava* u izdanju *Guanda* iz Parme, u koju je uvršteno 14 makedonskih pjesnika, čije je pjesme osobno prepjevao na talijanski.

Scotti se 1967. godine pojavljuje kao prevoditelj antologije makedonske proze na talijanski *Narratori Macedoni*, koju je za tisak pripremio Milan Đurčinov. Kao vrsni poznavatelj i štovatelj makedonske poezije, prvenstveno Blaže Koneskoga i Matije Matevskoga, Scotti je ponovno prevoditelj makedonske poezije, ovaj put odabranih pjesama Mateje Matevskoga 1969. godine. Zbirku Matevskoga *Nebie e tramonti* u izdanju izdavačke kuće *Maia* kao prevoditelj i odabirač pjesama potpisuje Scotti, koji u više navrata u književnim časopisima Italije i dnevnom tisku ukazuje na značaj ovoga makedonskog pjesnika. Scottijeva uloga u predstavljanju antologije makedonskih narodnih pjesmama *Canti popolari Macedoni* je dvojaka, autor je predgovora i prevoditelj. Scottijev je predgovor antologiji *Qualche appunto sulla poesia popolare Macedone* značajan jer u njemu talijanskomu čitatelju objašnjava povijesne zablude o Makedoncima kao Bugarima. Scotti je svoju pažnju posvetio pjesniku i romanopiscu Slavku Janevskom, tako da je 1975. godine objavljena na talijanskome jeziku prva cjelovitija panorama njegova poetskog opusa u Scottijevu prepjevu. Valja istaknuti da je Scottijevom zaslugom 1981. časopis talijanske zajednice *La battana* u Rijeci posvetio cijeli broj Makedoniji i Makedoncima.

Goran Kalogjera (1951.), redoviti profesor Filozofskoga fakulteta u Rijeci, osnivač je Katedre za makedonski jezik i književnost, koja je djelovala od 1981. do 1990. godine. Od tada pa do danas bavi se izučavanjem i proučavanjem makedonske književnosti. Kao prorektor Sveučilišta u Rijeci inicirao je otvaranje Lektorata za makedonski jezik, koji pri Filozofskome fakultetu djeluje već osam godina. U suglasnosti s kolegama iz Instituta za makedonsku književnost pri Sveučilištu u Skoplju, Kalogjera je inicirao pokretanje simpozija *Hrvatsko-makedonske književne, jezične i kulturne veze*, koji se do sada održao četiri puta (dva puta u Rijeci, dva

puta u Ohridu). Autor je više knjiga iz područja makedonske povijesti književnosti: *Hrvatsko-makedonske književne veze* (1988.), drugo dopunjeno izdanje (1996.), *Južnoslavenska književna prožimanja* (1991.), *Racin u Hrvatskoj* (2000.), *Komparativne studije makedonsko-hrvatske* (2000.), *Osvrti* (2004.), *Braća Miladinovi – legenda i zbilja* (2001.), *Poveznice makedonsko-hrvatske* (2006.), *Prepoznavanja* (2007.), *Prilozi istraživanju makedonske povijesti književnosti* (2009.), *Makedonsko 19. stoljeće* (2004.), *Makedonske teme bez dileme* (2014.). Knjige *Braća Miladinovi – legenda i zbilja* i *Makedonsko 19. stoljeće* prevedene su mu na makedonski jezik. Član je Društva makedonskih pisaca, vanjski član MANU-a, počasni doktor Sveučilišta *Sv. Ćiril i Metodij* te počasni konzul Republike Makedonije u Republici Hrvatskoj sa sjedištem u Rijeci.

Akademik Daniel Rukavina (1937.), nekadašnji rektor Sveučilišta u Rijeci, potpisao je ugovore o suradnji sa Sveučilištem u Skoplju i Sveučilištem u Bitoli. U svojstvu rektora ugostio je nekoliko makedonskih veleposlanika u Hrvatskoj, gospodina Serveta Avziu i gospodina Fahija Nesimija, rektore Skopskoga sveučilišta Aleksandra Ančevskoga i Giorgija Martinovskoga. Dvaput je bio domaćin prvomu predsjedniku Republike Makedonije Kiri Gligorovu, kada je imao priliku održati prigodne govore na predstavljanju njegovih knjiga *Makedonija je sve što imamo* i *Vjetrovita vremena*. Prigodom međunarodnoga znanstvenog skupa *Hrvatsko-makedonske književne i kulturne veze*, akademik Rukavina je bio pokrovitelj i domaćin skopskomu rektoru Martinovskom i veleposlaniku Nesimiju. Prilikom svečanog otvaranja Lektorata za makedonski jezik, akademik Rukavina je imao susret s makedonskim predsjednikom Brankom Crvenkovskim (1962.). Senat Skopskoga sveučilišta je akademiku

Rukavini dodijelio počasnu titulu *professor honoris causa* za posebna dostignuća u razvoju medicinskih znanosti.

Akademik Petar Strčić (1936.) ugledan je prijatelj makedonske zajednice u Rijeci i čest gost predavač na tribinama MKD-a *Ilinden*. U nizu svojih znanstvenih radova, akademik Strčić bavio se i Klimentom Ohridskim te objavio jedan izuzetan članak o nastavljaču ćirilometodske baštine u Makedoniji.

Međunarodni simpozij *Hrvatsko-makedonske književne, jezične i kulturne veze*, iniciran od Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Rijeci, iznjedrio je četiri tiskana Zbornika (dva na hrvatskome, dva na makedonskome jeziku). Brojni kroatisti s Filozofskoga fakulteta sudjelovali su na svim četirima simpozijima, dajući svojim priložima vrijedne doprinose komparativnoj slavistici. Navodimo sudionike iz Rijeke i Primorsko-goranske županije te njihove radove: Ines Srdoč-Konestra (*Žanrovi hrvatske i makedonske srednjovjekovne književnosti, Teloto vo hrvatska i vo makedonskata srednovekovna kniževnost*), Saša Lajšić (*Pripovjedna proza u srednjovjekovnoj hrvatskoj i makedonskoj književnosti, Teloto vo hrvatska i makedonskata srednovekovna kniževnost, Komparativno-tipološka proučavanja oratorsko-prozne produkcije hrvatske i makedonske srednjovjekovne književnosti*), Estela Banov-Depope – Nensi Čargonja (*Zapisi makedonskog usmenog pjesništva u Vrazovu časopisu „Kolo“*), Estela Banov (*Lirskite formi vo hrvatskata i vo makedonskata usna poezija, Folklorizam u hrvatskoj i makedonskoj književnosti, Izvedbeni aspekti hrvatskog i makedonskog baladnog pjesništva*), Darko Gašparović (*Paskvelija Živka Činga i HI FI Gorana Stefanovskog u Hrvatskome narodnom kazalištu Ivana pl. Zajca, Ljubiša Georgievski i dvajcata hrvatski klasici na 20. vek, Mirko Božić i Kole Čašule – sličnosti i razlike*), Branka Kalogjera (*Etnički elementi u drami Gorana Stefanovskog*

Tetovirane duše, Etničkrite elementi vo romanot „Vest Aust“ od Božin Pavlovski, Autobiografska proza atipičnog makedonskog imigranta), Sanjin Sorel (Fantastičan U/Ukus bresaka Vlade Uroševića, Abor Gora vo Hrvatska), Danijela Bačić Karković (Iseljenička tema u makedonskoj i hrvatskoj književnosti), Goran Kalogjera (Temeljna ishodišta hrvatsko-makedonskih književnih i kulturnih dodira, Za motivite koi bea presudni Štrosmajer financiski da go podrži objavuvanje to na Zbornikot na braćata Miladinovci), Dejan Đurić (Novoistoriski ot roman Pirej na Petre M. Andreevski, Elementi pikarskog romana i zrcaljenje u „Hrapeđku“ Ermisa Lafazanovskoga), Adriana Car-Mihec - Iva Rosanda Žigo (Drugata strana na Dejan Đukovski na međunarodni ot festival na mali sceni vo Rieka, Elementi cirkusa kao kao postdramska strategija umnoženoga uokviravanja), Diana Stolac – Anastazija Vlastelić (Makedonsko – hrvatski rečnik na Konstantin Miladinov), Silvana Vranić (Kriteriumi za klasifikacija na hrvatskite i makedonskite organski idiomi vo dijalektološkite trudovi), Sanja Zupčić (Jazičnite sloevi vo Kločeviot glagolaš, Leksik za hranu i piće u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima), Sanja Grakalić Plenković (Autobiografija Grigora Prličeva u kontekstu hrvatske autobiografije druge polovine 19. stoljeća), Sanja Grakalić Plenković - Tatjana Šepić (Prva antologija makedonske novele na hrvatskom jeziku), Irvin Lukežić (Andreja Petković – ruski carski konzul), Kristina Posilović (O samoći i drugim utvarama), Saša Stanić (U paučini života i smrti. Narativnost i dijalogizam kao predujeti konstituiranja identiteta u romanu „Razgovor sa Spinozom“ Goceta Smilevskoga), Mirjana Crnić Novosel - Maja Opašić (Prilog kontrastivnoj analizi hrvatskih i makedonskih frazema s onimskom sastavnicom).

Jedan od prvih hrvatskih pisaca s područja Primorsko-goranske županije koji je uspostavio kontakte s riječkim Makedoncima bio je preminuli pjesnik, esejist, slikar i

romanopisac Rosario Jurišić. Jurišić je čest sudionik makedonskih kulturnih događanja. Daleke 1993. godine Jurišić se po prvi put predstavio riječkim Makedoncima svojim izuzetnim pjesničkim ciklusom u okviru *Makedonsko-hrvatske književne večeri*. U programu je sudjelovala i pjesnikinja Željka Kovačević.

Književnica, sveučilišna profesorica, dramaturginja i prevoditeljica Daša Drndić u nekoliko je prigoda predstavila svoja književna ostvarenja čitateljima u Makedoniji. Autorica brojnih i nagrađenih romana (*Cancone di querra, Totenwalde, Doppelganger, Leica format, April u Berlinu, Belladonna Sonnenschein*) boravila je u Makedoniji 2007. godine na promociji *Sarajevskih sveski*. Tom je prilikom organizirana književna večer posvećena Daši Drndić i Slobodanu Šnajderu. Dr. Elizabeta Šeleva je predstavila autoricu i pročitala fragment iz njenoga romana *Sonnenschein*. Tijekom 2010. su, u sklopu razmjene hrvatskih pisaca s Nezavisnim piscima Makedonije, Daša Drndić i Milorad Stojević nastupili u Artkafeu Menada u Skopskoj baščaršiji. Daša Drndić je dobitnica međunarodne književne nagrade *PROZART* za 2014. godinu, koju joj je, kao istaknutom autoru s područja Balkana za autorski doprinos razvoju suvremene balkanske književnosti, jednoglasno dodijelio žiri Međunarodnoga književnog festivala *Pro – za Balkan* iz Skoplja. Njezin roman *Leica format* preveden je na makedonski jezik.

Boravak Milorada Stojevića kao gostujućeg pjesnika u Skoplju zabilježio je i magazin za literaturu i kulturu *Naše pismo* kraćim informativnim tekstom: *Milorad Stojević e roden 1948 g, vo Bribir (Hrvatsko primorje). Diplomiral na Filozofski fakultet na Univerzitet vo Zagreb, kade magistriral i doktoriral, Pišuva poezija, proza, patepisi, kniževna kritika, eseji i naučni trudovi. Neki dela mu se izvedeni na televizija i radio, i prevedeni na poveće strani jezici. Pišuva i dramii, tv dramii, tekstovi za stripovi i scenarija za reklamni filmovi. Vo*

galerija Listopad imal i izložba na grafika. Rabotel kako profesionalni pisatelj, lektor i novinar, uređival poveće spisaniya i zbornici (Dometi, kniževna Rijeka, Galeb). Sega predava kako redoven profesor hrvatska kniževnost na Filološkiot odel na Filozofskiot fakultet vo Rijeka. Zastapen vo poveće antologii, panorami i pregledi na hrvatskata poezija. Objavil poveće od trieset knigi, od koi najgolem broj se knigi poezija. Stojevičevu poeziju u prijevodu na makedonski jezik predstavila je prevoditeljica Liljana Dirjan.

Još su jednoj vrlo poznatoj književnici iz ove regije, Vedrani Rudan (*Amaruši, U zemlji krvi i idiota, Kosturi okruga Madison, Strah od pletenja*), na makedonski jezik prevedeni romani *Crnci u Firenci* i *Dabogda te majka rodila*. Zapažen trud u izdavačkom i prevoditeljskom radu na području međunarodne suradnje Makedonije (Prilep, Struga, Skoplje, Tetovo) i Primorsko-goranske županije (Rijeka) pokazuje književnik i urednik Valerio Orlić. Kroz *Hrvatsko književno društvo* te njegov časopis *Književno pero*, Orlić vrlo intenzivno surađuje s makedonskom pjesničkom scenom. Temom o makedonskoj književnosti u prvome broju *Književnog pera* te objavlivanjem knjige *Poetski dijalozi*, Orlić hrvatskoj javnosti sustavno predstavlja suvremena književna ostvarenja makedonskih autora: Marine Mijakovske, Hriste Petreskoga, Petka Šipikarovskoga, Magdalene Andonovske, Petra Baševskoga, Vasila Dimeskoga i drugih, uglavnom pjesničkog usmjerenja. Kao pjesnik, Orlić se predstavio u Prilepu i Strugi. Knjige Gorana Kalogjere, *Makedonsko 19. stoljeće (Makedonskiot 19. vek)*, *Braća Miladinovi – legenda i zbilja (Braćata Miladinovci – legenda i stvarnost) te Hrvatsko-makedonski književni dodiri (Hrvatsko – makedonski literaturni vrski)* prevedene su kao znanstvena literatura na makedonski jezik.

Kulturolog, književnik i esejist Ernie Gigante Dešković, autor brojnik kratkih priča i romana (*Posrnuli, Serenijeva*

enigma) gostovao je kao gost književnih udruga Ohrida i Struge. U prijevodu Nikole Altieva, 2009. godine mu je, u izdanju *Feniksa* iz Skoplja, na makedonskome jeziku objavljen roman *Serenijeva enigma*.

Članica Društva hrvatskih književnika iz Rijeke, pjesnikinja Vesna Miculinić Prešnjak, autorica je većeg broja pjesničkih zbirki i jednoga romana. Dobitnica je Godišnje međunarodne nagrade za esej *U noći boje vina*, časopisa *Koreni* iz Kumanova. Sudjelovala je na *Racinovim susretima* u Velesu, internacionalnoj literarnoj manifestaciji *Ditet e naimit* u Tetovu, *Struškim večerima poezije*, u Skoplju i Ohridu. Knjiga za dječji uzrast *Djeca s riječkog kolodvora* joj je prevedena na makedonski jezik. Prepjev i predgovor te poetski odabir njene poezije s naslovom *Noć so boja na Vino* Vasila Tocinovskoga, objavljen joj je u Skoplju 2011. godine.

Lijep primjer primorsko-goranske i makedonske međunarodne suradnje nekoliko je realiziranih projekata na pjesničkom polju. U izdanju Gradske biblioteke *Borka Taleski* iz Prilepa su, u prepjevu urednika Slavča Kovilovskoga pod nazivom *Riečka poetska čitanka*, objavljeni odabrani stihovi nekolicine pjesnika iz Primorsko-goranske županije: Emilije Dević, Damira Marasa, Vanje Mikelaci, Valerija Orlića, Tome Orlića, Vinka Ribarića i Rikarda Staraja. Od strane Primorsko-goranske županije, u izdanju Hrvatskoga književnog društva iz Rijeke izlazi iz tiska pjesnički odabir petnaest makedonskih pisaca pod naslovom *Poetski dijalozi* u prepjevu Slobodana Jovičića na hrvatski jezik.

U izboru i predgovoru Vasila Tocinovskoga te prepjevu Petka Šipinkarovskoga, u izdanju izdavačke kuće *Bran* iz Struge, izlazi pjesnički ogled *Rastapeni poeti*, u kojemu su predstavljeni pjesnici iz Primorsko-goranske županije: Vinko Ribarić, Biserka Spajić, Vanja Mikelaci, Eilija Dević, Tatjana Endriško Pančelat, Damir Maras, Valerio Orlić, Marina Fučić i Oleg Mirković. Suradnja književnog glasila *Književna Rijeka* i časopisa *Sovremenost* iz Skoplja rezultirat će također

promocijom pjesnika iz Primorsko-goranske županije u Skoplju. Uredništvo časopisa *Sovremenost* (2005.) uvrstit će u svoj časopis odabrane stihove Đonija Božića, Tomislava Kovačevića, Josipa Eugena Šete, Vesne Miculinić Prešnjak, Silvije Benković i Valerija Orlića. U kontekstu riječkoga izdavaštva treba spomenuti Biblioteku *Dometi* i njenoga agilnog urednika Ljubomira Stefanovića, koji je u svome uredničkom poslu pokazivao i interes spram makedonističkih tema, tako da je ova biblioteka iznjedrila knjige Gane Todorovskoga (*Začarano poprište*), Gorana Kalogjere (*Hrvatsko-makedonske književne veze*), Vidoe Podgoreca (*Stablo sjećanja*) i Sande Stojčevskoga (*Abor Gora*).

Prema tekstu dr. Darka Gašparovića, Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca je u svojoj šezdesetogodišnjoj povijesti izvelo svega dva naslova makedonskih autora. Prva je bila *Paskvelija*, kazališna prilagodba proze Živka Činga u režiji Ljubiše Georgievskoga, premijerno izvedena 20. veljače 1980. godine u tadašnjoj dvorani *Neboder* na Sušaku. Četiri godine kasnije, 2. veljače 1984., režiser Vlado Vukmirović je na scenu obnovljene zgrade kazališta postavio *Hi FI, kazališnu mutaciju* Gorana Stefanovskoga. *Paskveliju* su iznijeli riječki glumci: Zdenko Botić (Tacko), Nenad Šegvić (Klimo) i Bogumil Kleva (Pumpalovski). Poznati riječki kazališni kritičar Miroslav Čabrajec napisao je u *Novome listu* da je *Paskvelija sjajan primjerak redateljskog umijeća, demonstracija superiorno osmišljenih postupaka koji su pokrenuli sve dionice spektakla i usmjerili ih prema osjetilima gledatelja kao prema cilju u kojem teatar okrutnosti opravdava svoje postojanje*. Opsežnu i pohvalnu kritiku napisao je i Elzio Mestrovich u riječkome dnevniku *La Voce del popolo*, istaknuvši teatarsku magiju Ljubiše Georgievskoga, koja u suradnji s nadahnutim glumačkim ansamblom daje izvrsnu predstavu o temeljnim moralnim dilemama koje donosi revolucija. Analizu predstave, ali i samoga teksta, dao je i Alessandro Damiani, upozorivši da se ljudska drama iz jedne konkretne povijesno-egzistencijalne

situacije preobražava u tragediju ideala – kako ideologije, tako i povijesnih prijelaza – postavši metaforom ljudskog stanja.

Izvedba drame *HI FI* Gorana Stefanovskoga također je izazvala pažnju riječke kritike. Najkritičniji je bio Aldo Milohnić iz riječkoga časopisa *Val*, koji je tekst okarakterizirao *komercijalnim i sumnjivih umjetničkih kvaliteta*. Miroslav Čabrajec i Alessandro Damiani pisali su uglavnom pohvalno o dramskom tekstu i predstavi. Čabrajec je pohvalio izvedbu riječke Hrvatske drame u svim njenim sastavnicama, dok je Damiani u drami Stefanovskoga pronašao alegorijsku dramu koja svakoga osobno jasno postavlja pred dilemu između kartezijske i sartrovske promisli. Postoji i jedna posebna hrvatsko-makedonska veza, istina učvršćena u kaznionici Gologa otoka, ali ostaje primjer kako tamnice i mučilišta ne mogu ukrotiti ljudski duh i njegovu poetsku kreativnost. Tijekom služenja zatvorske kazne na Golome otoku, Andrija Vučemil, poznati hrvatski i riječki pisac, imao je prilike drugovati /tamnovati/ s trojicom Makedonaca: doktorom Kirom Kostovskim, slikarom Rodoljubom Anastasovim i velikim makedonskim pjesnikom Venkom Markovskim. U svojim sjećanjima Vučemil s pijetom evocira dane i razgovore s Venkom Markovskim, tragičnom ličnošću makedonske i bugarske književnosti.

U 2016. godini obradovala nas je vijest iz Makedonije, vezana također za jednoga vrhunskog intelektualca. Ugledni riječki teatrolog, dramaturg, književnik, član suradnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, dr. Darko Gašparović, dobio je značajno priznanje Ohridske akademije za humanizam. Profesoru Gašparoviću u Ohridu je dodijeljena Svjetska nagrada za humanizam za 2016. godinu. Nagradu mu je uručio Jordan Plevneš, predsjednik Akademije i rektor Sveučilišta audiovizualnih umjetnosti iz Skoplja. Uz to odličje, dr. Gašparović objavio je u Makedoniji knjigu *Pismoto niz vekovite – književno kulturološki ogledi*, koju je na makedonski jezik prevela Pavlina Taseva.

**Literatura za kolegije Makedonska
kultura i civilizacija i Makedonska
književnost 19. i 20. stoljeća**

Prijevod književnih djela iz makedonske književnosti na hrvatski i srpski književni jezik

1. Andreevski, M. Petre, *Pririka*, roman, Znanje, Zagreb, 1983.
2. Arsovski, Tome, *Diogenov paradoks*, drama, Kulturni radnik, 5/6/7, Zagreb, 1963.
3. Čašule, Kole, *Crnila*, drama, Dramska biblioteka Scena, Zagreb, 1962.
4. Čašule, Kole, *Grana na vjetru*, Kulturni radnik, 10/11, Zagreb, 1958.
5. Čašule, Kole, *Partitura za Mirona*, Forum, 10/11, Zagreb, 1970.
6. Čingo, Živko, *Nova Paskvelija*, roman, Zagreb, 1965.
7. Čingo, Živko, *Zaljubljeni duh*, novele, Beograd, 1976.
8. Drakul, Simon, *Bijela dolina*, roman, Naprijed, Zagreb, 1965.
9. Georgievski, Taško, *Ravna zemlja*, roman, Veselin Masleša, Sarajevo, 1985.
10. Guleski, Sotir, *Ogledalo koje se kesi*, pripovijetke, Naprijed, Zagreb, 1959.
11. Janevski, Slavko, *Dvije Marije*, roman, Veselin Masleša, Sarajevo, 1982.
12. Janevski, Slavko, *Mirakuli grozomore*, trilogija, Beograd, 1986.
13. Jovanovski, Meto, *Prva čovjekova umiranja*, novele, Naprijed, Zagreb, 1967.
14. Maleski, Vlado, *Ono što beše nebo*, Nolit, Beograd, 1960.
15. Pavlovski, Božin, *Vest Aust*, roman, Prosveta, Beograd, 1980.
16. Pavlovski, Radovan, *Sunce za koje zmija ne zna*, poezija, Matica hrvatska, Zagreb, 1972.
17. Pavlovski, Radovan, *Pir*, roman, Zagreb, 1973.
18. Popov, Stale, *Tole-paša*, roman, Zagreb, 1956.
19. Podgorec, Vidoe, *Bijelo ciganče*, Školska knjiga Zagreb, 1987.
20. Racin, Kosta, *Poezija i proza*, Zagreb, 1963.
21. Racin, Kosta, *Bijela svitanja*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1982.
22. Solev, Dimitar, *Pod užarenim nebom*, Zora, Zagreb, 1963.
23. Šopov, Aco, *Pjesma crne žene*, poezija, August Cesarec, Zagreb, 1997.
24. Višinski Boris, *Sjene i žeđ*, roman, August Cesarec, Zagreb, 1977.
25. Andonovski, Venko, *Pupak svijeta*
26. Arsovski, Tome, *Diogenov paradoks*, Suvremene makedonske drame, Zagreb, 1982.
27. Pendovski, Branko, *Pod piramidom*, Suvremene makedonske drame, Zagreb, 1982.
28. Stefanovski, Goran, *Divlje meso*, Suvremene makedonske drame, Zagreb, 1982.

29. Andonovski, Venko, *Genetika pasa*, izabrane drame i komedije, DHK, Zagreb, 2015.
30. Tocinovski, Vasil, *Sušačko poslijepodne*
31. Prokopiev, Aleksandar, *Čovječuljak, bajke iz lijevog džepa*, Fraktura, 2014.
32. Dimkovska, Lidija, *Rezervni život*, Agora, Zagreb, 2012.
33. Bužarovska, Rumena, *Moj muž*, zbirka priča, V.B.Z. Zagreb, 2016.
34. Bužarovska, Rumena, *Osmica*, Kalibar, Algoritam, 2015.
35. Lafazanoski, Ermis, *Hrapeško*, EPH Media, 2010.

Antologije (poezija, drama, novela)

1. Kepeski, Petar; Glumac, Branislav, *Antologija suvremene makedonske poezije*, August Cesarec, Zagreb, 1979.
2. Hećimović, Branko; Pavlovski, Borislav, *Suvremene makedonske drame*, Zagreb, 1982.
3. Kletnikov, Eftim; Koteska, Cveta, *Antologija suvremene makedonske poezije*, Beograd, 1985.
4. Kepeski, Petar, *Suvremena makedonska novela, /izbor/* Zagreb, 1964.
5. *Sto djela književnosti jugoslovenskih naroda*, izbor iz mak. književnosti, Petar Kepeski, Stvarnost, Zagreb, 1980.
6. *Sto romana knjiž. jug. naroda*, Zagreb, 1983.

Stručna literatura za područje književnosti

1. *Makedonska književnost*, grupa autora, Školska knjiga, Zagreb, 1988.
2. Kalogjera, Goran, *Makedonsko 19. stoljeće*, Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj,
3. Kalogjera, Goran, *Racin u Hrvatskoj*, HFD, Rijeka, 2000.
4. Kalogjera, Goran, *Hrvatsko-makedonske književne veze*, Zajednica Makedonaca, 1996.
5. Kalogjera, Goran, *Braća Miladinovi - legenda i zbilja*, HFD, Rijeka, 2001.
6. Koneski, Blaže, *Eseji*, knjiga 3, Svjetlost Sarajevo, 1982.
7. Nanevski, Duško, *Makedonska pesnička škola*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1979.
8. Todorovski, Gane, *Začarano poprište*, ICR, Rijeka, 1990.
9. Pavlovski, Boris, *Prostori kazališnih svečanosti*, Naklada MD, Zagreb, 2000.

Stručna literatura za područje makedonske povijesti i civilizacije

1. Doklestić, Ljubiša, *Kroz historiju Makedonije*, Školska knjiga Zagreb, 1964.
2. Dukovski, Darko, *Povijest srednje i jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća 1*, Alinea, Zagreb, 2005.
3. Katardžiev, Ivan, *Makedonsko nacionalno pitanje*, Globus, Zagreb, 1983.
4. *Makedonci u Primorsko-goranskoj županiji*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 2016.
5. Bojadžiski, Ognjen, *Makedonci u Hrvatskoj, kronološki aspekti*, Zajednica Makedonaca u RH, Zagreb, 2007.
6. Taškovski, Dragan, *Rađanje makedonske nacije*, Zavod za izdavanje udbenika, SRS, Bgd, 1969.
7. *Miroslav Krleža, 120 godina od rođenja, 100 godina od prvog dolaska u Makedoniju*, MANU, Skopje 2013. (tekstovi su i na hrvatskome jeziku).
8. Bojadžiski, Ognjen, *Krleža i Makedonija*, fragmenti, Prometej, Zagreb, 2005.

Stručna literatura za područje makedonskoga jezika

1. Koneski, Blaže, *O makedonskom jeziku i književnosti*, knjiga 4, Svjetlost, Sarajevo, 1982.
2. Dimitovski, Koneski, Stamatovski, *O makedonskom jeziku*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1980.

Stručna literatura za područje arhitekture u Makedoniji

1. Premerl, Tomislav, *Nastajanje u suncu, Esej o makedonskoj arhitekturi s putovanja ljeta 1962.*, Zagreb, 2002.

Stručna literatura za likovne umjetnosti

1. Enciklopedija likovnih umjetnosti 1-5, Zagreb, Izdanje i naklada Jugoslavenskog leksikografskog zavoda

Stručna literatura o makedonskoj drami i kazalištu

1. Pavlovski, Borislav, *Prostori kazališnih svečanosti*, Naklada MD, Zagreb, 2000.
2. Hećimović, Branko; Pavlovski, Borislav, *Suvremene makedonske drame od Čašule do Stefanovskog*, Znanje, Zagreb, 1982.

Stručna literatura o Makedonskoj pravoslavnoj Crkvi

1. Dimevski, Slavko, *Makedonskata borba za crkovna i nacionalna samostvojnost vo XIX vek*, Naša knjiga, Skopje, 1988.

Stručna literatura o makedonskome filmu

1. Volk, Petar, *Istorija jugoslavenskog filma*, Beograd, Institut za film, 1986.
2. Belan, Bruno, *Sjaj i bijeda filma*, Epoha, Zagreb, 1966.

Zbornici skupova *Hrvatsko-makedonske kulturne, jezične i književne veze*

1. *Hrvatsko-makedonske književne i kulturne veze*, Zbornik radova 1, Filozofski fakultet, Rijeka, 2008.
2. *Makedonsko-hrvatski književni i kulturni vrski*, Zbornik na trudovi 2, Institut za makedonska literatura, Skopje, 2009.
3. *Hrvatsko-makedonske književne, jezične i kulturne veze*, Zbornik radova 3, Filozofski fakultet, 2011.
4. *Makedonsko-hrvatski književni, kulturni i jazični vrski*, Institut za makedonska literatura, Skopje, 2014.
5. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa *Dani Konstantina i Dimitrija Miladinova*, Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Zagreb, 2003.

МАКЕДОНСКА КУЛТУРА И ЦИВИЛИЗАЦИЈА

Лекторатот за македонски јазик на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Риека, како проект на проф. Горан Калоџера, има повеќедецениска традиција. Тој е најзначајниот и најголем македонистички центар во светот. Низ него поминале илјадници студенти од кои повеќе десетици на македонистичките предмети ги одбраниле своите завршни и дипломски работи. Покрај македонски јазик, на Лекторатот се предаваат: Македонска култура и цивилизација, Македонска литература 19. и 20. век и Монографски пристап кон теми од современата македонска литература. Прирачникот/учебник за предметот „Македонска култура и цивилизација“ е прв труд воопшто од ваков вид во Р Хрватска и неговата појава е вистинска потреба не само за студентите, туку и пошироко за читателската публика.

Хронолошкиот пристап на проф. Калоџера обезбедува сеопфатност и систематичност, прегледност и лесно совладување/освојување на знаења за постоењето и опстојувањето на Македонија од најстари времиња до денешни дни. Поставената задача ни малку не е лесна и едноставна. Таа ги опфаќа, а авторот доследно ги бележи историските аргументи за континуитетот што го подразбира македонствувањето во сите области на општествениот, политичкиот и дипломатскиот ракурс, на верата и религијата, во сферата на јазикот, културата и науката до современоста и состојбите во Македонија во глобалната карта на светот. Притоа, со право, авторот Калоџера се определил за синтеза на фактите и аргументите. Науката единствено нив ги признава и прифаќа. Така на студентот/читателот му се нуди една би рекле, скратена верзија за македонската култура и цивили-

лизација што треба да се знае и познава, да се совлада и пренесува на други личности и простори. Нивното проследување, толкување и вреднување точно упатува во пописот на литературата која што одговара на поставените прашања и дилеми. Патот до нив е едноставен, зашто станува збор на трудови кои се преведени и објавени на хрватски јазик.

Во трудот „Македонска култура и цивилизација“ проф. Горан Калоѓера уверливо го демонстрира своето македонистичко владеење посведочено во десетината негови претходни македонски книги во кои умеел и ги остварувал сестрано и непристрасно темите и дилемите на националанта мисла и акција, на историјата, културата, книжевноста и јазикот на Македонија во вечната борба за нејзина опстојба и афирмација. Прирачникот е нов и убав прилог во таа смисла како што веќе забележавме и за една поширока читателска публика. Труд кој покажува и денеска во забрзаниот и превретн 21. век како два народа и две држави треба да се почитуваат, сакаат и соработуваат.

Скопје, 9 декември 2016 година
проф. д-р Васил Тоциновски

SADRŽAJ

Povijest makedonskoga naroda	5
Makedonski jezik.....	17
Makedonska književnost	27
Glazbeni život u Makedoniji - opera i balet	53
Makedonski film	59
Makedonsko kazalište i drama	65
Likovna umjetnost u Makedoniji	73
Arhitektura u Makedoniji	79
Obrazovni sustav u Makedoniji - osnovno, srednje i visoko školstvo	85
Makedonska Crkva	91
Makedonsko-hrvatske kulturne i civilizacijske poveznice	99
Ćirilometodska ostavština u Primorsko-goranskoj županiji	121
Dodiri znanstvenika i umjetnika Primorsko-goranske županije s Makedonijom i Makedoncima	131
Literatura za kolegije Makedonska kultura i civilizacija i Makedonska književnost 19. i 20. stoljeća	147
Васил Тоциновски - Македонска култура и цивилизација	153

Izdavač:

Filozofski fakultet u Rijeci

Za izdavača:

Ines Srdoč-Konestra

Autor i priređivač tekstova:

Goran Kalogjera

Grafička obrada

Akademski pečat Skopje

Tisak

Akademski pečat Skopje

Naklada

200 primjeraka

Rijeka, 2017.

"CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Sveučilišne knjižnice Rijeka pod brojem 131128073."

ffr